Zarzura.

(1932—1933.)

A langyos sivatagi éjszakában sátram előtt fekszem táboriágyamon és a sivatagi égbolt ragyogó csillagpompájába bámulok. Nem jön álom a szememre, pillantásom egyik csillagképről a másikra vándorol és gondolataim egymás után vándorolnak az olvasott, hallott és átélt dolgok képeire.

Zarzura!

A fel nem található oázis, amelyről a beduinok tábortüzeiknél sejtelmesen suttognak, a titokzatos város, amelynek «kapuján kőből faragott madár kulcsot tart a csőrében, hogy azzal az elfelejtett város felfedezője megnyithassa a titkok lakatját». Az elveszett oázis nevét sóvárogva suttogja az eltévedt karaván kabírja, amikor reménytelen helyzetében mégegyszer, utoljára remélni mer.

Zarzura romváros vagy tejjel-mézzel folyó pálmadús oázis, avagy csak legelőhely és sziklaforrás, — asszerint, amint a sivatag népeinek sóvárgó fantáziája képzeletük elé varázsolja.

Eszembejut minden, amit erről a titokzatos, «elveszett oázisról» olvastam és hallottam. Azoknak a hónapoknak a munkája, amikor a legendák, az elbeszélések és az utazók jelentéseinek káoszából kihámoztam mindazt, ami a tervszerű kutatás alapja lehetett.

A Kitab el Kanuz, a «gyöngyök könyve» középkori szerzője elsőnek említi meg Zarzura-oázist azzal, hogy ott mérhetetlen kincsek vannak elrejtve. Annak a névtelen történelemírónak feljegyzései, aki Sziva-oázis históriáját örökítette meg és aki elmondja, hogy «idegennyelvű fe-

keték támadták meg Szivát és Dachlát, akik a járhatatlan sivatagból jöttek, míg végre a szent Szidi Szuleiman imájára elapadtak azok a titkos kutak, amelyek lehetővé tették a támadók jövetelét». A «Kincskeresők könyve» szerint a Dachla-oázisban lévő Der esz'Szaba Banat — a «hét leány kolostora» — mellől kiindulva, hegyre ér az ember, onnan tükörben megláthatja a Zarzura felé vezető utat.

Azután a reálisabb jelentések:

Az angol Wilkinsonnak 1818-ban Dachla oázisban egy bennszülött felsorolta a Dachlától nyugatra fekvő oázisok neveit.

«Öt,- vagy hatnapi járásra fekszik Vadi Zarzura, . . . ezelőtt 9 esztendővel akadt rá egy arab, aki eltévedt tevéjét kereste, . . . emberek és juhok nyomaira akadt, amiből arra következtetett, hogy a völgy lakva van. Kebabó, egy másik oázis innen ismét hatnapi járásra fekszik, Augilától 12 napos távolságra. Odébb nyugatra van Taizerbó . . . Ezeknek az oázisoknak lakói feketék, bár a «feketék völgyei», egy hasonló oáziscsoport, még távolabb fekszenek nyugatra.»

Egy másik arab azt mondta Wilkinsonnak, hogy Vadi Zarzura, csak két napi járásra fekszik Dachlától nyugatnak, mellette egy másik völgy és azon túl még egy harmadik, ezekben nyájak legelnek. Ezek után következik Kebabó, Taizerbó és Vadi Ribiána.

Abban az időben, amikor Wilkinsont így informálták Dachla lakói, még ismeretlenek voltak a Kufra-oázisok nevei, Kebabó, Taizerbó és Ribiána. A feketék völgyei «még távolabb nyugatra feküsznek» s a mai Uah el Namusz és Uah el Kebír lehettek. Azóta ezek a nyugati oázisok ugyanebben a sorrendben csakugyan ismertté váltak. Lehetséges-e, hogy Wilkinson informátorai épp csak azzal az egy névvel tévedtek volna, amelynek völgye otthonukhoz, Dachla-oázishoz a legközelebb feküdt?

Mikor Gerhardt Rohlfs 1874-ben Dachlában tartózkodott, ugyancsak hallott Vadi Zarzuráról. A bennszülöttek elmondták, hogy csak alig néhány esztendővel azelőtt idegen nyelvű feketék többször is megtámadták Dachlát. Egy ilyen támadás alkalmával az oázislakók üldözőbe vették

az idegeneket és megsemmisítették azt a titkos kutat, amelyet a támadók nyomán Dachlától többnapi járásra találtak.

Az angol Hurst 1910-ben azt hallotta Dachlában, hogy «ezelőtt mintegy 80 esztendővel egy idegennyelvű asszony és egy fiú érkezett Dachlába, akik egy tehenet hajtottak magukkal». Az oázislakók szerint már régebben is többször vetődtek Dachlába elvadult tehenek, amelyek nyugat felől jöttek.

A világháború előtt az angol tudós, Harding-King sokáig tartózkodott Dachlában és többízben megkísérelte, hogy onnan eljusson Zarzura-oázisba, vagy legalábbis az Uveinat-hegyig. Neki is sokat meséltek a bennszülöttek elvadult tehenekről, — az utolsó 1895-ben érkezett volna Dachlába — idegen fekete férfiakról, akiknek hosszú a hajuk és a körmük, és titokzatos útjelzésekről, amelyek a nyugati sivatag belsejébe vezetnek.

Harding-King érdekes kísérletet végzett Dachlában. A gyorsreptű kis vadgalambok vonulásának idején Dachlától nyugatra vadászott ezekre a madarakra, még mielőtt azok elérhették volna az oázist. Bögyükben félig emésztett olajbogyók voltak. Az angol tudós erre elevenen összefogatott több ilyen galambot és azokat — párnapos éheztetés után — többórás időközökben megetette olajbogyókkal. Megfelelő időközökben azután leölte a galambokat és összehasonlította a bögyükben lévő olajbogyókat azokkal, amelyeket a sivatagból jött madarakban talált. Az emésztés előrehaladottsága és a vadgalambok röptének óránkinti sebességéből kiszámította, hogy azok mintegy 9 órával azelőtt, hogy Dachlába érkeztek, valahol olajbogyókkal táplálkoztak. Ezt az ismeretlen helyet Harding-King «az olivák oázisának» nevezte.

Mennyit dolgoztam ezeken az információkon!

Összegyüjtöttem és lefordítottam mindazokat az arab, francia, angol és német tudósításokat, amelyeket a Libyai-sivatag «elveszett oázisaival» kapcsolatban csak találhattam. Aztán kronologikus sorrendben elrendeztem az így nyert anyagot és a mese és legenda burkolatából kihámoztam a

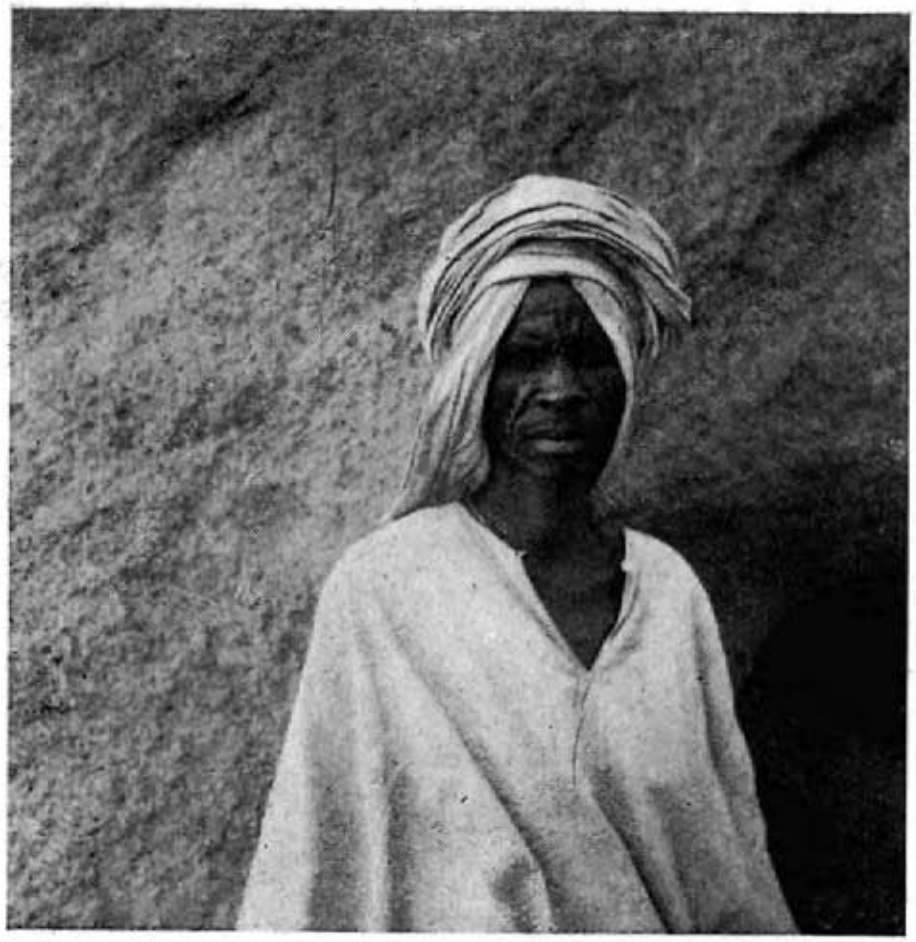
valószínűség magvát. Százszor is meggondoltam és újra átdolgoztam terveimet és százszor is átvizsgáltam kialakult teóriám lehetőségeit.

A sok fantasztikus információ közül a dachlaiak voltak a legvalószinübbek. Ezekben ismétlődött újra és újra a «fekete óriások, a különös nyelvű idegenek, a tehenek és a megsemmisített kutak» története. Nézetem szerint a nyugatról jött támadók csakis tibuk lehettek, és Kufrából jöttek. A «szent férfi imája és a dachlai üldözők által elapasztott kút» nem lehetett más, mint az a mesterséges vízdepó, Abu Ballasz, a «korsók dombja», amelyet 1917-ben fedezett fel dr. Ball Dachla-tól 250 km-re délnyugatra. Ez a mesterséges vízdepó, egy messziről látható egyedülálló sziklahegy lábánál fekvő több mint 300 nagy agyagkorsóból áll. Kemal Ed Din herceg később felkereste a korsók dombját és az ő leírásából tudtam, hogy valamennyi korsó emberi kézzel össze volt törve.

A térképről nézve a következő megfigyelést tehettem: Ha összekötöm Dachla-oázist és Abu Ballaszt, utóbbit pedig Kufra-oázissal, akkor Abu Ballasz, ennek a törtvonalnak pontosan *harmadára* esik. A vonal azonkívül elkerüli dél felé a nagy líbyai homoktenger dünéinek legdélibb nyúlványait. Úgy okoskodtam, hogyha a tibuknak támadásaik keresztülvitelére csak egyetlen ilyen mesterséges vízdepóra lett volna szükségük, akkor azt a Kufra és Dachla közötti útvonaluknak *fele útján* létesítették volna. Mivel Abu Ballasz ennek az útvonalnak a Dachlához közel eső harmadán fekszik, kell, hogy Abu Ballasz és Kufra között, vagyis a Kufrához közelebb eső harmadon is létezzen akár ilyen korsólerakat, akár valódi oázis. Wilkinson információi szerint és Harding-King kísérlete után azonban sokkal nagyobb volt a valószínűség arra, hogy ezen a tájon csakugyan oázis található.

Ezért vezettem expedíciómat ebbe a környékbe, szembeszállva mindazokkal, akik teóriámat kinevették.

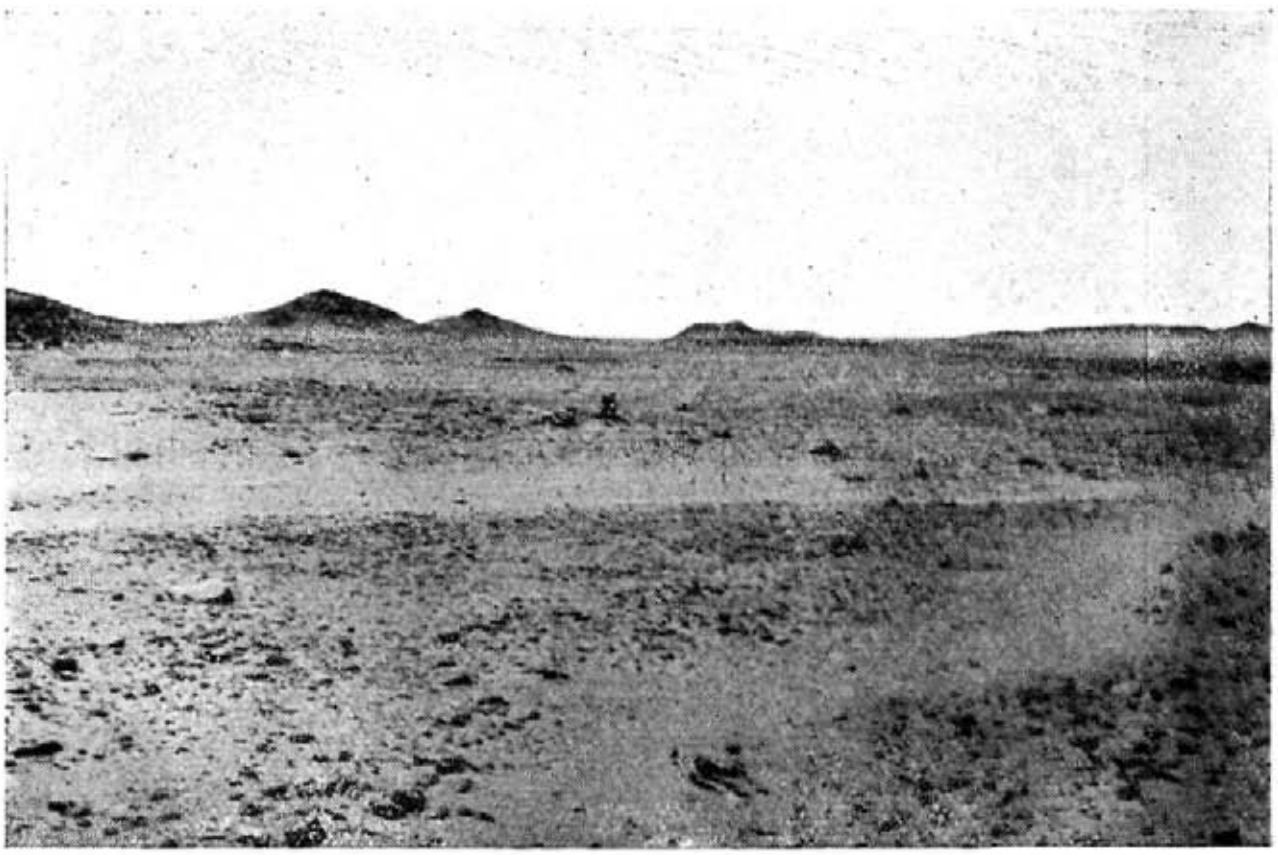
Eszembejut mindaz a körülmény, ami munkámat annyira megnehezítette. Akkor azzal vigasztaltam magamat, hogy a sivatag nemcsak velem szemben kérlelhetetlen,

«Nyiki-Nyiki».

«Zarzur».

Ösvény a Gilf fennsíkján. Középütt egy útjelző.

A «tehén».

Vadi Abd el Melik völgyében.

A Ford-kocsik leírhatatlan szenvedése a Gilf lábánál.

nemcsak énelőttem védi, rejti a titkát. Harding-King minden fáradsága és kétségbeesett próbálkozása ellenére sem érhette el célját, mert vezetői és tevehajcsárai, akik titokban a szenusszik szolgálatában álltak, meghiúsították minden előretörését.

Lám Gerhard Rohlfs megkísérelte, hogy Dachlából elérje Kufrát, de a nagy homoktenger dünéi arra kényszerítették, hogy északnak forduljon Sziva felé.

Dr. Ball a korsók dombjától továbbindult nyugat felé, de régi típusú gépkocsijai számára legyőzhetetlen akadály volt a Gilf Kebír-hegység keleti lejtője. Kemal Ed Din herceg hernyólánccos kocsijai sem tudtak megbírkózni a homoktenger dünéivel és több gép hátrahagyásával kénytelen volt visszatérni Dachlába. Egy évvel ezelőtt a merész Bagnold őrnagy is arra kényszerült, hogy egyik kocsijának elhagyásával visszaforduljon.

Mások tapasztalata és saját eddigi kísérleteim arra késztettek, hogy megkerüljük a Gilf Kebír-hegységet dél felé és úgy kíséreljem meg az ismeretlen területbe való behatolást. Számítva oly terepnehézségekre, amelyeket az autókkal majd nem tudunk leküzdeni, elhatároztam, hogy repülőgépet hozok magammal.

De a sivatag védekezett!

Félévvel ezelőtt, amikor már minden elő volt készítve, Angliából Egyiptom felé repülve Kis-Ázsiában összetörtem gépemet. Ugyanakkor Kemal Ed Din herceg újabb expedícióra készült, de egy tragikus szerencsétlenség megakadályozta fáradhatatlan tevékenységét. A herceg egyik lábát le kellett operálni!

De most végre mégis itt vagyok azon a vidéken, amelyet előttem még senkinek sem sikerült elérnie, «néhánynapi járásra nyugatra Dachlától» ismeretlen, óriási sziklafennsík lábánál, és idevezettem az acélszívű óriási vászonmadarat, hogy kezembe adja a titkos kapu kulcsát.

Most mégis a sivatag utoljára is ellenem fordult!

Mialatt távol voltam, hogy ideszállítsam a legfontosabbat, a legszükségesebbet, ami nélkül tegnapelőtt vissza kellett volna fordulnunk, azalatt az utolsó kegyetlen vélet-

len úgy intézte, hogy nem én lehettem az, aki az első pillantást vetette arra a völgyre, amelynek az elmúlt esztendő minden munkáját szenteltem.

Ah, őrültség! Most nem szabad kicsinyesnek lenni. Társaim lelkiismeretesen teljesítették a rájuk bízott munkát.

Azt mondják, hogy innen mintegy 80 km-re pillantották meg a nagy völgyet. Vajjon jól mérték-e a repülés idejét és a távolságot? De milyen híven és lelkiismeretesen betartották megállapodásunkat. Róbert szívesen elrepült volna a völgy fölé, mégis a fegyelem, amely ilyen expedícióban mint a mienk, nélkülözhetetlen, visszatérítette. Egyszersmindenkorra alapszabályként lefektettük, hogy a felderítő repülések csak előre meghatározott kurzuson és időtartamban végezhetők. Egyetlen repülőgépünk lévén, — amelynek nincs rádióberendezése — ez az egyetlen mód arra, hogy a gép esetleges kényszerleszállásakor az autók megtalálhassák a repülőket. Hiszen a megbeszélt kurzusvonaltól való legcsekélyebb eltérés, vagy a meghatározott távolság túllépése illuzóriussá tenne minden keresést abban az esetben, ha a repülőgép nem térne vissza a bázishoz.

Társaim megállapítása szerint a repülőgéppel nem kísérelhetjük meg a völgy elérését. A Gilf-fennsíkon, ha le is lehetne szállni, ez oly kockázatot jelentene, amelyet nem engedhetek meg. Ha megsérülne a gép, teljesen lehetetlen lenne, hogy az automobilok segítségünkre jöhessenek. A Gilf fennsíkja 400 méterrel fekszik magasabban, mint a sík sivatag, amelyen táborozunk és a meredek sziklafalon teljesen lehetetlen a gépkocsikkal feljutni. A «moly»-ban ugyan állandóan 10 napra elegendő vizet és élelmiszert tartok, mégis szinte elképzelhetetlen a 80 km-es gyaloglás a fennsík sziklagörgetegein keresztül. Társaim, az iránytű és a repülő idő segítségével pontosan megállapították a titokzatos völgy fekvését, szerintük az autókkal kell észak felé előrenyomulni egészen addig, amíg megtaláljuk a Gilf párkányában a völgy torkolatát. Hiszen hoztam elegendő vizet és 300 km-es autóútra még elegendő a benzinkészletünk. Holnap tehát továbbindulunk észak felé.

Fáradságom ellenére még sokáig ébren tartottak ezek a gondolatok, míg végre álmomban eljutok vágyaim völgyébe : Zarzurába!

*

A következő napok történetét naplómból szólaltatom meg. Szóról-szóra színezés nélkül, úgy, amint az automobil teteje alatt vagy valami szikla árnyékában és este az elektromos lámpa fényénél feljegyeztem :

«Chianti táborból», — miként azt Róbert, a Kufrában kapott ajándékbor tiszteletére elkeresztelte — délelőtt 7 órakor mind a három kocsival indulunk.

A «moly» lehorgonyozva ittmarad.

A Gilf mentén nagyon nehéz az út. Az előhegyek és a lejtők között árkokkal átszelt sziklás talaj, reménytelen vidék. Holt «feneket» (sivatagi róka) találtunk, alig néhány hónapos, tehát valahol a közelben oázisnak *kell* lennie. Délután 1 órakor 75 km út után magas sziklahegy lábánál tábort ütünk. Az őrnagy felkúszik a dombra : észak felé továbbhúzódik a Gilf, de erősen töredezett lejtőkkel és egyedülálló hegycsoportokkal. Nyugaton alacsony hegyek és dombok, ameddig csak ellátni.

Délután, mi négyen fehérek, a tábortól észak felé, az előhegységek közé hajtunk a túrakocsival. Mindenütt széles vadik szaladnak le a Gilfről nyugat felé.

Clayton mérnök mindegyikről azt állítja, hogy egyenesen a Gilfről jön alá, azonban mindenütt még egy előhegység van közben és mögöttük ismét újabb vadik. Ő azt mondja, hogy a nagy völgy szűk torokban végződhetik, én viszont azt állítom, hogy széles torkolatának kell lennie, minthogy mindezek az előhegyek hajdanában a Gilf részei voltak és úgy hordta le őket az esővíz. Egy vadiban vad juh friss nyomát találtuk, nyugatról jött és a Gilf irányába vezetett. A nyom legfeljebb néhánynapos.

Clayton belekínozza a kocsit mindegyik vadiba és nem akarja belátni, hogy a Gilf főfalától még messze vagyunk. Végre visszafordul és követjük a vad juh nyomát. Ez szomszéd vadiba vezet és azután szűk szoroson keresztül

sziklás talajra, ahol nem látható többé. Átbukdácsoltunk a kocsival a szoroson és széles völgybe értünk. A túlsó oldalon nagy sötét foltot láttunk. Azonnal felismertem, hogy fa, a többiek azonban nem akarták elhinni. Ez azért van, mert én tegnap Kufrában láttam fákat, az ő szemük azonban elszokott a zöld színtől. Nagy bokros «szajal»-akác, egészen zöld lombbal. Amint odamentünk, egy gerle szállt fel és három zöldharkály. Mindannyian elrepültek a Gilf párkánya felé és azon keresztül, még mielőtt a kocsiból az iránytűt kivehettem volna.

A fa körül számos régi vadjuh nyom és fekvőhely.

Este igazán bosszankodtam effölött a «szűk torok»-elmélet felett. Az őrnagy és Róbert nem akartak Claytonnak ellentmondani, minthogy ő azt állítja, hogy a Szinai-hegységben nagy völgyeket ismer, amelyek szűk mélyedésbe torkolnak. Líbya mindenesetre nem a Színai!

Holnap egyedül a túrakocsival megyünk tovább észak felé, minthogy a mérés szerint még mindig nem lehetünk egyenlő magasságban a völgytorokkal.

Sajnálom, hogy ma reggel indulásunk előtt mégsem tettem felderítő repülést, hogy ezt a «vadit» jobban meg. szemléljem. Azonban: zöld fa, madarak, döglött róka és vad juhnyomok! Célnál vagyunk, In'salla!

Szombat, 1932, április 30.

Délelőtt 7 órakor indultunk a túrakocsival. Megbíztam Manuflit, hogy a táborból kivezető nyomunkat kövekkel jelölje meg, minthogy a tábor körül még tegnapról sok autónyom van, és ha nem jönnénk vissza, ezek miatt nem tudná, hogy melyiken keressen. Azt is megmontam neki, hogy azokon a helyeken, ahol mai nyomaink esetleg kereszteződnek, jelet hagyok hátra.

Délben:

Majdnem 110 km-t tettünk meg. Mindig a lejtők hosszában. A vidék nagyon érdekes . . . észak felé a Gilf mindig alacsonyabb, a talaj kevésbbé szaggatott, de mindenütt hegységek és közöttük sík felületek. Nyugat felé még egészen a távolban is hegyek láthatók. Talán a Gilf feljebb északon ismét nyugat felé fordul?

Megkíséreltük, hogy egy homoklejtőn a Gilfre hajtsunk, de túlmeredek volt még az üres kocsival is.

Délben nagy völgytorkolathoz értünk, — nem szűk szoroshoz! — A Gilfből jön egyenesen. Ebben a vádiban déli irányban felfelé haladtunk jó szilárd homoktalajon. A 40 km hosszú vadi kezdetben körülbelül 1 km széles, majd lassan szűkebb és majdnem egyenes. Sok rövid oldalvölgy torkollik be. Tucat szajal fát látunk, de ezek már nem zöldek. A völgy hirtelen majdnem függőleges, 100 méter magas sziklafalnál végződik, mindannyian felmásztunk rá és most tényleg a Gilf fő fennsíkján álltunk.

Most láttuk először, hogy a Gilf mennyire szét van törve több párhuzamos sávra. Továbbmentem egy magasabb pontig és távcsővel végignéztem a fennsíkon dél felé. Távol keletre tőlünk óriási nagy völgy van, valóságos katlan. Nem lehet látni, hogy medrében van-e vegetáció. Bár hoztam volna magammal a teodolitot, akkor legalább méréseket eszközölhettünk volna. Az őrnagy azt mondja, hogy ez «az a vadi» és hogy mi túlmentünk északnak.

Este :

Kettőszázharminc kilométert tettünk meg reménytelen rendszernélküli kereséssel. Mit akarunk itt repülőgép nélkül? Ezzel a módszerrel a völgy torkolatát sohasem találhatjuk meg.

Fent a platón fontos felfedezést tettünk. Két alamot találtunk, de taposott ösvényt nem. Társaim tán rosszul mérték a repülés idejét? Róbert most azt mondja, hogy nem is volt nála óra. A völgy védi magát! Mára elegem van, holnap visszamegyünk és elhozom a «molyt».

Vasárnap, 1932. május 1.

Délben :

Clayton rábeszélt, hogy mindkét box-kocsit küldjem vissza a Chianti táborhoz és hogy a Gilf hosszában a túrakocsival *mégegyszer* keressük a völgy torkolatát.

Reménytelen vállalkozás! Clayton azon az álláspontón van, hogy autózzunk be minden kis vadiba, amely a Gilfről alávezet. Százszor megmondtam, hogy az olyan nagy folyómeder, amelyben még ma is vegetáció van, széles kifolyással

nyilik ki. Ő görcsösen ragaszkodik «szűk torok» teóriájához, mint vén kisasszony a macskájához.

Ezek közül a kis vadik közül egyik azonban mégis megérte a fáradságot. Clayton és az őrnagy a végére érve felmásztak a platóra, mialatt én Róberttel a kocsinál maradtam. Hirtelen két kimerült fecske szállt le mellettünk és az autóra telepedtek le. Egyiket Róbert könnyen meg tudta fogni. Kevés vízbemártott kenyeret adtunk neki és egészen magához tért. A másiknak tányér vizet állítottam oda, móhon ívott.

Amint az őrnagy és Clayton két óra múlva lejöttek, a fecskék vidáman felrepültek és a Gilf irányában tovaszálltak. Az iránytűvel követtem repülésüket, a kurzus 85 fok, tehát körülbelül kelet. A repülőgéppel ennek a kurzusnak és a három nappal ezelőtt Róbert által berepült kurzusnak metszőpontját fogom számításba venni. Talán a fecskék célhoz vezetnek bennünket?

Délután 3 óra. Chianti-tábor.

Mindkét box-kocsi szerencsésen megérkezett, a sátrakat azonban nem tudjuk felállítani a nagyon erős északi szél miatt. A «moly» rendben van, csak kevés homok borította be.

Kurzusom 12 fok lesz, ez az eredője, Róbert innen repült 25 fokos és a déli táborunktól a fecskék által berepült 85 fokos kurzusnak. Csak ez a rettenetes szél hagyna alább!

Este :

Hogyan is írjam le? Délután 5 óra felé valamivel alábbhagyott a szélvihar, a repüléshez azonban még mindig alkalmatlan volt az idő. Az őrnagy és én nem bírtuk ki és indulásra készítettük az öreg gépmadarat. Pont 5 óra 15 perckor felszálltam. Undorító volt! Az embereknek a start pillanatában fogniok kellett a szárnyvégeket, hogy hátra ne vágjon a szél!

Örülök, hogy ezalkalommal beszereltem a műrepülő tartószíjakat, a gép majdnem kidobott bennünket az ülésekből. Egyenesen a Gilf-párkány felé tartok, kurzus 12 fok. Egyideig azt gondoltam, hogy el kell fordulnom, különben nekirepülök a sziklafalnak, amint azonban kikerültem a

fennsíkról leáramló örvényből, papírsárkányként emelkedtünk. A fennsík széle fölött már 600 méter magasan voltunk. Teljes gázzal repültem, mégis nagyon lassan haladtunk.

Fent a Gilf egészen síma, barna, mint a csokoládétorta. A szél hirtelen alábbhagyott, legalább már nem vagdosott.

A tizennegyedik percben meglátom előttünk a völgyet, a fecskék kurzusa helyes volt, nyílegyenesen arra repülünk. Izgalmamban majdnem kiestem a gépből!

Hosszú, szűk folyómeder, amely két egymásba ömlő érből ered, s azután «kanyon»-szerűen húzódik északnak.

A felső (déli) végén alig 50 méter széles, merőleges sziklapartokkal. Majd szabályos kanyarulatokkal észak felé esik, mindig mélyebb és szélesebb lesz. Mindkét oldalról kisebb belevezető vízfolyások. A Gilf egész nyugati fennsíkja ebbe a völgybe ömleszti esővizét, amely valamikor rohanó hegyifolyó lehetett.

A két forrásmeder találkozásától nem messze állnak az első fák, zöld szajalok. Majd tovább lejebb tucatszámra, — mindig több — száz-számra a völgy fenekén zöld fű és bokrok. Pompás, csodás kép a kő és homok ezen élettelen világában!

A kanyon merőleges sziklafalai itt körülbelül 200—300 méter magasak, maga a völgy ugyanolyan széles. Nyugatnak, körülbelül 40 km-re, második még nagyobb völgy húzódik párhuzamosan ezzel. Ott is van vegetáció?

A szél ismét lökésszerű, 300 méterre szállok le és minden bokrot, minden ágat jól látok. Leszállni lehetetlen. Ott . . . szalmakunyhó, mint Uveinat karkurjaiban (völgyeiben). Térdem közé veszem a kormánybotot, mégis csak egyetlen felvételt tudok csinálni. Az őrnagy vázlatkönyvével és a kis Leica fényképezőgépével dolgozik, azonban ő is többet lóg a szíjon, mint ül az ülésben.

A völgy lehet 100 km hosszú, a vegetációs részt, vagyis a tulajdonképpeni oázist 25—30 km-re becsülöm, utolsó harmadában északnyugatnak fordul és sok nagy előhegy közepette, óriási deltában hagyja el a Gilfet. Pontosan a

kurzusba fordulok és a telefonon odakiáltom az őrnagynak, hogy vegye át a kormányt.

Most gyorsan órát és vázlatkönyvet! Pokoli hátszéllel haladunk, mérem és rajzolom a Gilf szélét és a nagy lejtőket. A vadi kezdetétől a Gilf déli lejtőjéig 12 perc, onnét (később autóval mérve) 14 km a leszállóhelyig. Az emberek a szél irányában állanak kiterjesztett karokkal. Pontosan mellettük szállok le 5 óra 55 perckor. Különös, már a leszálláskor észreveszem, hogy a szél most egészen gyenge.

Mérjük a távolságot. Az első repülés 25 fokos kurzus alatt történt, tehát oldalt a vaditól és időben 15 perccel elszámítva! A mi vadink tehát alig 40 km-re van ide és nem 80 km-re. Tegnap a torkolatánál messze továbbmentünk észak felé.

Most ennek az expedíciónak egyik legszebb jelenete következik, az őrnagy előveszi az ő vázlatát, amelyet odamenet készített. Összehasonlítjuk az enyémmel és . . . a két rajz majdnem teljesen egybevág. Mi ketten, öreg háborús pilóták, egymás nyakába borultunk.

Az autóbenzinünk még éppen elég ahhoz, hogy holnap elmehessünk a völgy torkolatáig, de csak egy kocsival. Holnap az én völgy-oázisomban leszek!

*

Idáig naplómból írtam ki az eseményeket és azt most ismét félreteszem. Miért is olvassam át megint a következő nap bejegyzéseit?

A sivatag ezalkalommal is győztes maradt és nem léphettem oázisom földjére!

Arra volt csak elég benzinünk, hogy a túrakocsival ismét északi irányba hajtsunk. A Gilf lejtői közt az előrehaladás még nehezebb volt mint azelőtt, minthogy most közvetlenül a plató főfala mellett kellett haladni, hogy az előhegyek tömkelegében el ne nézzük a völgytorkolatot.

Számos vízmosás húzódik le a Gilfről és mindannyian át kellett hatolnunk. Csoda, hogy a kocsi nem tört darabokra. Helyenkint sziklákat kellett tovagörgetnünk vagy síma

kövekből feljárókat építeni a kerekek számára, hogy egyáltalában tovább tudjunk jutni.

Amikor itt még esett az eső, a Gilfről alárohanó víztömeg minden alkalommal bizonyára borzalmas pusztítást okozott. Lemosott szikladarabokat több 100 méterre láttunk törésük helyétől. A legtöbb rövid vádiban, amely a Gilf sziklafaláról lefelé visz, elszáradt halfa-fű van. Úgy látszik, már évek óta nem esett eső.

Dél felé végre egy nagyobb völgy torkolatához értünk, benne egy szajal-facsoport állott. A félig elszáradt fák alatt több vadjuhcsontváz feküdt. Mindannyian jól kifejlett erős szarvakkal. Fogaik után ítélve mind öreg állatok. Úgylátszik előrehaladott korukban felkeresték a fák árnyékát, hogy ott fejezzék be életüket. A csontvázak különböző évekből származtak, a legidősebbek körülbelül 20 év óta, a legkorábbiak tán csak 5—6 éve feküsznek itt.

Ez a vádi sem volt az igazi és 5 km után elvégződött. Körülbelül tisztában voltunk azzal, hogy tovább már nem tudunk haladni és ennek folytán a völgy végén felmásztunk a sziklafalra.

A Gilf fennsíkja itt is egészen síma és csupasz kövekkel van beszórva. Nem messze a szélétől a törmelék között szabályos vonal keltette fel érdeklődésünket. Erősen kitaposott teveösvény sok útjelzővel, a Gilf szélén vezetett. Egy helyen, ahol a szél futóhomokot hordott össze, egy tevének és egy embernek körülbelül 2—3 éves nyomát találtuk. A Gilf völgyei bizonyára még ma is jól ismertek a tibuk előtt, miként annakidején Wilkinson informátorai előtt is ismertek voltak . . .

A visszautazást táborunkhoz sohasem fogom elfelejteni. *Azt sem, amint az összes üres benzinkannát mégegyszer* felemeltem, mintha csodát várnék. A sivatag azonban következetesen védekezett, és most már véglegesen vissza kellett vonulnunk. Már csak annyi benzinünk maradt, hogy a repülőgéppel és az autókkal épp hogy el tudtuk érni utolsó depónkat.

Wilkinson három völgye közül csak egyet találtam meg. Igaz, tőle keletre még egyet láttam a gépből, de vajjon az

is rejt oázist magában? És ha csakugyan Vadi Zarzurát fedeztük fel, hol van a harmadik völgy? De van térképvázlatom, és egyetlen fényképem (az őrnagy filmje elromlott) elegendő ahhoz, hogy újabb kísérletet tegyek!

*

A sivatag védekezése azonban még elkeseredettebbé vált!

Mihelyt Kairóba értem, a Líbyai-sivatag kutatóinak legfáradhatatlanabbika, Kemal Ed Din herceg magához hivatott és felajánlotta, hogy az ő szolgálatában szervezzek új expedíciót, amelyet ott kezdjek meg, ahonnét ez alkalommal vissza kellett fordulnom. A herceg tervei még továbbmenőek voltak és megbeszélésünk folyamán lassankint legszebb álmaimat láttam valóra válni. Amidőn elhagytam Egyiptomot, csak rövid hazai szabadságról volt szó, s annak végeztével a Fenség szolgálatában, előreláthatólag több évig tartó munkámat haladéktalanul meg kellett volna kezdenem.

Egy hónap mulva a fejedelmi tudóst elragadta a halál...

Barátom és társam Sir Róbert Clayton East volt az első, aki terveim összeomlásának hírére segítségét felajánlotta. Expedíciós terveim újraszervezésének munkája volt az egyetlen eszköz, amely magas pártfogóm és mesterem elvesztésének súlyos csapását enyhítette.

Szerényebb eszközökkel és sokkal szűkebb célokkal akartuk együtt a «mi völgyünket» felkeresni, hogy ott a Líbyai-sivatag nagy kutatójának tiszteletére és emlékezetéül szikladarabokból alam-ot építsünk.

De a sivatag kérlelhetetlenül küzdött titkának megőrzéséért. Most már két alam-ot kell ott építenem . . .

Expedíciónk szervező naplóját, 1932. szeptember 11-i kelettel, az alábbi bejegyzéssel zártam le :

Most kaptam táviratot : Róbert hirtelen meghalt. Állítólag vérmérgezésben, annak az ismeretlen légynek csípésétől, amelyet a sivatagban kapott.

Ezzel vége az expedíciós tervnek!

A sivatag védekezik, az oázis meg akarja őrizni titkát.

Tán engem is meg fog akadályozni abban, hogy valaha beléphessek abba az átkozott völgybe?

Zarzura, a madarak oázisa . . .

Fecske mutatta nekem az utat, az acélszívű madár elvitt föléje, hogy megláthassam, de kőből faragott griff őrzi a sivatag titkának a kulcsát.

*

Hónapokkal később mégis a sivatagban voltam.

Nem akarok visszaemlékezni arra, hogy Kemal Ed Din herceg és Sir Róbert halála után hogyan küzdöttem le az expedíció létrejöttének anyagi akadályait.

Négy — óriás pneumatikkal felszerelt — saját Ford-kocsimmal 1933. március elején hagytuk el Kairót.

Társaim H. G. Penderel alezredes, ugyanaz, aki repülő-expedíciómban még mint őrnagy vett részt, dr. Kádár László honfitársam és dr. R. Bermann író barátom.

Amíg az előkészületek ezer akadályával küzdöttem, P. A. Clayton mérnök, az egyiptomi sivatagtérképező hivatal felügyelője — utolsó utam társa — nagyszabású expedíciót vezetett a . . . «mi völgyünkbe!»

Akkor tért vissza Kairóba, amikor mi indultunk. Megtudtam tőle, hogy az a széles völgy, amelyben mi 40 km-t tettünk meg dél felé, nem volt más, mint *maga az cázis-völgy torkolata!* Mi annakidején a völgy egyik kanyarulatánál zsákutcába futottunk. Ő most úgy találta meg a helyes utat, hogy embereit egy-egy autóval elküldte minden egyes mellékvölgybe, a míg végre Abu Fudeil sugárzó arccal tért vissza táborába: megtalálta az oázisvölgy bejáratát.

Maga a vegetációs sáv 28 km hosszú. Szajal-, Arkenu- és Szelim fák borítják a völgyet. Tipikus eső-oázis, vagyis olyan, amelynek nincs talajvize, hanem az időszaki esők vizét gyüjti magába. Az ilyenek válnak azután «elveszett» oázisokká, mert hosszabb esőnélküli periódusok után növényzetük elszárad, a nomádok számára lakhatatlanokká lesznek és annak a generációnak kihalásával, amely utoljára ott legeltetett, feledésbe merülnek.

Clayton nem talált forrást a völgyben, de friss vadjuhnyomokat látott.

Azután megkerülte a Gilf-hegységet és észak felől annak a másik völgynek felkutatására indult, amelyet a repülőgépből láttam a «mienktől» keletre.

Ebbe is eljutott. Kisebb, rövidebb, mint a «mi vádink», de szintén dús vegetációt rejt magában. Itt tette Clayton legérdekesebb felfedezését : Az oázis fái között több «heglig»-fát talált. Ezeknek gyümölcse rendkívül hasonlít az ... olajfa oliváihoz. Harding King «oliva-oázisa» megkerült!

Clayton a két völgyet nagyjában térképezte, nem maradt más hátra számomra, minthogy megkeressem a harmadikat, ha ugyan helytálló volt Wilkinson informátorainak állítása.

Előlről kezdtem a dolgot. Felkerestem a «korsók dombját» és onnan követtem azt az útirányt, amely a nagy homoktenger megkerülésével Kufra felé vezet.

Már expedíciónk kezdete is sikeres volt. A Gilf Kebír-hegység *északkeleti lejtőjéhez érve* hatalmas szakadást fedeztünk fel az eddig áthatolhatatlannak tartott hegységben. Valójában a Gilf-fennsík két részből áll, ez a széles szakadás választja el őket egymástól.

Az északnyugati Gilfben fekszik az a két hajdani folyómeder, amelynek egyikét a repülőgéppel fedeztük fel, másikát — előbbitől keletre és vele párhuzamosan futva — Clayton találta meg. A szétválasztó szakadástól délkeletre terül el a Gilf másik fele, ennek körvonalait ezalkalommal végleg térképezhettük, belseje azonban mind a mai napig (1934. szeptember) még ismeretlen.

Vajjon abban is rejtőznek vegetációs völgyek?

A nagy szakadékon átkeltünk először nyugati irányban, majd félkörben délnek fordulva. Végre szűk, de könnyen járható hegyszoroson át kiértünk a Gilf két része között, ugyanarra a síkságra, amelyben repülőgépes expedíciómat vezettem a hegység lábát követve.

Ennek a kijáratnak az arab El Akaba, «a szoros» nevet adtam.

Innen a Chianti-táboron át és tavalyi útvonalamat

követve Kufrába mentünk, ott élelmiszer- és vízutánpótlásunk volt tervbevéve.

Még nem határoztam, hogy Kufrából merre fogok fordulni. Egyrészt arra gondoltam, hogy megkísérlem a nagy homoktengeren való átkelést, vagyis hogy a Gilf Kebírtől északra, a végtelen dünesorozaton át, utazom vissza Egyiptomba, másrészt reméltem, hogy a kufrai tibuktól megtudhatok egyetmást az Északi-Gilf belsejében lévő oázis-völgyekről.

A vendégszerető és rendkívül előzékeny olasz tisztek segítségével nagynehezen találtunk egy öreg, arabul beszélő tibut, akiről az a hír járta Kufrában, hogy régebben sokat járta az ismeretlen sivatagot.

A koromfekete «Nyiki-Nyiki» azonban rendkívül óvatos volt és nemigen akart emlékezni.

Bermann barátom még ma is egyik legnagyobb élményének mondja azt a szinte drámai kihallgatást, amelyet a vén sivatag-cigánnyal tartottam.

Tadzs egyik régi szenusszi házában, Szajed Idrisz könyvtárában ültünk a padlót takaró tarka gyékényeken. Nyiki-Nyiki bevezetésül azzal kezdte, hogy ő már öregedik, rég nem járt a sivatagban és elfelejtette a tájékozópontok nevét. Megkérdeztem, hogy járt-e valaha Sziva-oázis felé, mert én arra szeretném folytatni utamat. Tudtam, hogy a tibuk arra sohasem járnak, de úgy tettem, mintha nagyon elszomorítana az öreg tagadó válasza.

— Akkor köszönöm Neked ó, sejk, — ilyen megtisztelő megszólításban részesítettem, — hogy elfáradtál ide hozzám. Akik hívtak, tán nem értették meg kívánságomat, mert én Sziva felé szeretnék utazni, nem pedig keletnek, amerre Te ismered a hegyeket.

A tibu láthatólag megnyugodott, örült annak, hogy nem kérdezik ki. Mintha csak azért folytatnám, hogy mégis valamiről beszéljek a vendéggel, elmondtam neki, hogy hogyan jártam keresztül-kasul a Uveinat-hegyet és attól északra a Gilf Kebírt. Amint az egyes források és az uveinati völgyek nevét említettem, Nyiki-Nyiki helyeslőleg bólintott . . . Igen, ő is jól ismeri az Ain Dua-forrást, amelyet

némelyek Ain el Ghazal-nak, «a gazellák forrásának» neveznek.

— Vajjon a vaddanok (vadjuhok) hova járnak inni? Hiszen most, amióta a járőr ott táborozik Ain Dua-nál, bizonyára nem mernek a forráshoz jönni?

— Lehet, hogy Ain Zueia-hoz járnak, bár ott a sziklák között nehezen férnek a vízhez. De Karkur Murr-ban nincsen senki, ott nyugodtan ihatnak a sekély forrásoknál.

— Mit gondolsz ó, sejk, van még sok vaddan Uveinat-ban?

— Allah a megmondhatója! Azt hiszem, hogy nagyon kevesen vannak.

— Tán elvándoroltak a Gilf Kebír völgyeibe, ott sok friss nyomot láttam, különösen a középső völgyben . . . hm, hogyis hívják . . . ejnye, most hirtelen nem jut eszembe a neve . . .

— Vadi Abd el Melik.

— Igen, igen, Vadi Abd el Melikben! Most, amikor ott jártam, mindenfelé láttam vaddannyomokat kelet felé is, ahhoz a másik kis völgyhöz és nyugat felé. Különben mondjad ó, sejk, ti tibuk hogyan nevezitek azt a keleti völgyet?

— Vadi el Hamra, a «vörös völgy».

— Úgy? Azt hittem, hogy ti más nevet adtatok azoknak a völgyeknek, mint a guraanok és az egyiptomiak. A harmadik völgyet is úgy nevezitek mint mi?

— Megvallom, dobogott a szívem, amikor a világ legártatlanabb arcával, közönyös hangon feltettem a kérdést. Hiszen nem is voltam biztos abban, hogy létezik-e még egy harmadik völgy a Gilf Kebírben és az öreg válaszától függött, hogy vajjon valóságon alapszik-e Wilkinson három Zarzura-völgye?

— Mi is csak Vadi Talh-nak nevezzük.

Bermann barátom csak néhány szót értett beszélgetésünkből, de három Vadi nevét hallotta, Vadi Abd el Melik, Vadi el Hamra és Vadi Talh. Nem bírta ki tovább és izgatottan kérdezte tőlem, hogy az öreg csakugyan három völgyről tud-e a Gilf Kebír belsejében?

Jóllehet, még csak az egyik völgyet láttam, — azt is csak a repülőgépből — elkezdtem az öreg Nyiki-Nyikivel ezekről a völgyekről beszélgetni, mintha úgy ismerném őket, mint a zsebemet. Az öreg lassanként tűzbe jött.

— Oh, nem Uram! Nem olyan rossz arra a járás, amint Te mondod. A régi utak jól ki vannak taposva és megjelölve. Bár lehet, hogy Te a kocsiddal másfelé mentél. Igaz, hogy ott, ahol felhajtottuk a tevéket a hegyre, mi is úgy vezettük őket egyenkint. Nagyon meredek és szűk az út. Te gyalog mentél fel Uram, vagy a kocsikkal?

— Melyik utat érted ó sejk? Azt, amelyik felvezet a Gilf tetejére?

— Igen, ötnapi járásra innen, ha az ember egyenesen a felkelő Nap felé megy.

— Lassanként megtudtam az öregtől, hogy régebben Kufrából a Gilf völgyeibe hajtották a tevéket legelni. Úgylátszik, a tibuk az én útvonalomtól északra vonultak a Gilf felé, mert Nyiki-Nyiki szerint az oázis legészakibb pálmaligetéből, Hauáriból indultak ki. Valamit motyogott az öreg egy útról, amely felvezet a fennsíkra és onnan tovább északnak Vadi Talh-ba, keletnek pedig Vadi Abd el Melikbe. Megtudtam még azt is, hogy Vadi Talh rövid, de széles völgy, Vadi Abd el Melik a leghosszabb, — az, amelyiket a repülőgépből láttam — és hogy onnan ismét fel kell másznunk a Gilf tetejére, hogy eljussunk a legkeletibb völgybe, abba, amelyet Clayton fedezett fel.

Többet nem tudtam kivenni az öreg tibuból, aki máris sajnálta, hogy ilyen sokáig elbeszélgetett az ő legelőikről, de már nem is kívántam többet!

Két nap mulva ismét útban voltunk visszafelé a Gilf nyugati lejtőjéhez. Ismét Chianti-tábornál ütöttük fel sátrainkat és harmadnap — benzinmegtakarítás szempontjából csak egy kocsival — dr. Kádár és az alezredes társaságában elindultam a Gilf-mentén északnak ugyanoda, ahol egy évvel ezelőtt oly eredménytelenül kerestük a «mi völgyünk» torkolatát.

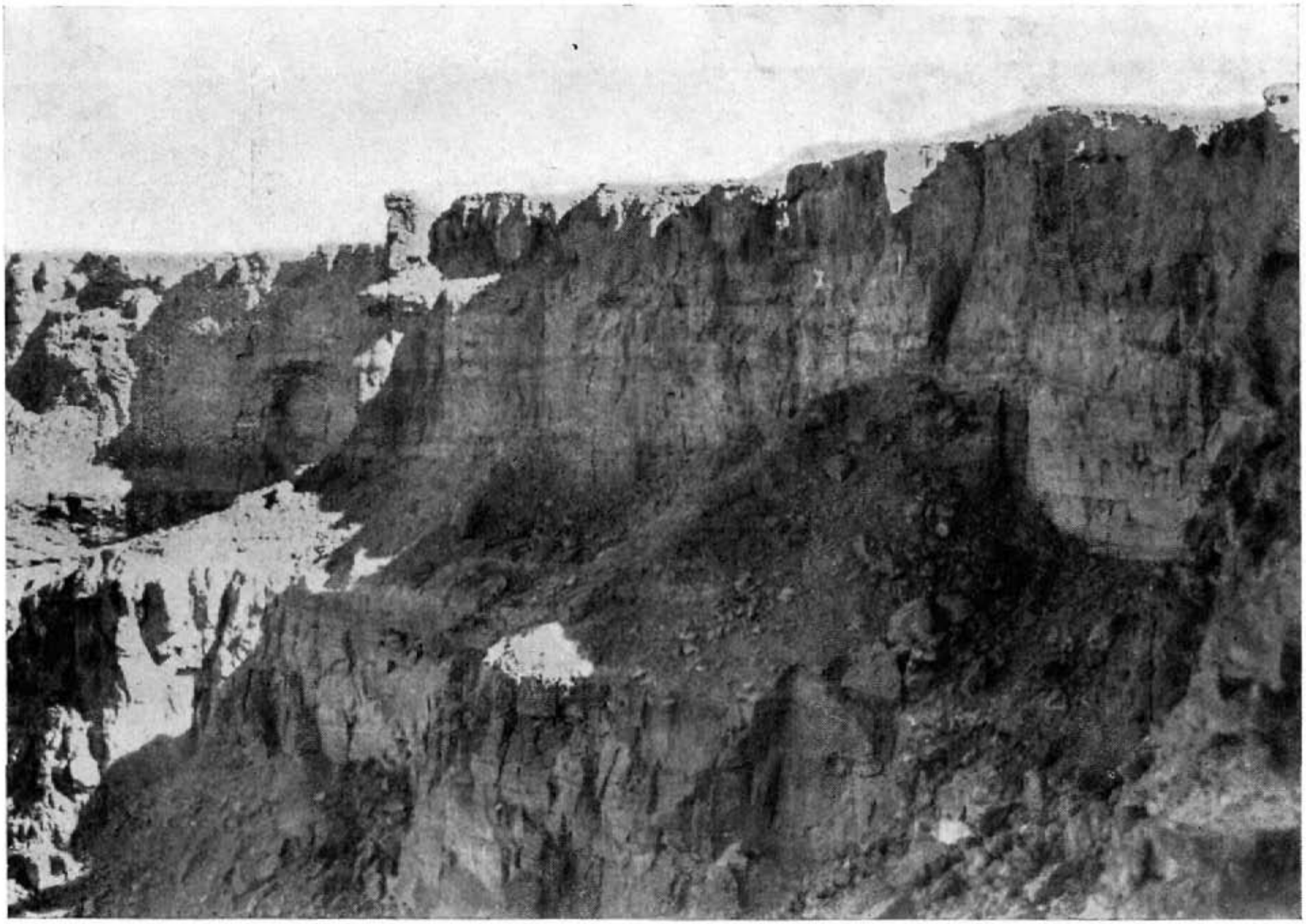
Most azonban nem völgy-bejáratot kerestem, hanem... tevekaravánok nyomát!

Nem messze onnan, ahol tavaly leszállt hozzánk a két útmutató fecske, csakugyan kitaposott ösvényre bukkantunk, ez egyenesen nyugat felől — tehát Kufrából — jött és a Gilf előhegységei közé kanyargott. Aránylag könnyen követhettük ezt a régi ösvényt, mert meglepő ügyességgel mindenütt a jól járható homokos talajon kacskaringózott a sziklás vadik között. Megkerültünk egy nagy előhegyet, — ugyanazt, amely mögé már tavaly is be akartam hajtani — és legnagyobb meglepetésünkre olyan szűk völgybe fordultunk be, amelybe hatalmas homok-düne futott alá a Gilf sziklafalának pereméről. Már-már azt hittem, hogy a tibuk annakidején ezen a futóhomok borította lejtőn hajtották fel tevéiket a fennsíkra és már azt mérlegeltem, hogy vajjon a kocsit erős nekifutással fel tudom-e vezetni erre a meredek homokpályára, amikor Kádár doktor felkiáltása megállított.

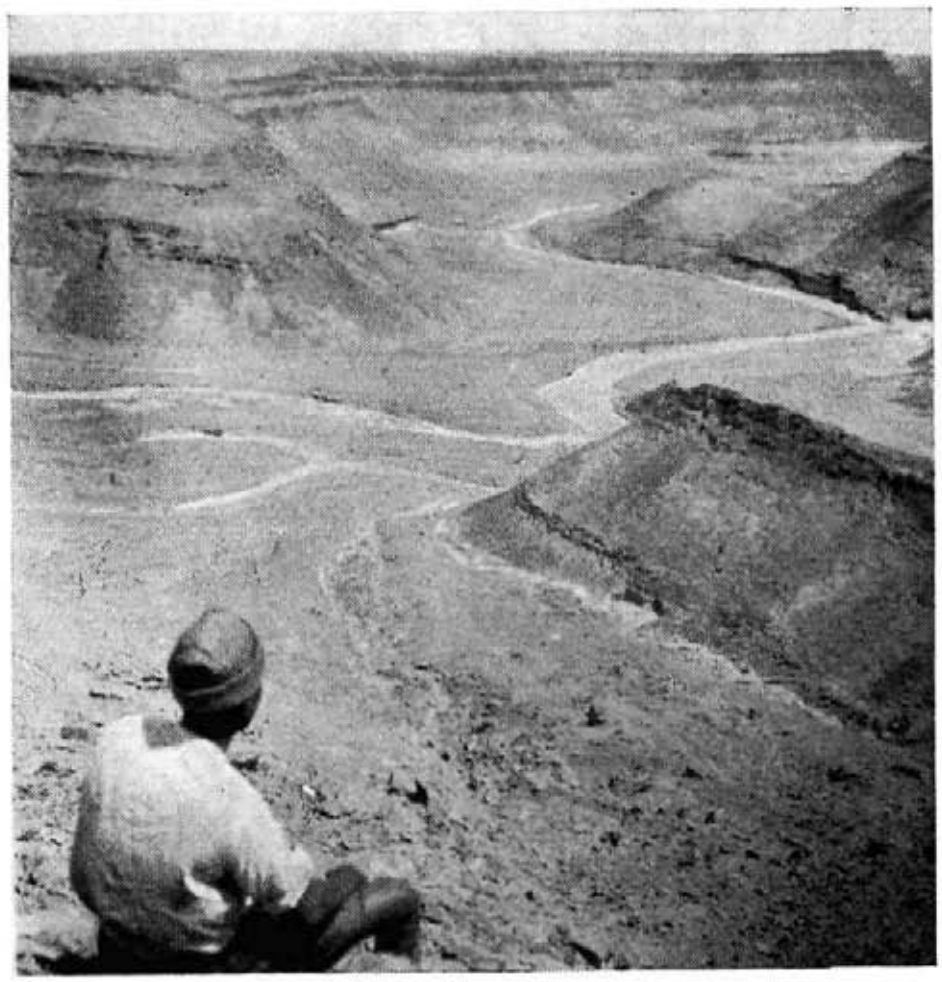
Valami állati csontváz mellett haladtunk el, Kádár első pillanatban vadjuhnak nézte, de amint visszamentünk a homoktól félig beborított tetemhez, legnagyobb csodálkozásunkra egy . . . *tehén* hulláját láttuk a homokban.

Tehén a Libyai-sivatag szívében! Ott, ahol csak a Zarzura-legendák beszéltek szarvasmarháról, alig 250 km-re Kufra-oázistól, ahol a szarvasmarha ismeretlen fogalom! Eleinte alig hittünk a szemünknek. Ez a felfedezés többet jelentett számunkra, mint Nyiki-Nyiki információja. Tehát csakugyan valamikor élt egy nép itt a Gilf Kebír belsejében, amely szarvasmarhát tartott. Azok az elvadult tehenek, amelyek valamikor Dahla-oázisba érkeztek, az idegennyelvű fekete asszony, aki egy tehenet hajtott maga előtt, a három völgy, amelyben nyájak legelésztek, — most mind egycsapásra felülemelkedett a legendán.

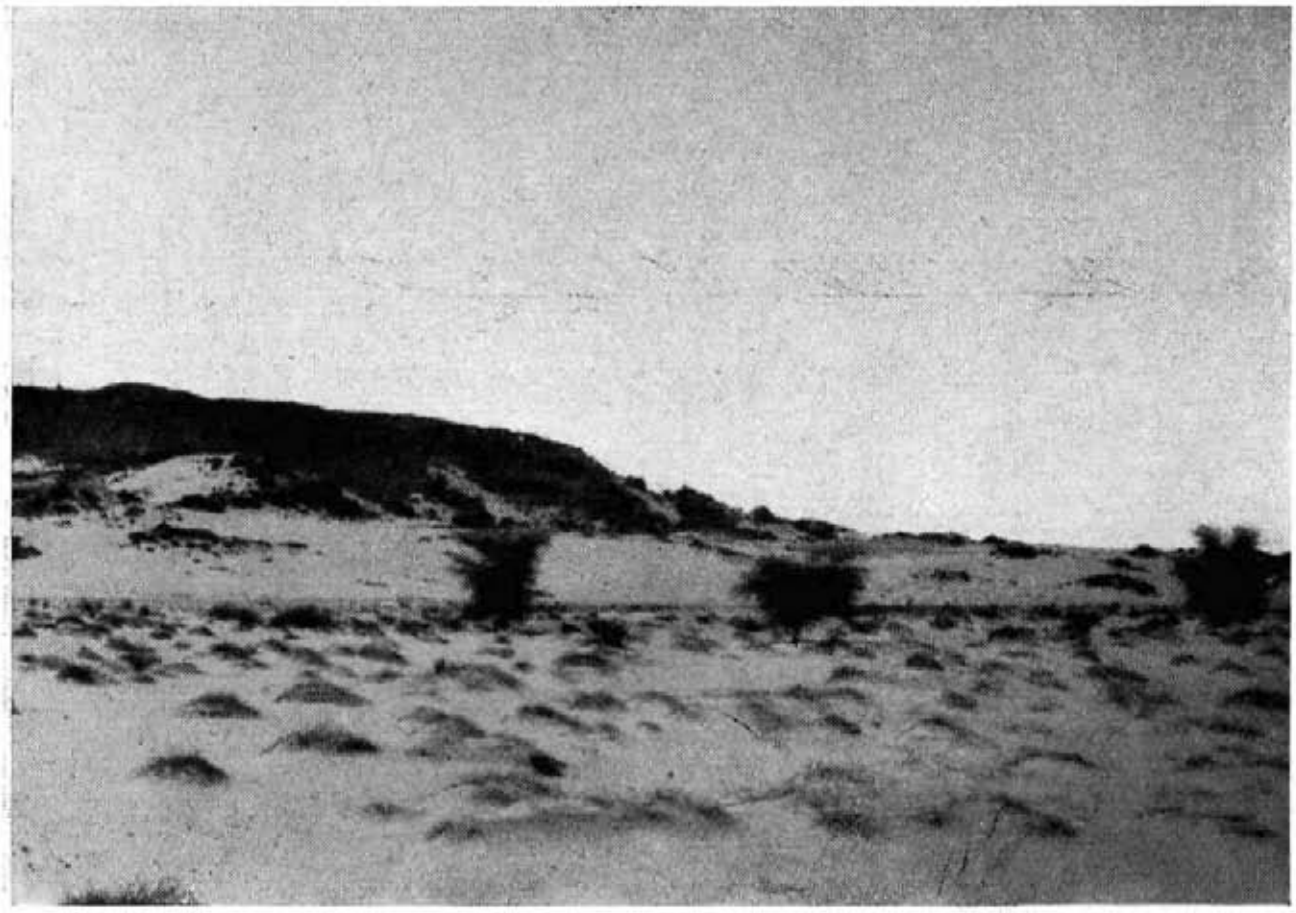
Még jobban meglepődtünk, amikor megállapítottuk, hogy ez a tehénhulla nem is lehet öt-hat évnél idősebb. Az állat bőre úgyszólván még épségben volt, ahol letakarítottuk róla a homokot, előtűnt vöröses szőre és orrában még ott volt egy darab kötél. Bevallom, hogy ez a tehénhulla képzeletembe varázsolta most már a «romvárost» és a «kaput, amely fölött kőből faragott madár őrködik!»

A Gilf Kebir párkánya.

«Vadi Talh».

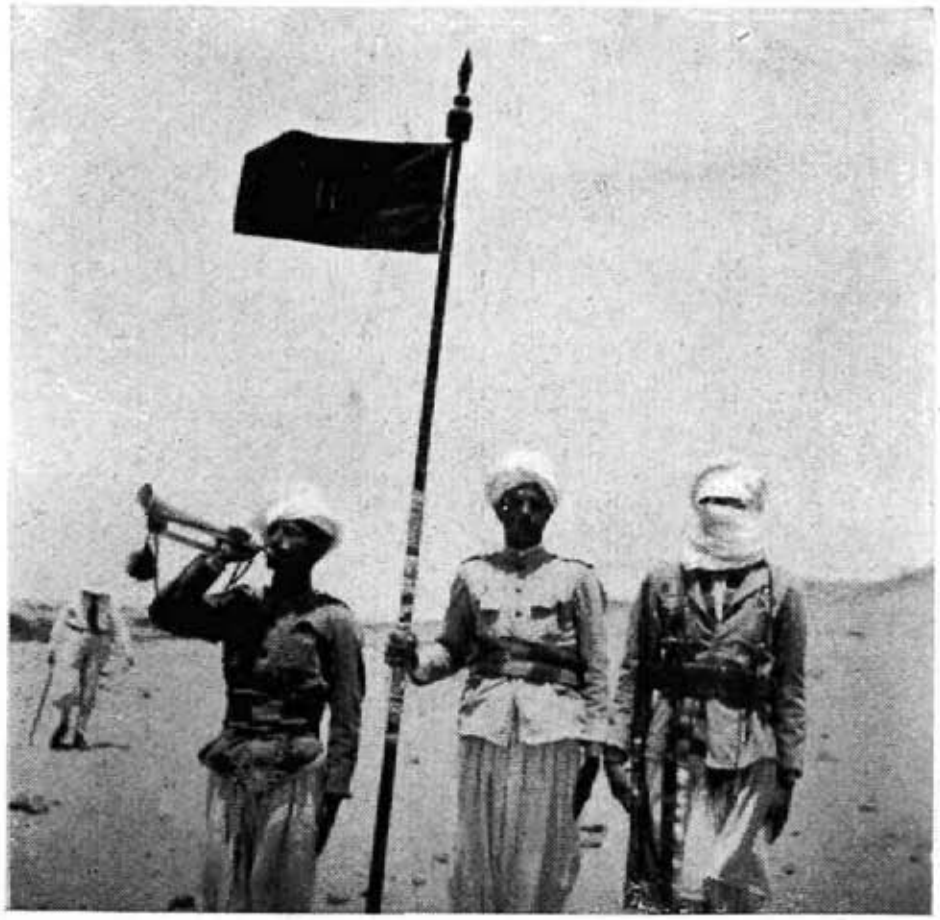
Vegetáció a vadiban.

Kemal Ed Din herceg emléktáblája.

Futóhomokban elakadt autó kiszabadítása kötéllétrákkal.

Olasz gyarmati katonaság Kufrában.

Meharisták (tevés ezred) a szenussziak várában.

A düne lábánál sok tevehulladék volt, gyékénykosárdarabokat és kötélfoszlányokat találtunk. Amint előrementünk, hogy terepszemlét tartsunk, újabb meglepetés ért. Közvetlenül a düne mellett a Gilf tetejéről szűk sziklavölgy vonul alá, benne emberkéz alkotta, meredek szerpentines ösvény vezet felfelé. Tehát mégsem a homoklejtőn hajtották a nomádok állataikat, hanem ezen a sziklába tört ösvényen, amelyről Nyiki-Nyiki azt mondta, hogy egyenkint kellett rajta felvezetni a tevéket.

Feleúton az ösvény mély szakadék mellett vezetett, benne több tevecsontváz feküdt. Úgylátszik némelyik teve megbokrosodott vagy elszédült a veszélyes úton és lezuhant a mélységbe. Fent a Gilf peremén kőből rakott, félköralakú alacsony falakra bukkantunk. Ilyeneket építenek a nomádok, hogy megvédjék magukat a széltől. Itt azonban különböző irányokban, szinte félköralakban a sziklaösvény feljárója körül voltak elhelyezve, mintha védelmi állások volnának az ösvényen felfelé igyekvő ellenség ellen. Az egyik védőfal tövében megrakott, de csak félig elégett tábortűz, vastag talh-ágakból, mellette néhány korsócserép és egy törött . . . európai gyártmányú tányér. (Ennek a tányérnak összeillő másik felét egy évvel később a . . . Laggia-oázis kútja mellett találtam meg.)

Csakugyan jól kitaposott út vezetett innen, egyrészt kelet felé, tehát a «mi vadinkhoz», másrészt a Gilf párkányával párhuzamosan északnak. Utóbbi nem lehetett más, mint az általunk keresett harmadik völgy, Vadi Talh útja. Elhatároztuk, hogy itt töltjük az éjszakát és másnap hajnalban kellő vízkészlettel gyalog elindulunk ezen az úton, mert arról szó sem lehetett, hogy a kocsit felhozzam ide a Gilf tetejére.

Másnap reggel nekivágtunk az útnak, fejenkint egy-egy ötliteres kulacsot vittünk magunkkal és azonkívül még két kisebb kétliterest. Néhány doboz konzerv, kenyér, az elmaradhatatlan kígyóméregelleni szérum fecskendőjével együtt, — a Gilf Kebíren már többízben láttunk szarvas viperát — a messzelátók és egy fényképezőgép volt poggyászunk. Nem sok három emberre elosztva, mégis

az ilyen sivatagi gyalogmeneteléskor oly hihetetlen teher, hogy súlyát csak az tudja felfogni, aki valaha sivatagi sétát végigszenvedett.

Eleinte még jól ment minden, egyórai menetelés után letettük a jól megjelölt ösvényre az egyik ötliteres kulacsot és újra elosztottuk a cipelnivalót. A jól kitaposott ösvény állandóan északi irányba vezetett. A Gilf pereme nemsokára messze elhajlott nyugat felé és a mi ösvényünk a fennsík legmagasabb vonulatán futott tovább. Megfigyeltük, hogy állandóan vízválasztóvonalon haladunk, amelytől jobbrabalra a plató egyébként sík felülete enyhén lejt kelet és nyugat felé. Néhol esővíz mosta vadik szelték át az egyhangú, barnás kőlapokkal borított fennsíkot. Ezek a szakadékok hol nyugatra a Gilf széle felé, hol keletre Vadi Abd el Melik felé vonultak. Egyes helyeken, közvetlen ösvényünk két oldalán eredtek az ilyen vízmosások, ellenkező irányban lejtve a vízválasztótól.

Délelőtt 11 óra felé ittunk először. Tapasztalatból tudtam, hogy ha az ember egyszer megkezdi a vízivást, akkor már abba is hagyhatja a további menetelést. A rendkívül száraz sivatagi klímában csak teljes mozdulatlanságban és árnyékos helyen tartható meg a szervezetben az ital. Különösen rossz napunk volt, mert az eddigi mérsékelt meleg helyett épp ezen a napon kaptuk az első déli szelet, izzó leheletével.

Az ösvény kétfelé ágazott. Egyik része északnyugat felé, a másik északkelet felé. Utóbbi irányában a messzelátóval mélyebb szakadásokat láttunk a Gilf felületén, és mert túlságosan veszélyes lett volna, hogy kettéoszoljunk, elhatároztuk, hogy arrafelé megyünk. Tán egy völgy «fejéhez» érünk és tán az lesz a növényzettel borított Vadi Talh?

Csalódtunk. Mély szakadékos völgynek volt az eredete, de kelet felé kanyargott, tehát kétségtelenül Vadi Abd el Meliknek egyik mellékvölgye. Arra már nem is gondolhattunk, hogy továbbfolytassuk utunkat.

Nem szeretek visszagondolni visszatérésünkre. Mintegy 20 km-re lehettünk táborunktól és a kulacsokban már veszélyesen lotyogott a víz. Csak arra emlékszem, hogy a

késő délután folyamán lábaim mintha már csak maguktól mentek volna, és arra, hogy Kádár barátom nyakába akasztotta mindazt, amit nekem kellett volna hordanom. Már nem volt energiám ahhoz, hogy védekezzek bajtársi önfeláldozása ellen. Az alezredes előreszaladt és hajtott bennünket amennyire csak bírt. Igaza volt. Ha lepihentünk volna, nem tudom, folytattuk volna-e az utat? Még arra is emlékszem, hogy mire elértük a kocsit, már sötét volt, és hogy soha, semilyen ital sem esett olyan jól, mint az a bensőmet égető Chianti-bor, amelyet társaim belémtöltöttek. Sohasem iszom szeszesitalt, és tán épp ezért ezen az estén a Chianti mentett meg attól, hogy súlyosan megbetegedjek.

*

Felderítő és térképező munkánk úgy kívánta, hogy kettéosszam az expedíciót. Dr. Kádár és az alezredes visszahajtottak a Gilf északkeleti oldalához, én pedig expedíciónk krónikásával, Bermann barátommal, Sabr szudáni soffőrömmel és a szakáccsal ismét elindultam észak felé, hogy «Wilkinson harmadik völgyét» megkeressem.

Tudtam, hogy Vadi Talh, a Gilf-fennsík nyugati széle és a fennsík belsejében délről észak felé vonuló Vadi Abd el Melik között fekszik. Úgy terveztem, hogy Chianti-tábortól először észak felé követem a Gilf sziklafalát egészen odáig, ahol befordulhatok keletnek, Vadi Abd el Melik völgyébe. Aztán a völgyön felfelé haladva visszatérek dél felé, ameddig csak lehet. Így legalább én is megismerem ezt a völgyet, amely annyi fáradtságot, annyi csalódást okozott nekem.Ezen a fordított U-alakú felderítő úton pontos iránytűtraverzát készítek és ennek az alapján visszajövet majd mégegyszer megmászom a Gilf sziklafalát valamivel távolabb északra attól a ponttól, amelyet gyalog elértünk. Így biztosra vehettem, hogy majd kelet felé menetelve valahol csak utamba esik Vadi Talh.

Chianti-tábortól 140 km-re elértem ugyanazt a völgyet, amelybe egy évvel ezelőtt is behajtottunk és amelyben zsákutcába kerültünk. Most nem kellett sokat törődnöm azzal, hogy ne fussak be ismét egy mellékvölgybe, mert ott voltak

előttem a homokban a Clayton-expedíció nyomai. Végre a «mi völgyünkben» voltam, amelyet Nyiki-Nyiki, Vadi Abd el Meliknek, «a király rabszolgája völgyének» nevezett. Majdnem egyenesen délnek haladva 80 km után elértük az első vegetációt. Még 28 km-t tehettem meg innen a kocsival a kanyon-szerű, sűrű facsoportokkal benőtt völgymederben. Tavaly, amikor a repülőgépből láttam, minden olyan zöldnek tűnt fel, most azonban csak félig elszáradt talhakácok, sárgára perzselt fű és itt-ott egy-egy üdébb színű Szajal- vagy Arkenu-fa üdvözölt az «én oázisomban».

Amikor a völgy annyira összeszűkült és a talaj oly sziklás és görgeteges lett, hogy a kocsival már nem folytathattam az utat, társaimat hátrahagyva gyalog tovább meneteltem a völgyben felfelé. Másfélórás gyaloglás után elértem azt a helyet, ahol a két ellenkező irányban vonuló forrásmeder egyesül. Tudtam, hogy innen légvonalban alig 16 km-re vagyunk Chianti-tábortól, csakhogy 400 méterrel magasabban, fent a Gilf tetején.

A vadiban egyébként semmi érdekeset nem találtam. Mindenfelé vadjuhnyomok vonultak, némelyikük eléggé friss, de megállapítottam, hogy alig 4—5 állat él ebben a völgyben. Megtaláltam azt a tibukunyhót, amelyet a repülőgépből láttam, és a sok régi tevehulladékból megállapíthattam, hogy a nomádok valamikor sokat tartózkodtak itt. Egy másik tibu-tábor közelében két tehén csontvázát találtam.

Számomra csalódást jelentett az oázis, mert sehol semmi nyomát sem láttam annak, hogy ez a kietlen sziklameder valamikor népes volt. Csak a madárvilág nyujtott némi vigaszt, mert két gyönyörű sast, néhány sólymot és számos apró, fekete-fehér madarat láttam, az utóbbiakat az arabok «zarzur»-nak nevezik. Lőttem is egyet ezek közül bizonyítékául a Zarzura-névnek.

Visszamenet a Gilf keleti szélén, körülbelül abban a magasságban, amelyben multkori távgyaloglásunkat abbahagytuk, megkíséreltem, hogy az előhegyek között amennyire csak lehet, megközelítsem a Gilf főfalát. A szegény Fordok számára leírhatatlan kínszenvedés volt az órák-

hosszat tartó bukdácsolás, a sziklagörgeteg között. Végre elértem közvetlenül a Gilf lábához, de onnan, ahol az autókkal meg kellett állni, seholsem láttam olyan helyet, amelyiken meg lehetett volna mászni a fennsík sziklafalát.

Bermann barátom már napok óta nem jól érezte magát. Kérdéseimre azonban csak kitérően válaszolt és nem is sejtettem, hogy szegény súlyos dizentériát titkolt előttem csak azért, hogy ne akadályozzon munkámban.

Május 5-én — egy évvel és négy nappal azután, hogy a repülőgépből megláttam az első vegetációs völgyet — hajnalban elindultam a derék Sabr-ral, hogy megkíséreljük a Gilf sziklafalának megmászását. Hosszú kötelet vittünk magunkkal és azon húztuk fel szakaszról-szakaszra vízkészletünket és a lehető legkevesebb egyéb holminkat. Hajnali öt órakor kezdtük meg a sziklafal megmászását és napkeltére, hét órakor végre fent álltunk a fennsík peremén. Itt is teljesen sík, barna kaviccsal borított a Gilf teteje. Nagy kövekből magas alam-ot építünk ott, ahol felértünk és ahol vízkészletünk egy részét hátrahagytuk.

Az iránytű után egyenesen kelet felé indulunk és addig megyünk, amíg az alam-ot szabadszemmel láthatjuk. Ott ismét újabb útjelzőt emelünk és folytatjuk az utat.

Másfél óra mulva, amikor az ötös számú alam-ot raktuk össze, keletre alacsony emelkedést pillantok meg a Gilf unalmas egyforma fennsíkján, és amikor a messzelátóval szemügyre veszem, annak tetején mintha alam-ot látnék. Negyedóra múlva ottvagyunk és csakugyan a kis dombon magas, emberkézrakta kőhalom van. A domb túlsó oldalán északdéli irányban ugyanaz a gyalogösvény, amelyet nemrég társaimmal követtem innen messze délre.

Természetes, hogy most ezt az ösvényt követjük észak felé. Alig fél óra múlva a terep megváltozik, a Gilf felülete szakadozottá válik és minden jel arra mutat, hogy völgy fejéhez érünk. Még egy km és máris vadi kezdeténél vagyunk, amely egyenesen észak felé fut és állandóan szélesedik. A jól kitaposott régi ösvény ebbe a vadiba vezet, de nem akarom követni, hanem nyugat felé kitérve a fennsíkon megyünk tovább még vagy félórát, hogy olyan

helyről nézhessek le a völgybe, ahonnan azt jobban áttekinthetem.

Sabr állandóan a nyomomban van, türelmesen cipeli a nehéz vizeskulacsot és látom rajta, hogy őt is elragadta a felfedezés vágya.

Délelőtt 10 órakor előttünk fekszik a mély völgy . . ., medrében lent a Talh-akácok százai!

Vadi Talh ugyanolyan jellegű, mint Vadi Abd el Melik, csak valamivel szélesebb, legalább is ott, ahol vegetáció borítja medrét. Ez is déltől észak felé vonul, a Vadi Abd el Melik-kel párhuzamosan. Amennyire a messzelátóval megállapíthatom, a vegetációs sáv mintegy 10—12 km hosszú, de arra természetesen nem is gondolhatunk, hogy a völgyet egész hosszában gyalog átkutassuk.

Csak a prizmatikus iránytűvel és a távolságmérővel készíthettem hozzávetőleges térképvázlatot és délután 1 órakor ismét elindultunk Sabr-ral kelet felé.

A sziklafalról való leereszkedés még sokkal nehezebb és körülményesebb, mint amilyen a megmászása volt és Sabr mindent elkövet, hogy nekem segítsen. Amikor rövid idővel napnyugta előtt elérjük táborunkat, lépéseink hallatára Bermann barátom előbújik a szikla alól, amelynek árnyékában naplóján dolgozott.

— Nem is kérdezem. Látom az arcán, hogy megtalálta Vadi Talh-t, a harmadik Zarzura-völgyet!

*

Elbeszélésem nem lenne teljes, ha elhallgatnám, hogy két héttel később az Uveinat-hegy Ain Dua forrásánál ismét találkoztam Nyiki-Nyikivel. Az öreg tibu most már valamivel bizalmasabb volt és magától értetődőnek vette, hogy Abu Ramla, «a homok atyja», ahogyan engem Kufrában elneveztek, úgyis mindent tud a sivatagról. Amikor említettem előtte a Gilf lábánál talált tehenet, az öreg elfelejtette eddigi óvatosságát:

— Allah-ra Uram, Te vagy a tanum, hogy amikor a csordát felhajtottuk a sziklás úton, Ibrahim tehene nem úgy zuhant le, hanem már lent a hegy lábánál hagytuk hátra!

Kiderül, hogy Nyiki-Nyiki személyesen vezette azt a karaván̈t, amely 1925-ben kereste fel a Gilf-völgy legelőit. És Ibrahim tehenével kapcsolatban most megtudom azt is, hogy ezt a három völgyet csak a tibuk és guraanok ismerték, akik emberemlékezet óta felkeresték azokat olyan esztendőkben, amelyekben a trópusi esők elérték Uveinatot és a Gilf-hegységet.

Nyiki-Nyiki elmondta, hogy atyja és nagyatyja idejében a nyári esők még jóval gyakrabban szakadtak le a líbyai hegyekben, mint manapság. Hajdanában minden háromnégy évben bőséges esők termékenyítették Uveinat völgyeit és azokból jutott még a jóval alacsonyabb és távolabb északra fekvő Gilf völgyeinek is. Most azonban mind hosszabb ideig kimaradnak az esők és Allah tudja, hogy milyen időközökben fognak leesni. Lám, Uveinatban 1925 óta egy csepp sem esett, a Gilf völgyeiben pedig 1924-ben esett utoljára! Az öreg tibu még azt is tudja, hogy régebben — nagyon, nagyon régen — ugyancsak voltak idők, amikor kimaradtak az esők. A tibuk és guraanok ilyenkor nem hagyhatták el Vadai és Tibeszti hegyvidékét és így történt, hogy Uveinat, Arkennu és a Gilf völgyei «elveszett oázisokká» váltak. Vadai és Tibeszti népei mindig állattenyésztők voltak. Nagy tehéncsordáik vannak ma is és ők hajtották régi időktől fogva csordáikat a líbyai hegyekbe, ha előreküldött felderítőik bőséges legelőt jelentettek.

Vadi Zarzura «idegennyelvű fekete lakói» tehát tibuk és guraanok voltak, akik ezeket a völgyeket csak olyankor lakták, amikor ott elegendő volt a víz.

— Hogy hallottam-e a Vadi Zarzura elnevezést? A tudatlan egyiptomi arabok így nevezik a mi völgyeinket azért, mert ott sok a Zarzur-madár. Mi, tibuk, azonban ismerjük a völgyek igazi nevét: Vadi el Hamra, Vadi Abd el Melik és Vadi Talh. . . .

*

Elmondottam az utolsó «elveszett oázisok» felfedezésének történetét. Azóta ismét ott jártam, bebarangoltam a Gilf rejtett völgyeit és végigkutattam azoknak minden

zugát abban a reményben, hogy ott történelemelőtti ősi kultúra nyomait találjam.

A Zarzura-völgyek ismét csak csalódást okoztak. Egyetlen kőszerszámot, egyetlen vésett vagy festett sziklaképet sem találtam a hajdani folyóvölgyekben. Meggyőződtem arról, hogy abban az időben, amikor lent a síkságban, a Gilf lábánál és Uveinat völgyeiben ismeretlen ősi népek legeltették csordáikat, a Gilf völgyei még rohanó hegyifolyamok voltak, medrükben nem telepedhettek le emberek.

De későbbi korszakból sem találtam nyomokat. Sem romvárost, sem kincseket, sem Kambyses elveszett hadseregét. Csak három vegetációs völgyet, tipikus «eső-óázisokat», amelyek valamikor fontos legelőhelyek voltak azoknak a nomádoknak a számára, akik még ma is küzdenek a sivataggal és csak lépésről-lépésre engednek Líbya kérlelhetetlen kiszáradásának. Rettenetes ez a küzdelem, amelyet a sivatag szélét lakó törzsek folytatnak generációról generációra otthonuk, de egyszersmind legkérlelhetetlenebb ellenségük, a sivatag ellen. Vissza-visszatérnek oda, ahonnan őseik már kiszorultak és sokszáz kilométernyire hajtják nyomorult csordáikat néhányhónapos legeltetés reményében.

Ez a küzdelem szüli azokat a legendákat, amelyek a sivatag belsejében elrejtett kincsekről szólnak, és úgy érzem, hogy jobb is, ha ezek a legendák nem foszlanak szét gépjárműveink és műszereink teljesítményei előtt.

Zarzura völgyei nem hozták meg nekem azt, amit a «kincskeresők könyve» ígért. Ellenálltak és védekeztek, hogy csak lépésről-lépésre tárhattam fel titkukat. Az első felderítő repüléstől utolsó látogatásomig,* amikor egy kísérőmmel együtt először — és remélem, utoljára — kerültem a szomj-halál komoly veszélyébe, csak fáradságot, nélkülözést és csalódást jelentettek számomra. De eszembejut egyike azon ritka óráknak, amelyeket az ember sohasem felejt el, amikor Hasszanein barátom hűvös palotájában, illatos beduinmódra készített kávé mellett vendéglátóm elbeszélését hallgathattam Uveinat és Arkenu felfedezéséről.

* [1934. április.]

— Sziklavárakat fogsz majd találni, — mondották nekem Kufrában — amelyeknek falai ónyxból vannak és ablakai opálként csillognak. Lakóik arany- és ezüstékszereket viselnek és kertjeik levegője terhes a rózsák illatától.

Amikor aztán feltűntek előttem Arkenu és Uveinat sötét bércei, valóban láttam az ónyx és opál színeit a felkelő Nap pírjában és az ékszerek csillogását a nyomorult nomádok szemefényében. Terhes volt számomra is a levegő, de nem az Arkenu- és Talh-fák illatától, hanem attól a tudattól, hogy felfedeztem az «elveszett oázisokat»!

Menekülők.

— Vajjon mi lehet az, ami idevonz közibénk olyan nagy urat, amilyen ön, effendim? És ha megtiszteli szerény házunkat és boldoggá tesz elhagyatott oázisunkban látogatásával, akkor miért nem marad itt velünk és miért teszi kockára életét hónapszám abban a rettenetes sivatagban, ahol csak veszélynek és nélkülözésnek teszi ki magát?

A kérdés előzékeny hangon és barátságosan volt feltéve, mégis mintha valami mélyebb kíváncsiságot éreztem volna ki vendéglátóm szavaiból. Megszoktam már az egyiptomi tisztviselők végtelen vendégszeretetét, amellyel ott messze, kint az oázisokban fogadtak. Sokszor hallottam már előzékeny, szerénykedő szavaikat, amelyekkel bocsánatot kérnek a vendégtől, azért, hogy nem nyujthatnak nagyobb kényelmet, nem szolgálhatnak fínomabb ételekkel. Ezen át kellett esnem, valahányszor megérkeztem expedícióm szokott kiindulópontjára, Khargába vagy Dachla-oázis székhelyére: Mut-ba. De most már néhány napja, hogy visszatértem a kezdetleges, de tiszta állami resthouse-ba és vendéglátóim, a kitűnő kormányzó és helyettese, a rendőrfőnök, már leróták szokásos udvariaskodó szólamaikat. A mamurnak tehát valami szándéka volt kérdésével.

— Én szeretem a sivatagot, Abd el Rachman effendi, és elhatározott szándékom, hogy átkutassam a még ismeretlen területet.

— Insa'Allah, de mégis mit nyujthat ez az élet önnek, aki palotában lakhatna és selyemmel takaródzhatna?

— Ez ugyan nem egészen úgy van, — nevettem — mert nekünk odahaza nemigen telik palotára és selyempaplanra, de nézze, effendim, ha az ember fiatal és egészsé-

ges, nem kötelessége-e, hogy valamilyen munkát végezzen? Nekem most ez a munkám, és van-e annál szerencsésebb ember, mint az, aki a munkáját kedve szerint választhatta?

A rendőrfőnök elismerőleg bólintott, de amint nagyot szívott cigarettáján, annak fényénél megláthattam, hogy valamin tünődik.

— Én tudom, hogy ön szereti a sivatagot, — kezdte lassan — de még nem ismerte meg a sivatag igazi arcát, és ettől óvja meg önt Allah!

Most már sejtettem, hogy a mamur mire gondol és megdobbant a szívem arra a gondolatra, hogy hátha most ezen a csillagfényes estén rá tudom bírni, hogy elmondja nekem a mult tél eseményeit, amelyeknek ő volt egyik főhőse. Tapsoltam a suffraginak és friss feketekávét kértem.

— Tudom, hogy ön borzalmas dolgokat látott tavaly és soha semmi sem fog megvígasztalni, hogy nem abban az időben jártam itt.

— Én is gondoltam akkor, hogy bárcsak lenne ön itt sivatagi autóival. De hát így volt megírva.

A mamur ismét elhallgatott és feketekávéját szürcsölgette.

Abd el Rachman Zoher effendi, Dachla-oázis rendőrfőnöke, közepestermetű, inkább gyönge testalkatú egyiptomi hivatalnoktípus. Bár a határőrség elegáns angolmintájú khaki egyenruháját viseli, nincsen benne semmi katonás. Barnás arcában kis fekete bajusz, energikus ívelésű orr és intelligensen csillogó szempár. Amint most itt ül mellettem a resthouse verandáján, és idegen, kemény kiejtésével lassan válogatja az angol szavakat, senki sem nézné ki belőle, hogy a közelmultban a Líbyai-sivatag egyik legdrámaibb eseményének volt a hőse.

Már jövetelemkor megkíséreltem, hogy kikérdezzem a kufrai menekültek megmentéséről, amelyben — mint hallomásból tudtam — oly önfeláldozó szerepet játszott. De eddig csak kitérőleg válaszolt: «oh, nem volt az semmi, kérem; kötelességemet teljesítettem» — és nem akart részletekbe bocsátkozni.

— Lássa, ha tavaly ott kint jártam volna, vagy ha csak

néhány útjelzőt állítottam volna azelőtt a sivatagban, tán sok ember élete maradt volna meg.

A mamur bólintott.

— Bizony az jó lett volna. De remélem, hogy az ilyesmi nem fog többé előfordulni. Hiszen most már vége a háborúnak odaát Tripoliszban, és úgy hallom, hogy az olasz kormány saját költségére visszatelepíti a menekülteket?

— Őrültség volt ez a menekülés. Elhiheti Abd el Rachman effendi, hogy most, amikor Kufrában voltam és az ottaniakkal beszéltem, ők maguk is belátták, hogy semmi ok sem volt erre a fejetlen menekülésre. A felkelők . . . igen . . . és vezetőik az emirek, de még azoknak is felajánlották az olaszok az amnesztiát, ha harc nélkül leteszik a fegyvert.

— Ezt nem tudtam! Hát tárgyaltak az olaszok a felkelőkkel?

— Proklamációkat dobtak le repülőgépről az oázis megszállása előtt.

— Hiszen épp a repülőgépek miatt történt! Akiket megtaláltunk a sivatagban, azok mind azt mondták, hogy a repülőgépek bombái és gépfegyverei elől menekültek.

— Ilyen a háború. De mondja, effendim, mikor szerzett ön először tudomást a kufrai harcokról?

— Nekünk itt Egyiptomban sejtelmünk sem volt arról, hogy az olasz Kirenaikában mi készül. Különösen itt kint az oázisokban. Hiszen nekem Dachlában akkor még rádióm sem volt. A postámat Khargából hozták hetenkint egyszer a teherautók. Még nem voltak olyan autóink, mint most önnek. Nálam Mut-ban csak egy új Ford volt, a szolgálati kocsim, azonkívül csak az orvos kocsija és egy gazdag birtokosé, de azok régi lábkapcsolásos gépek voltak. Bizony tavaly még eléggé el voltunk vágva Dachlában a külvilágtól. Hiszen ön ismeri a csapát Dachla és Kharga között, azokkal a gépekkel még nem szívesen vágtunk neki ennek a 250 kilométernek.

— A dachlai rádióállomást csak azóta szerelték fel?

— Igen. Bár ott lett volna, amikor az első menekültek megérkeztek! De így nem is küldhettem jelentést. Nem kér-

hettem segítséget. — A mamur ismét elhallgatott és éreztem, hogy nem szívesen beszél a dologról.

— Kik voltak az elsők? — kérdeztem most már erőszakosan.

— Öten voltak. Valamennyien a zueia-törzsből, Kufrából. A kharga—dachlai autócsapán találta őket Balatfalu omda-jának (bíró) a soffőrje, aki épp Khargából jött.

Az omda egyiküket, valami Melad Musa nevűt, azonnal elküldte az autóval hozzám Mut-ba. Teljesen ki volt merülve és azt mondta nekem, hogy másfélnapi járásra, onnan, ahol őt és társait megtalálták, még huszonegyen fekszenek kint a sivatagban. De hagyjuk az emlékeket. Inkább ön beszéljen Kufráról. Igaz, hogy a visszatelepítés miatt tárgyalt?

Megértettem, hogy vendéglátómnak mi fekszik a szívén. A kufrai menekültek közül sokan itt telepedtek meg az egyiptomi oázisokban és további sorsuk okoz gondot a lelkiismeretes hivatalnoknak. Ammellet tán az is érdekelte, hogy az én sivatagexpedícióim nincsenek-e összefüggésben a további fejleményekkel. Ezért kérdezi, hogy vajjon mit keresek a sivatagban, miért jártam Kufrában?

— Nézze, effendim, én el fogom magának mondani mindazt, amit tudok. Tán már meggyőződhetett arról, hogy barátja vagyok az araboknak. De hogy segíthessek, hogy valamit tehessek Kairóban, ismernem kell a helyzetet. Mondja el ön mindazt, amit akkor tapasztalt és engedje meg, hogy jegyzeteket csináljak.

— Mi tudjuk, hogy ön jóakarónk, nagyuram, a kormányzó úr mondta, hogy a «magar» és a «turuk» közelállanak egymáshoz. Én rendelkezésére állok, de kérem, hogy járjon közbe ezeknek a szerencsétleneknek a visszatelepítésében. Mit parancsol hallani?

— Egészen az elejétől, effendim, ahogy mondta, hogy az az öt zueia érkezett . . .

— Allahra, aki könyörületes! Borzasztó állapotban voltak. Elmondták, hogy Ramadán első napján (1931-ben január 19-én volt) nagy olasz hadsereg támadta meg

otthonukat, a Kufra-oázist ágyúkkal, gépfegyverekkel és 20 repülőgéppel. A harc az északi oázisnál, Hauari-nál kezdődött és hat óra hosszat tartott. Az arabok vezérei, Szalah el Ateuis és Abd el Galil Szeif en Nazr emirek voltak. Ők vezették már évek óta a kirenaikai felkelést a kormány ellen. Az arabok lőszere hamarosan elfogyott és a harcot abba kellett hagyniok. Az éjszaka folyamán aztán az emirek elrendelték az általános menekülést, bár a kormánycsapatok aznap még nem vonultak be az oázisba.

A tevék nem voltak előreitatva, amint az a hosszú sivatagi vándorlás előtt szokás. Mindenki csak sebtében szedte össze azt a kevés élelmet, ami épp házában volt, és foltozatlan ghirbákkal (kecskebőrből készült víztömlők) indultak útnak. Asszonyokkal, gyerekekkel együtt.

Másnap a repülőgépek üldözték és szétszórták a menekülő karavánokat és sokan elestek a gépfegyvertűzben.

A zueiák könyörögtek nekem, hogy menjek ki a sivatagba és mentsem meg ottmaradt családjaikat.

Mit tehettem mást? Ahhoz nem volt idő, hogy parancsot kérjek Khargából a kormányzótól, és tudtam, hogy majd el kell számolnom az elhasznált kincstári benzinről.

Abd el Rachman effendi nagyot sóhajtott és én önkénytelenül elmosolyodtam ennek az emléknek a hallatára. Bizony Egyiptomban sem könnyű a közigazgatási hivatalnoknak.

— Azonnal hivattam orvosunkat, Timu Taut Kolta effendit és az én szolgálati autómmal, valamint az omdáéval és a Kharga—Dachla fuvarozótársaság véletlenül épp itt tartózkodó egyik kocsijával elindultam először Balat-ba. Ez negyven kilométerre van Mut-tól. A zueiáktól ott megtudtam, hogy Kufrából először az Uveinat-hegységig menekültek. Ezt az utat hat nap alatt tették meg. Ott gyülekezett a szétszórt menekülők több mehallá-ja (fegyveres csoportja). Uveinat forrásai azonban nem adtak elegendő vizet közel 1000 ember és teve számára. Az emirek elrendelték, hogy tovább kell vonulni. Uveinatban akkor még volt

néhány guraan. Különben mondja, igaz, hogy most már senki sem tartózkodik azokban a hegyekben?

— Azt hallottam Kufrában, hogy Herri, a guraanok sejkje — vagy ahogy Kemal Ed Din herceg szokta mondani: «Uveinat királya» — a menekülők miatt később elhagyta Uveinatot és visszavándorolt régi hazájába, a francia Tibesztibe. Egyébként akkor már csak az ő rabszolgája, Zukkar és még egy fiatalabb guraan tartózkodtak Uveinatban néhány tevével és kecskével.

— Alighanem félt a menekülők bosszújától, mert kétszer is félrevezette őket.

A zueiák Uveinatból a Szudánba, Merga-oázisba akartak vonulni. Valahogyan az a hit volt köztük elterjedve, hogy Merga az angol Hakuma (kormány) tulajdona, és minden évben eljön oda a datolyaaratásra. Kérték Herrit, hogy vezesse el őket Mergába, de az öreg megtagadta kérésüket és eltűnt valahová a hegyekbe.

Ezt alighanem azért tette, mert hiszen az ő emberei szoktak Mergába menni a datolyákért. Féltette a termést a sok idegentől.

A kufraiak nagyobb csoportja mégis elindult Merga felé vezető nélkül. De hétnapos bolyongás után visszatértek Uveinatba, az oázist nem találták meg.

Most már kényszeríteni akarták az öreg guraant, hogy vezesse őket, de csak a rabszolgáját tudták megtalálni, aki megesküdött, hogy sohasem járt Mergában. Ettől az embertől hallották, hogy a mi oázisunk, Dachla, csak hat nap járásra van Uveinattól és tulajdonképpen ez okozta részben a katasztrófát, mert csak egy hétre való vizet vittek magukkal.

— Erről is hallottam, effendim. Csakhogy én azt hiszem, hogy Zukkar jóhiszeműleg mondta ezt. Ő Kemal Ed Din hercegtől hallotta, hogy hat nap alatt érkezett Dachlából Uveinatba a híres 1925-beli expedícióján. Mit tudta az a szegény nomád, hogy hat autósnap nem hat tevésnap?

— Insa'Allah, hogy úgy volt, mert ki is vehetné a lelkére annyi ember pusztulását! De látja, nagyuram, ezek a nyomorultak február elsején indultak el Uveinatból és

aznap 23-ika volt. Három hétig bolyongtak a sivatagban és az utolsó napokban már nem volt vizük. De engedje meg, hogy az irodámból elhozzam feljegyzéseimet és egy lámpát . . .

Sohasem fogom elfelejteni azt az éjszakát, amelyen a mamur felolvasta nekem a sivatag egyik legszörnyűbb tragédiájáról szóló naív jelentését.

A pislogó petróleumlámpa mellett sietve jegyeztem a megrázó adatokat, lehetőleg szóról-szóra fordítva az arab nyelven írt naplót. Úgy adom vissza, ahogyan akkor a resthouse verandáján számtalan cigaretta és feketekávés csésze kíséretében felvettem.

*

— Február 23-án délután 6 órakor indultam Tenida faluból. Az egyik zueia, bizonyos Abu Kasszim, volt a vezetőnk. Este 9 órakor megtaláltuk a sivatagban élettelenül heverő arabok csoportját. Összesen 21-en voltak, férfiak, asszonyok és gyermekek. Hacsak néhány órával később érkezünk, csak halottakat találtunk volna, már napok óta nem ettek és aznap fogyott el a vizük.

Hajnali 2 órára beszállítottam őket Tenidába. Reggel átmentem Mut-ba, mert oda közben egy másik menekülő csoport érkezett. Ezek azt jelentették, hogy egynapi járásra sok asszonyt és gyermeket hagytak hátra a sivatagban. Volt közöttük néhány súlyos beteg, ezeket átszállítottam a kórházba. Közben egy fiatalember meghalt.

Kötelességemnek tartottam, hogy azonnal induljunk. Szolgálati kocsimat és a kórház kocsiját megraktam vízzel és tevés rendőreimnek megparancsoltam, hogy nagy vízkészlettel kövessenek teveháton.

Mut-tól 50 km-nyire találtuk az első menekülőket, és amikor 120 km megtétele után visszafordultam, összesen 17 személyt mentettünk meg. Közülük három férfi, egy asszony és egy gyermek már haldoklott, ezeket a kórházkocsival sietve visszaküldtem. Egy férfi azt mondta nekem, hogy reggel hátrahagyta barátját, aki arra kérte, hogy temesse el élve. Ő nem teljesítette a kérést és most könyör-

Menekült zueia sejk.

Menekült asszonyok és orrkarikás lányok.

Elhullott teve a menekülők útján.

Az egyik életmentő Ford.

A sivatag tragédiája.

Ő fensége Kemal Ed Din Hussein herceg.

gött, hogy keressük meg azt az embert. A sötétség beálltáig kerestük, de nem találtuk meg. Az éj folyamán visszatértem Mut-ba.

Huszonötödikén reggel összehívtam az eddig beérkezett arabokat és felszólítottam őket, hogy megmaradt tevéikkel forduljanak vissza a hátramaradottak keresésére.

Azt válaszolták, hogy tevéik már hetek óta nem ittak, egyébként is valamennyien, ember és állat, túlgyengék ahhoz, hogy visszaforduljanak. Különben még ötnapi járásra is vannak menekülők a sivatagban, azokat tevékkel már nem is lehet megmenteni.

Kijelentették azonban, hogy kerüljön bármibe, hajlandók megfizetni a költséget, ha automobilokkal indulunk barátaik megkeresésére.

Miután a fuvarozó-társaság kocsijai nem voltak itt, reméltem, hogy abból majd nem ér szemrehányás, ha a szolgálati kocsimat és a kórházét ismét igénybeveszem, feltéve, hogy az arabok fizetik a benzin költségét. Húsz font biztosítékot kértem erre tőlük, amibe beleegyeztek és ennek a fedezésére, valamint arra az esetre, ha valamelyik autó tönkremegy, lefoglaltam a tevéiket, bár nagyon gyönge állatok voltak.

Hads Abu Bakr, az egyetlen magánember, akinek van Mut-ban autója, ugyancsak felajánlotta az ő kocsiját, ha benzinköltségét megfizetjük. A kufraiak mindenbe beleegyeztek. Délután 3 órakor indultam. Hads Abu Bakr rengeteg narancsot hozott magával, a kórházkocsin elvittem a gyógyszeresládát. Vezetőül még egy menekült, Naaz Bu el Senusszi el Fergani jött velünk.

Délután 6 órakor találkoztunk Abdalla Abu Szeif-el, aki a Mogharba-törzsből való, és Jusszuf el Esab, Valad Vafy-törzsbeli sejkek csoportjaival. Négy kanca-tevéjük volt, és négy asszony, ugyanannyi leány és hat gyermek volt velük. Az asszonyok ujjongtak, amikor minket megláttak, de oly gyenge hangon, hogy alig hallottuk őket. Amint megállottunk, mindnyájan a földre estek, és a gyermekek rájuk. Az arcuk sárga volt és szemük homályos. Oly gyengék voltak és hangjuk oly suttogó, hogy mindnyájunk-

nak könnyes lett a szemünk. Csak cseppenkint adhattunk nekik vizet, tejet és gyógyszert, míg végre ismét reményük lehetett az életre. Elláttuk őket elegendő vízzel és hátrahagytuk őket azzal, hogy az automobilnyomokat ne hagyják el.

Este 7 órakor a Mogharba-törzsbeli El Hamri Abu Hammed-et találtuk meg három asszonnyal, három leánynyal és egy hétéves fiúval. Ezeknek az állapota sem volt jobb és ugyanúgy cselekedtem velük, mint az előbbiekkel.

Hét óra 40 perckor egy másik Mogharba-csoportra bukkantunk. Húsz férfi, 19 asszony és 22 gyermek volt ebben. Ezek szörnyű állapotban voltak.

Itt meg kell említenem, hogy a nagyobb csoportok mind rosszabb állapotban voltak, mint a kisebbek.

Másfélóra hosszat maradtam ezeknél. A férfiak és asszonyok ránkvetették magukat, gyermekeiket hátrahagyva. Szánalmas látvány volt, amint egy anya kiragadta kezeimből a vizeskulacsot, amelyet haldokló gyermekének nyujtottam. A férfiak ránk akartak támadni, és bár alig bírtak a lábukon állani, némelyek viaskodni kezdtek rendőreimmel. Végre is lövésre kész fegyverekkel tartottuk őket távol az autóktól. Amikor elláttuk őket elegendő vízzel, sírva mondtak köszönetet. Még éjjeli 10 óráig folytattam az utat, de a sötétségben csak nehezen tarthattuk a menekülők nyomát és ezért lepihentünk a homokban.

Másnap, február 26-án reggel 6 órakor ismét elindultunk. Nemsokára egy asszonyt találtunk a nyomon egy 14 éves fiúval. Mindkettő haldoklott. Ápoltuk őket, amíg magukhoz tértek, azután elegendő vízzel hátrahagytuk őket. Az asszony nevét Um el Eiz-nek mondta.

Nyolc órakor egy férfi alakját láttuk a homokban, állát térdein nyugtatva gubbasztott. Mindent megtettünk megmentésére, de mintegy 10 perc múlva meghalt. A talaj azon a helyen túlsziklás volt ahhoz, hogy eltemethettük volna, és reméltük, hogyha sietünk, tán még megmenthetünk másokat.

Nyolc óra 40 perckor ismét nagyobb csoportra bukkan-

tunk, 16 férfiből, 15 asszonyból és 17 gyermekből állt a csoport. Már csak hat tevéjük volt. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy ezeknek az embereknek az életbenmaradása már csak órák kérdése volt. Dachlától négynapi járásra voltunk és tán csak néhány férfi érte volna meg a másnapot. amikor eláttuk őket vízzel, meghagytam sejkjüknek, bizonyos Mohsen Abu Merreri el Fergani-nak, hogy lassan vonuljanak tovább a nyomon. Féltízkor ismét elindultunk és néhány kilométernyire egy férfit és egy nőt találtunk, a szomjúság kínjaiban fetrengve. Csak cseppenkint adhattam nekik vizet, mert ilyenkor az emberek torka a víztől hirtelen bedagad és megfulladnak. A férfi zueia volt, bizonyos Mohsen Abu Bakr, feleségének neve Szuefra.

Tíz óra után egy alacsony gará-hoz (sziklahegy) értünk, homokdünék között. A gara lábánál két férfi és hét aszszony feküdt, mert ottmaradtak, hogy megvárják a halált. Megtettük azt, ami szükséges volt.

A gara közelében megtaláltam azt a poggyászt, amelyről az egyik Mutba beérkezett zueia, Hammed es Serif jelentette nekem, hogy ott hátrahagyta elgyengült 16 éves fia őrizetében. Mindenfelé kerestük a fiút, de nem találtuk, alighanem elment a dünék közé meghalni. A poggyásznál három puska, két pisztoly, két kard és egy ezüstveretű tevenyereg is volt. Ezeket magamhoz vettem.

Tizenegy óra után eszméletlen asszonyt találtunk. Ápoltuk és kevés vízzel hátrahagytuk. Rövid idő mulva egy 15 éves szép leány holttestét láttuk a nyomon. Eltemettük.

Délután egy órakor egy magas garához értünk, sok poggyász feküdt mellette. Később megállapítottam, hogy ez Mohammed Abu Szakrana el Zueia tulajdona. Felül két puska feküdt, míg a poggyász alatt még három puska, egy pisztoly és némi lőszer volt elrejtve. Ezeket lefoglaltam, azután itt megebédeltünk. Egyórai pihenés után még folytattuk útunkat délután félnégyig, amikoris 350 km-t megtéve elfogyott benzinkészletünk fele, úgyhogy vissza kellett fordulnunk.

Visszafelé saját nyomunkat követtük, de azzal pár-

huzamosan, kissé oldalt haladtunk. Így történt, hogy kis idő múlva egy haldokló embert találtunk, akit jövet nem is vettünk észre. Amikor magához tért ez az ember, — Hammed Abu Zeid el Fehriti — elmondta nekünk, hogy ő látta ugyan az autóinkat, de se inteni, se kiáltani nem tudott. Felvettük az egyik kocsira és most már jobbrabalra keresgélve folytattuk útunkat. Nemsokára ismét egy összeesett alakot láttunk. Mintegy 35 éves nő lehetett. Halott volt, teljesen száraz és merev. Elhantoltuk.

Öt óra tájt ahhoz az asszonyhoz értünk, akit utoljára hagytunk hátra. Már valamivel jobban volt és megmondta a nevét: Fatma Abu Szeif. Felvettük és valamivel hat óra előtt elértük azt a garát, ahol a két férfit és a hét nőt hátrahagytuk. Megdöbbenésünkre ezek közben elszéledtek, mert a szomjúság tébolya még bennük volt. Két asszonyt hamarosan kinyomoztunk, még nagyon betegek voltak, amikor felvettük őket. Ugyanígy volt két másikkal, akiket rövidesen utólértünk és akik azt mondták, hogy a többiek továbbmentek. Nemsokára ismét két asszonyt értünk utól, de kérdésünkre nem tudták megmondani, hogy a két férfi merre ment. A hetedik asszonyról, sajnos, azt mondták, hogy rövidesen a mi távozásunk után meghalt és ők Allah nevében befödték a holttestet kövekkel.

A beállott sötétségben lehetetlen volt a két férfi nyomát követni. A szerencsétlenek elhagyták az autónyomokat és így nem remélhettem mást, minthogy tevés rendőreim majd megtalálják őket.

Este tíz órakor értük el Mohsen Abu Merreri csoportját. Ismét adtunk nekik vizet és megígértettem a férfiakkal, hogy az asszonyokat és a kerékcsapát többé nem hagyják el.

Kis idő múlva utolértük Um el Eiz asszonyt a fiával, látszólag teljes erőben bátran meneteltek Dachla felé. Mégis felvettük szegényeket és éjjel egy órakor Muttól mintegy 100 km-re leheveredtünk a homokba aludni.

Reggel 7 órakor elindultunk és feleúton dr. Timu effendivel találkoztunk, aki a fuvarozó-társaság egyik, közben beérkezett kocsijával keresésemre indult. Derék jó barát!

Huszonhetedikén délelőtt 11 órára értünk Mutba, ott megtudtam, hogy a mogharbák csoportja még mindig nem érkezett be. Azonnal visszafordultam, de már 10 km-re találkoztam velük. Elkoboztam 4 puskájukat és egy pisztolyt. A poggyászukat is átkutattam, de nem volt náluk több fegyver.

Az eddig összegyüjtött menekülők előadásából megállapítottam, hogy még nagyon sokan vannak kint a sivatagban, tán 5—6 napi járásnyira is.

Megbeszéltem a sejkekkel, hogy bérbeveszem a fuvarozótársaság két kocsiját és azokat az altisztemmel kiküldöm. Felajánlották megmaradt tevéiket — a legtöbbet leölték útközben, hogy azoknak a belsejéből igyanak — és azt a kevés török ezüstpénzt, ami náluk volt.

Az autókat február 28-án reggel indítottam útnak és március másodikán délután érkeztek vissza. Mint vezető — fáradtsága dacára — ugyanaz a valad vafy-törzsbeli Mohammed Abu el Kasszim vállalkozott, aki eddig is mindig velem volt. Ez az ember előző két utamon többször arra kért, hogy hagyjam el azt a nyomot, amelyiken én kerestem a menekülőket és hajtsak nyugat felé, mert az ő törzse és családja arra vették irányukat. Ezt persze nem tehettem, de most az őrmesternek megengedtem, hogy arra menjen, amerre Abu Kasszim kívánja. Őrmesterem a következőket jelentette :

— Mut-tól 250 km-re csakugyan egy mehalla táborára bukkantunk, 25 halott és 26 élő feküdt benne.

Miután a haldoklókat magukhoz térítettük és Abu Kasszim a halottak között nem találta feleségét, fiát és két kis leányát, kért, hogy még keressünk tovább, mert ő családját 7 napi járásra hagyta hátra.

Még 150 km-t tettünk meg, de senkit sem találtunk. Mivel Mut-tól 400 km-re voltunk, a soffőrök kijelentették, hogy vissza kell fordulnunk, mert benzinünk felét elhasználtuk. Abu Kasszim azonban annyira könyörgött, hogy az egyik soffőrnek megengedtem, hogy még 40 km-re menjen tovább, amíg a betegeket ápolom.

A soffőr és a velük küldött aszkari 2 óra mulva vissza-

tértek, de Abu Kassim *nélkül*. Amikor megfordultak, ez az ember dulakodni kezdett velük, majd felkapott egy nagy vizestömlőt és minden rábeszélés ellenére gyalog továbbment a sivatagba, hogy családját megkeresse. Allah irgalmazzon neki!

A valad vafyk közül tizet beszállítottunk a kocsikon, a többinek meghagytam, hogy lassan kövessenek tevéikkel.

Az őrmester 8 fegyvert és némi lőszert foglalt le ennél a csoportnál. Ugyanaznap visszatértek tevés rendőreim is, akik még 3 leányt és 2 fegyveres férfit találtak az én előbbi útvonalamon. A két eltévedt férfit azonban, bár pontosan leírtam nekik a helyet, hiába keresték, a szél közben betakarta lábnyomukat. Hosszas keresés után végre mégis megtalálták az egyiknek a holttestét. Február 3-án ismét kiküldtem a két bérautót, hogy a hátramaradt valad vafy-csoportnak segítsenek.

Az egyik soffőr nem tudott belenyugodni Abu Kasszim sorsába és titokban több benzint vitt magával.

Leírhatatlan volt mindnyájunknak öröme, amikor ezek az autók visszatérve magukkal hozták ezt a bátor embert is, aki csakugyan megmentette feleségét és kisfiát. Szomorúsággal tölt el azonban, hogy 2 kisleányát és rabszolganőjét már csak holtan találta. Dachla lakossága elismeri ennek a férfinak a szeretetét.

A megmentettek létszáma 103 férfi, 100 nő, 62 fiú és 37 leánygyermek, összesen 302 lélek volt, de sajnos, a kórházban 2 férfi és 41 asszony és gyermek meghalt. A sivatagban összesen 63 halottat temettünk el és 48 tevét, 1 lovat és 3 szamarat találtunk kimúlva. Az élve beérkezett tevék száma 78.

Fegyverekben 24 olasz karabélyt, 2 ismétlőpisztolyt, 3 revolvert és 2 kardot koboztam el. Az arabok ellenkezés nélkül szolgáltatták ki fegyvereiket. A töltényekről azt mondják nekem, hogy a kirenaikai harcok alatt az olaszok gyakran visszavonulást színlelve olyan töltényeket hagytak hátra, amelyekben puskapor helyett dinamit van. Az ilyen töltény aztán felrobbantja a fegyvert, és mivel nem lehet megkülönböztetni a rendes tölténytől, valószínű,

hogy a lefoglalt lőszer között is van ilyen. A menekültek elmondták, hogy Uveinattól Kemal Ed Din herceg autóinak nyomát követték 8 napig. Amikor azokat elvesztették a homoksíkságban, további 8 napig bolyongtak északkelet felé, amikor ismét autónyomokat találtak, amelyek végre 4 nap után Dachlába vezették őket. Két ember, bizonyos Abu Sir és Okba Abu Mohammed a mogharba-törzsből azt jelentik nekem, hogy Uveinattól a hetedik napon 3 automobilt láttak a sivatagban.* Amikor a kétségbeesett arabok feléjük szaladtak, a 3 gépkocsi megindult és elrohant. Ott, ahol állottak, narancs- és hagymahéjat találtak. Nem tudom igaz-e ez, de megállapítottam, hogy február 8-a volt aznap.

*

Idáig szólt Abd el Rachman Zoher effendi naplója, amelyet azért olvasott fel, hogy «megmutassa nekem a sivatag arcát»!

Amikor befejezte, egyideig szótlanul ültünk a trópusi éjszakában. Eltünődtem ezeknek az embereknek a lelkületén, amelyet mi európaiak hiába igyekszünk megérteni. A keleti ember gondolkodás nélkül kockáztatja életét embertársáért, de ugyanakkor irtózik a felelősségtől. Éreztem, hogy a mamur még most sem fogta fel azt a veszélyt, amelynek önmagát kitette, amikor rozoga autóival sokszáz kilométernyire merészkedett az ismeretlen homoktengerre, hogy ott a nélülözéstől tébolyodott, fegyveres embereket keressen.

Azt a magas királyi kitüntetést, amelyet bátorságáért kapott, a «hivatalos ügyek» helyes elintézésének tulajdonította . . . hiszen pontosan beszolgáltatta az elkobzott fegyvereket és elszámolt a kincstári benzinről . . .

— És mit szándékozik tenni a menekültek érdekében nagyuram?

Elő voltam készülve erre a kérdésre, mert hiszen Egyip-

* Abban az időben csakugyan az egyiptomi térképészeti hivatalnak autós expedíciója járt azon a tájon, de személyzete nem látta az arabokat.

tomban a faji összetartozás érzése velünk európaiakkal szemben mindennél erősebb.

— Kufrában pontosan tájékoztatott az olasz kormányzó effendim. Teljes amnesztiát adnak a felkelőknek a két emir — Abd el Galil és Szalah el Ateuis — kivételével. Kairóban fel fogom keresni az illetékes egyiptomi hatóságot, amely nyilvántartja a menekülteket és a listát el fogom juttatni az olasz követséghez. Alexandrián és Bengazin át vissza fogják szállítani az embereket. Mindenki visszatérhet házába és átveheti kertjeit és szántóföldjeit, amelyeket most az olasz kormányzóság a felszabadított rabszolgák segítségével tart karban. Ígérem Önnek, Abd el Rachman effendi, hogy minden tőlem telhetőt meg fogok tenni.

— Katarcherak, köszönöm, de engem kérem ne említsen, vagy azt, hogy tőlem tudja a dolgokat. Hiszen semmi sem volt az egész . . ., csak kötelességemet teljesítettem és nem szeretném, ha az ilyen hivatalos ügyben rólam beszélnének . . .

Regenfeld.

A Libyai-sivatag problémáival foglalkozó kutatók előtt örökké ismeretes marad két név: *dr. Gerhard Rohlfs* és *herceg Kemal Ed Din* neve. Ennek a két embernek köszönheti a tudomány a Szahara keleti részének felkutatását és a Libyai-sivatag ismeretének alapvető fogalmait. Alig egy félszázad választja el egymástól a két kutató munkáját mégis minő különbséget jelentett ez az ötven év segédeszközök és kutatási lehetőségek terén.

A német utazó, dr. Gerhard Rohlfs porosz királyi udvari tanácsos alig 30 évvel a századforduló előtt vezeti expedícióját a titokzatos homoktenger szívébe. Büszke «mesterséges horizontú prizmakörére, Dollond-féle messzelátójára és a stuttgarti Kuttertől származó kronométerére». Apoldában, a Stieberitz és Müller cégnél 500 darab, csavarral elzárható négyszögletes vasládát készíttet, amelyekben vízszükségletét szállítja és ő főméltósága, a Khedive, 100 tevéből álló karaván bocsát rendelkezésére, hogy Assziuttól a Farafra-oázisig előrehatolhasson.

És alig 30 évvel a századforduló után herceg Kemal Ed Din Husszein, az újkori Egyiptom első független uralkodójának fia, elindul Kairóból hernyóvontatású Citroen gépkocsi-karaván jával, ennek 5000 literes tartálykocsija és a helymeghatározáshoz szükséges időjelzést biztosító rádiós gépe van. Külön műszerkocsi szállítja a francia asztrolábot, a Zeiss-féle teodolitokat és a pörgő iránytűt.

Mégis ennek a két embernek csak a műszerei és szállító eszközei különbözők, tudományos alkotásvágyuk, akarat erejük és céljuk ugyanaz, s mi, akik ma ugyanennek a cél-

nak elérésén dolgozunk, munkánk szerény eredményének legnagyobb részét a sivatagkutatás ezen két úttörőjének köszönhetjük.

*

Kairó, 1932. május 10.

Nem tudom a tekintetemet levenni ennek a jellegzetes arcnak mélyen barázdált vonásairól. A magas homlok, a nagy, merészívelésű sasorr, alatta tömött, hosszú bajusz, amely minden szóval megrezeg, mintegy aláhangsúlyozva a beszélő élénk előadását, az energikus áll és a mélytüzű barna szemek rabul ejtettek.

Visszafojtott lélegzettel ülök királyi vendéglátómmal szemben, mintegy megállítva ennek a felejthetetlen órának élményét: herceg Kemal Ed Din a sivatagról beszél:

— . . . Bizony, nehéz dolog a helymeghatározás. Mennyi bajom volt például Rohlfs számításaival. Különösen az ő adatai Regenfeldre vonatkozólag . . . de apropó, Regenfeld!.. Jöjjön, mutatok magának valamit . . .

A herceg nehezen felemelkedik és két mankója után nyúl, miközben élénk mozdulattal utasítja vissza önkéntelenül is segítő jobbomat. Sugárzó energiája nem tűri, hogy valaki emlékeztesse arra, hogy immár egy féléve műlábára van utalva. Egy jelentéktelen betegség szerencsétlen elkezelése vonta maga után ballábának amputációját. Ez a kis, törékeny test alig van összhangban a herceg jellegzetes fejével. Ilyenkor mindig elfog a lázadásnak keserű érzése, amikor ezt a nagy tudóst lassan tovaványszorogni látom: miért mindig a legjobbakat sujtja a Sors?

A herceg lassan keresztüllépdel botjaira támaszkodva a termen. Künn vibrál az egyiptomi koranyár forró délutáni levegője, itt benn, a fogadóteremben, jóleső hűvös félhomály uralkodik, Vendéglátóm tapsára hangtalanul, fehérbe öltözött suffragi jelenik meg:

— Gyujtsd meg az üvegszekrénynél a lámpát.

A herceg kinyitja az egyik vitrint és kiemel valamit, ami úgy néz ki, mint egy széles ezüstkeretbe foglalt kép.

— Tudja, mi ez?

Üvegbe foglalt, kékenfonalazott, kvartpapírra írt néhány sor.

— . . . Gerhard Rohlfs expedíciójának táborhelye . . .

Alig hiszek szemeimnek, ez lenne a regenfeldi Rohlfs-okmány? Igen, hiszen rajta áll : «Regenfeld, den 5. Februar 1874» és az aláírások : Rohlfs, Zittel, Jordan! . . .

Elámulásom láttára vidáman felcsillannak a herceg szemei :

— Jöjjön, üljünk le, majd elmesélem, hogyan találtam meg. Tudom, hogy jól ismeri Rohlfs könyvét : «Három hónap a Líbyai-sivatagban». Apropó, Rohlfs annakidején egy példányt ajándékozott Dachlaoázis akkori mamurjának. A könyv még ma is a család birtokában van. Meg is akartam vásárolni, de elég szemtelenek voltak és 400 fontot kértek érte. Jobb dolgom sem volt!

Rohlfs helyzetszámításai sok gondot okoztak nekem; a «Nagy Homoktenger» keleti határai teljesen tévesek. 1923-ban voltam először ott, voltaképp csak azzal a szándékkal, hogy vadászni fogok. Bizonyára emlékszik rá, hogy Rohlfs könyvében említést tesz néhány nagyobb vegetációs sávról, amelyek Dachlától délre feküdnének, ide akartam menni, remélve, hogy új vadászterületeket találhatok. Nos, vegetációt nem találtam, még kevésbbé gazellákat, ellenben ez az első kísérletem a hernyóvontatású Citroenekkel szomorú kudarcba fulladt.

Akkor három ilyen kocsit vásároltam, ezekkel és kilenc Forddal indultam neki. A nóta vége az lett, hogy mind a három Citroent ott kellett hagynom, s később darabokra szedve, Fordjaimmal szállítottam azokat haza. A kudarc tehát teljes volt, mégis Rohlfs Regenfeldjének közelébe jutottam, s ekkor határoztam el, hogy újabb expedíciót fogok szervezni, hogy megkeressem a német utazó kőpiramisát, amellyel annakidején táborhelyét megjelölte. Meg akartam találni azt az okmányt, amelyet Rohlfs expedíciója egy félszázaddal azelőtt palackba zárva ebbe a piramisba rejtett.

Maga tudja, barátom, hogy Regenfeld helymeghatározásában minő ellentmondás van Rohlfs könyve és tér-

képe között. A földrajzi hosszúság mindkét esetben egyezik, ellenben a térkép egy fél szélességi fokkal keletebbre határozza meg a hely fekvését, mint a könyv szövege, ami pedig az ottani szélességi fok alatt kerek 59 kilométert jelent! Tudtam, hogy feladatom nem lesz könnyű.

Idehaza mindenekelőtt átszámítottam munkatársaimmal Rohlfs valamennyi helymeghatározását. Így megkaptam számítási hibáinak középarányosát.* Azután alaposan kipróbáltam újjáépített hernyókocsijaimat egy kisebb expedíció keretében, amikoris kifogástalanul működtek. Mindamellett André Citroen kísérőmül adta Penaud-t, a Citroen-gyár főszerelőjét, aki az előző évben végrehajtott Citroen-Trans-Szahara-expedíciót kísérte hasonló minőségben. Természetesen régi segítőtársam, testi-lelki jóbarátom, dr. John Ball, ezúttal is velem tartott, hiszen a helymeghatározást nem is bízhattam volna nála tapasztaltabb sivatagkutatóra.

Kairót 1924. január 18-án hagytuk el és a sivatagon át Dachla-oázisba utaztunk. Onnan 250 km-nyire Pottery Hillhez, a «Korsók Dombjá»-hoz vezettem az expedíciót, hogy megnézzem a dr. Ball barátom által 1917-ben felfedezett ősrégi agyagkorsókat. El is neveztem a hegyet Abu Ballasznak, a «Korsók Apjá»-nak, mert az alacsony hegycsúcs lábánál több, mint 300 amforaszerű korsó fekszik. Amint tudja, ez volt hajdanában a szudáni Tibu-k titkos vízdepója, és lehetővé tette részükre a Dachla-oázis elleni razziákat.

Már előző expedícióm alkalmával Dachla és Abu Ballasz között egy régi karavánút néhány útjelzőjére bukkantam, kétségkívül ugyanarra, amelyet Rohlfs kísérői, Jordan és Zittel is követtek egy darabig. Sohasem tudtam megérteni, miért hagyta el Rohlfs ezt az utat s miért ragaszkodott oly makacsul az egyenes keleti irányhoz, amely

* A Rohlfs-expedíció adatai a következők voltak:

A könyv szövegében . . .	27°	6′	keleti hossz.	25° 11′ 10″	szél.
A térkép szerint	27°	30′	keleti hossz.	25° 11′ 10″	szél.
Jordan szerint	27°	25′	keleti hossz.	25° 11′ 7″	szél.
A helyes adatok dr. Ball szerint	27°	24′	keleti hossz.	25° 10′ 49″	szél.

végül is a Nagy Homoktenger áthatolhatatlan dünéihoz vezette.

Ha a németek akkor ezt a jelzett irányt követik, tán elérték volna eredeti céljukat és abu Ballaszon át elérhették volna Kufrát, esetleg a maga állítólagos Zarzura-oázisán keresztül . . .

Rámmosolygott, mintha tréfának venné a mondottakat. Herceg Kemal Ed Din mindenkor a legnagyobb tartózkodással kezelte a Zarzura-problémát és a legendás oázis fellelését célzó kutatásokat. Én éppen akkor tértem vissza expedíciós repülésemről, amelyen az Abu Ballasz és Kufra között elterülő hegyvidék belsejében hatalmas völgyet fedeztem fel repülőgépemből, amelyet bőven borít vegetáció. Mivel az oázis mély sziklahasadékban feküdt, lehetetlen volt leszállani benne s így egyelőre kétséges volt, valóban az «Elveszett Oázis»-t találtam-e meg.

— Egész biztosra veszem, fenség, hogy a régi Dachla—Abu Ballasz—Kufra útvonal az *én* oázisomon vezet keresztül, akár Zarzura az, akár nem!

— Azt hiszem, igaza van, — felelte elgondolkodva a herceg — és ha ez tényleg így van, akkor már én sem fogok kételkedni abban, hogy maga volt Zarzura szerencsés felfedezője. Nos, hiszen biztosra veszem, hogy a szolgálatomba lép és a jövő télen alkalma lesz arra, hogy ezt az utat egészen a céljáig kövesse!

— Insa' Allah Effendina — Adja Isten, Nagyuram!

— Úgy legyen, kedves barátom! Én annakidején nem mehettem tovább abban az irányban, keletre kellett kitérnem, hiszen Regenfeldet kerestem!

Február 22-én néhány kisebb domb lábánál táboroztunk, amelyeket Gor-Abu-Husszein-nek kereszteltem el, mintegy 120 km-nyire észak-északnyugati irányban fekszenek Abu Ballasztól. Dr. Ball számítása szerint helyben voltunk, nem volt tehát más hátra, mint hogy átkutassuk a környéket Rohlfs piramisáért. A következő napon hiába jártam keresztül-kasul egyik hernyókocsimmal az egész vidéket. Nyugatra emelkedtek a Nagy Homok-tenger dünelláncai, oda már nem hatolhatott be Rohlfs, keleten néhány

alacsonyabb düne húzódott egy-egy sziklacsúccsal tarkítva, kezdtem belátni, hogy ebben a sivár, vad sivatagban oly feladatra vállalkoztam, mintha egy tűt keresnék szalmakazalban.

Másnap Ballt az egyik Citroennel délnek küldtem, soffőrjeim és a szolgák rajvonalban követték a kocsit, hogy minden terephullámot megvizsgáljanak. Délután akartam követni őket s már indulásra készen állottam, amint megpillantottam Ball kocsiját, amint az alacsony dünéken bukdácsolva közeledett, mellette és mögötte ujjongó embereim szaladtak. Sohasem fogom azt a pillanatot elfeledni, amint barátom Ball, a kocsiban egyenesen állva egy tárgyat tartott magasan felém. Az üvegpalack volt, amely a Rohlfsokmányt rejtette magában!

Vendéglátóm megszakította elbeszélését. Éreztem, mint lesz úrrá felette az emlékezés és a világ minden kincséért sem zavartam volna meg elmélyülését. Elmélázó arccal tekintett ki az egyik ablakon. Messze, túl a városon, a Mokattam két karcsu minarettjének sziluettje nyúlt a vakító égbe, távolabb az arábiai sivatag meredeklejtőjű sziklacsúcsai. A tudós tekintete valahol ebben a messzeségben veszett el.

Megilletődve vettem kezembe az ezüstkeretet. «Regenfeld, den 5. Februar, 1874 . . .»

Ötven évig és húsz napig volt az okmány a palackba zárva. Ötven év a sivatagkutatás hőskorából, és ki tudja, hány év fog még lepergni, mire az örök puszta utolsó titkáról is lehull a fátyol?!

A herceg halk hangon ismét belekezdett elbeszélésébe:

— Az üveget egyik soffőr találta meg véletlenül egy kis kőrakás alatt. Ez érthetetlen volt számomra, hisz Rohlfs magas kőpiramisról beszélt. Valamennyien a lelőhelyhez mentünk, alig 125 méternyire feküdt a Ball által kiszámított helytől.

Valóban egy egészen alacsony kőhalom volt, alig lehetett megkülönböztetni a környezet szikladarabjaitól. Öntudatlanul a düne irányába haladtam. Egyhelyütt hirtelen szokatlan puhának éreztem a homokot, embereimért

kiáltottam, hogy ott ássanak. Néhány ásónyom után már felszínre kerültek az első tárgyak!

— Látja, ott abban a vitrinben, itt a kulcs, nyissa ki kérem, a nagy kosár, az oázislakók még ma is ilyeneket fonnak és kötnek a teve két oldalára. Egy törött balta, egy lapát. Itt egy tevének a nyerge, üres üvegek, — a németek úgylátszik kitűnő bordeauxit is vihettek magukkal — és látja ezt, egy viharvert zsák, telve kőkemény datolyával!

Szerencsés véletlen folytán megtaláltam a német expedíció tulajdonképpeni táborhelyét. Végül megoldódott a kőpiramis rejtélye is. A tábortól néhányszáz lépésre állott a piramis egy magasabb csúcson. Rohlfs a környék legmagasabb pontjára építette annélkül, hogy arra gondolt volna, hogy ez az útjelző csak keletről látható, de a többi világtáj felől eltakarják a dünék. A piramis lábánál kőből nyíl volt kirakva, amely az üveget rejtő kőhalom felé mutatott.

Jordan valószínűleg ezen a ponton végezte csillagászati megfigyeléseit és ezért tette az üveget műszerének álláspontjára. A magas piramis mellett hét vasládát is találtunk, azokból, amelyeket Rohlfs magával vitt víztartálynak. Kettőt Ballnak adtam, a többi itt áll a lépcsőházban. Nem érdekes, hogy ezeket a tárgyakat a futóhomok csak alig 10 cm-nyire fedte be? A német expedíció táborhelye alig 100 lépésnyire feküdt egy 32 méter magas dünétől, ha tehát a dünék valóban oly gyorsan vándorolnának, mint ahogy azt a feltevés állítja, akkor a Rohlfs-okmányt aligha találtuk volna meg ez életben.

Az okmányt azután szóról-szóra lemásoltam s hozzáfűzve megtalálásának rövid történetét, mindkét iratot egy pezsgőspalackba helyeztem, amelyet gondosan lezártam és ezzel a gyűrűmmel lepecsételtem, majd elhelyeztem a Rohlfs-piramis belsejében.

Isten tudja, ki fogja egyszer kezében tartani az én kézírásomat, mint én annak idején a Rohlfs-okmányt?! —

Herceg Kemal Ed Din elgondolkodva az ezüstkeretre pillantott.

— Fenség, közzétette az okmány megtalálásának történetét? — kérdeztem végre.

— Igen is, nem is! A Bulletin de L'Institut d'Egyipteben rövid értesítést tettem közzé. Hiszen tudja, hogy feljegyzéseim még nem érettek meg a nyilvánosság számára. Majd csak akkor, amikor nagy tudományos munkámat, amelyen már évek óta dolgozom, befejeztem.

— Tud már arról a német tudományos világ, hogy a Rohlfs-okmányt felfedezték?

— Alig hinném, de ha akarja, írhat róla! Különben jobb, ha lefényképeztetem magának, néhány napon belül meg is kaphatja. Hiszen a jövőben sokat fog az én munkámmal foglalkozni. Talán megengedi az Isten, hogy egyszer majd együtt keressük fel ismét Regenfeldet. Meg volt írva, hogy expedícióimat abba kellett hagynom e miatt, — a herceg bosszúsan megkopogtatta műlábát — de a Mindenható azért küldte magát hozzám, barátom, mert munkám a sivatagban még nincs befejezve. A maga szárnyai pótolni fogják a lábamat és már előre örülök első sivatagrepülésünknek. Regenfeldnél a nagy düne keleti oldalán hatalmas, széles homoksíkság van, ott könnyen leszállhatunk . . .

*

Szombathely, 1932. augusztus 7.

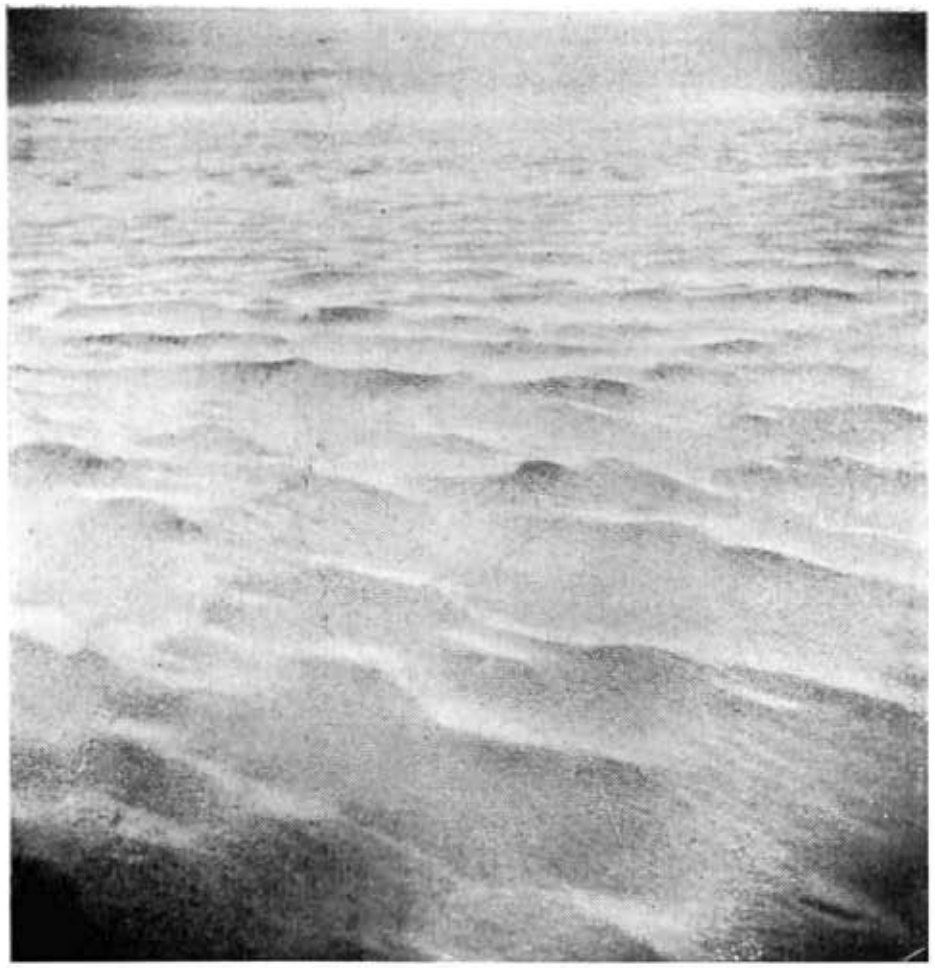
Az íróasztalomon áll ezüstkeretben a Rohlfs-okmány fényképe, előtte a távirat, amelyet már számtalanszor elolvastam, amelynek értelmét azonban nem tudom, nem akarom felfogni :

Herceg Kemal Ed Din nincs többé . . .

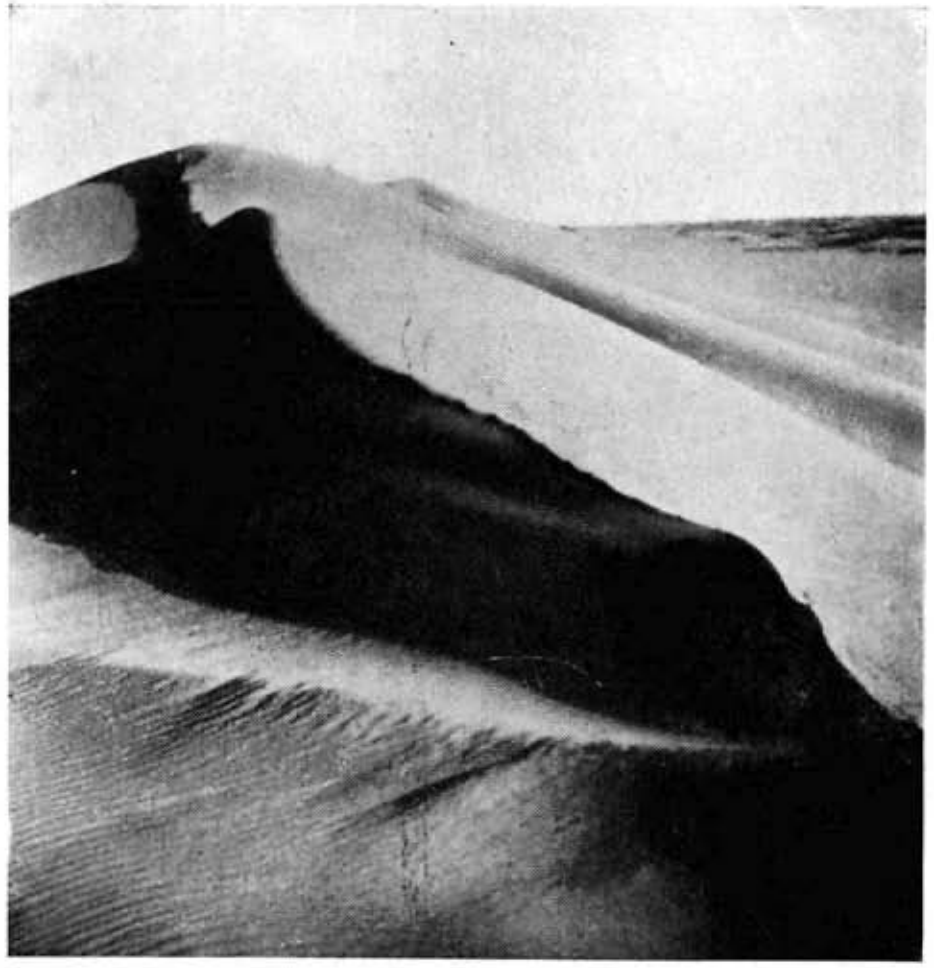
A Líbyai-sivatag legnagyobb kutatója, a királyi tudós, a legnemesebb szívű férfiú váratlanul meghalt.

Repülőgépem már nem viszi a mérhetetlen homoktenger fölé ; mi, akik általa ismertük meg a sivatagot, nem dolgozhatunk többé számára. A sors könyörtelen, mint maga a sivatag . . .

Valahol messze kinn a Nap tüzében csillámló dünetengerben áll egy kőpiramis, amely üvegbe rejtve kézírását őrzi.

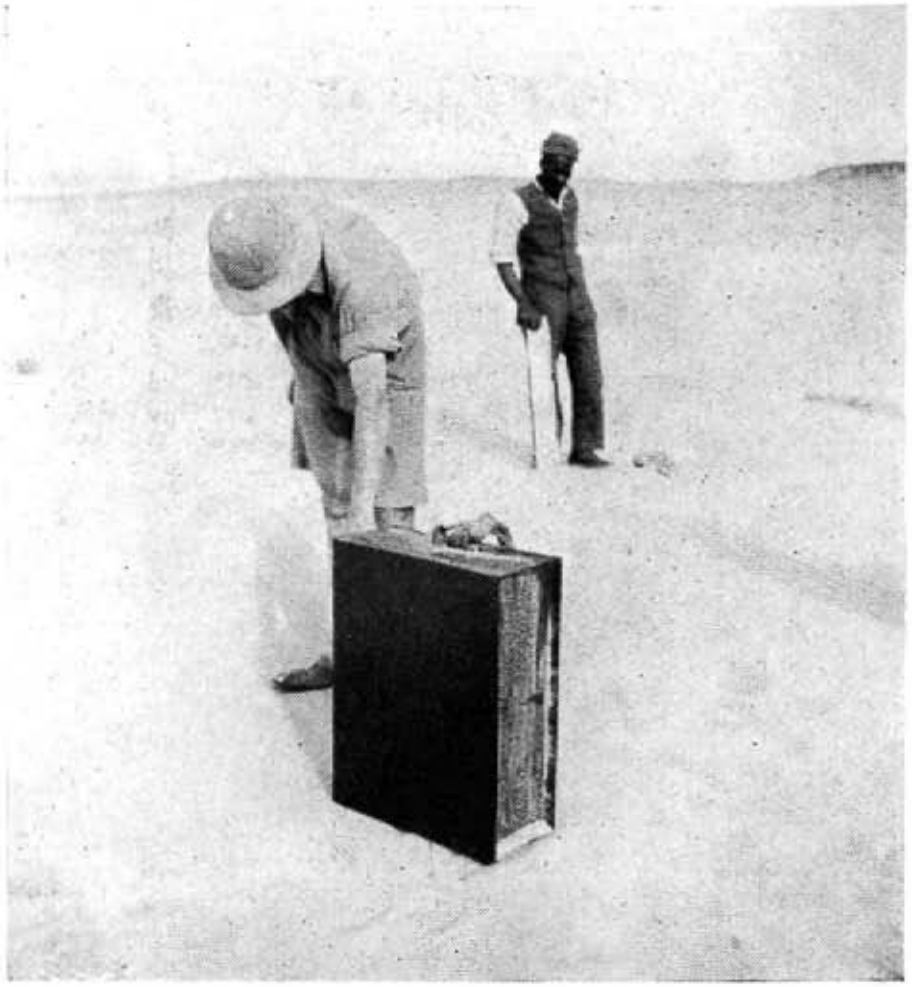
A nagy líbiai homoktenger.
(A szerző repülőgépfelvétele.)

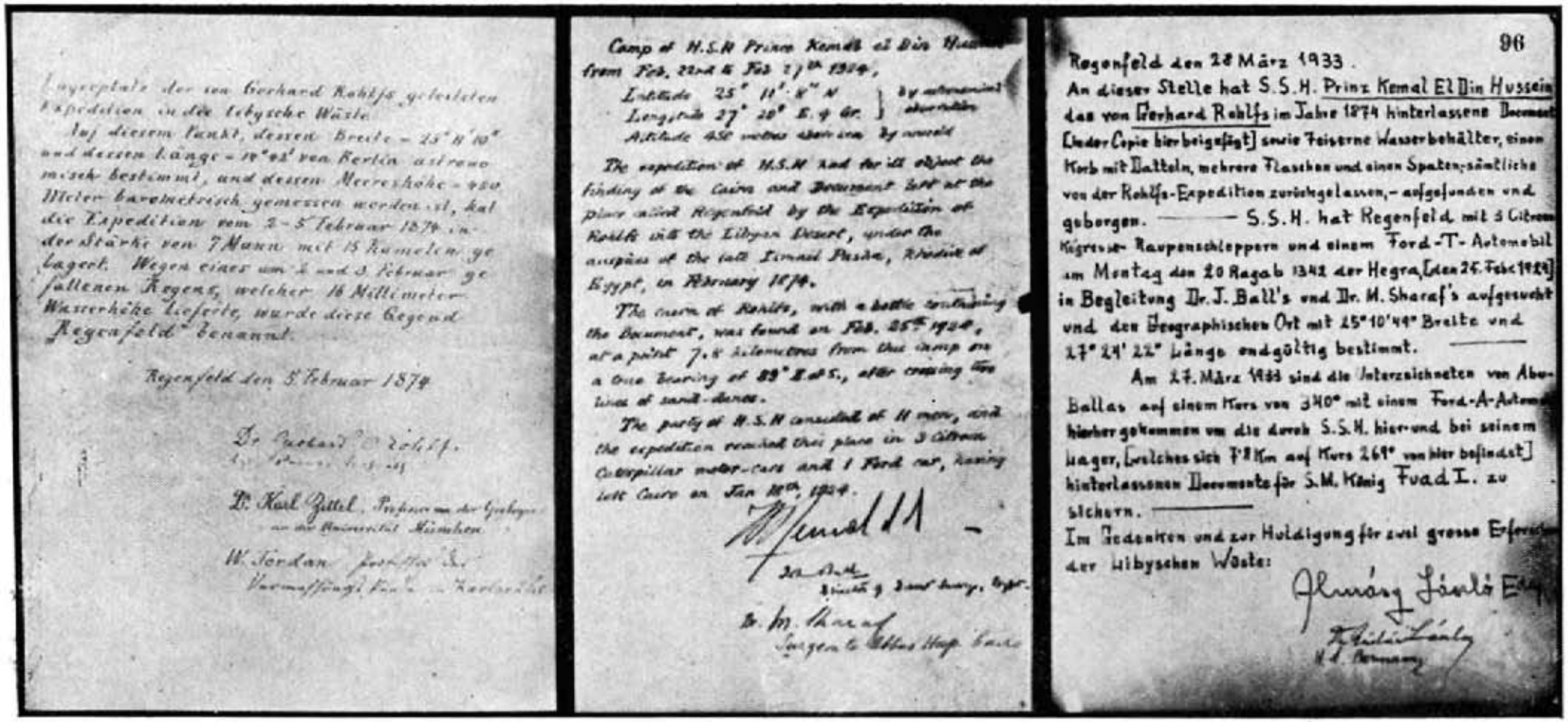
Düne a homoktengerben.

A palack elhelyezése Regenfeld kőpiramisában.

Rohlfs egyik víztartálya.

Lagerplatz der von Gerhard Rohlfs geleiteten Expedition in die libysche Wüste.

Auf diesem Punkt, dessen Breite = 25° N 10' und dessen Länge = 19°02' von Berlin astronomisch bestimmt, und dessen Meereshöhe = 450 Meter barometrisch gemessen worden ist, hat die Expedition vom 2 - 5 Februar 1874 in der Stärke von 7 Mann mit 15 Kamelen gelagert. Wegen eines am 4 und 5 Februar gefallenen Regens, welcher 16 Millimeter Wasserhöhe lieferte, wurde diese Gegend „Regenfeld" benannt.

Regenfeld den 5 Februar 1874

Dr Gerhard Rohlfs.

Dr. Karl Zittel, Professor an der Universität München

W. Jordan, Assistent an der Universitäts-Sternwarte Karlsruhe

Camp of H.S.H Prince Kemal el Din Hussein from Feb. 22nd to Feb 27th 1924,

Latitude 25° 11' 8" N
Longitude 27° 20' E. of Gr. } by astronomical observation
Altitude 450 metres above sea level by aneroid

The expedition of H.S.H had for its object the finding of the Cairo and Bowerman Zeit at the place called Regenfeld by the Expedition of Rohlfs into the Libyan Desert, under the auspices of the late Ismail Pasha, Khedive of Egypt, in February 1874.

The cairn of Rohlfs, with a bottle containing the documents, was found on Feb. 25th 1924, at a point 7.8 kilometres from this camp on a true bearing of 89° E. of S., after crossing two lines of sand-dunes.

The party of H.S.H consisted of 11 men, and the expedition reached this place in 3 Citroen Caterpillar motor-cars and 1 Ford car, having left Cairo on Jan 18th, 1924.

Kemal El Din

Dr. M. Sharaf
Surgeon to Abbas Hosp. Cairo

96

Regenfeld den 28 März 1933.

An dieser Stelle hat S.S.H. Prinz Kemal El Din Hussein das von Gerhard Rohlfs im Jahre 1874 hinterlassene Document [Under Copie hier beigefügt] sowie 7 eiserne Wasserbehälter, einen Korb mit Datteln, mehrere Flaschen und einen Spaten, sämtliche von der Rohlfs-Expedition zurückgelassen, - aufgefunden und geborgen. ——— S.S.H. hat Regenfeld mit 3 Citroen Kégresse-Raupenschleppern und einem Ford-T-Automobil am Montag den 20 Ragab 1342 der Hegra, [den 26. Febr 1924] in Begleitung Dr. J. Ball's und Dr. M. Sharaf's aufgesucht und den Geographischen Ort mit 25°10'49" Breite und 27°24'22" Länge endgültig bestimmt. ———

Am 27. März 1933 sind die Unterzeichneten von Abu-Ballas auf einem Kurs von 340° mit einem Ford-A-Automobil hierhergekommen um die durch S.S.H. hier und bei seinem Lager, [welches sich 7'8 Km auf Kurs 269° von hier befindet] hinterlassenen Documente für S.M. König Fuad I. zu sichern. ———

Im Gedenken und zur Huldigung für zwei grosse Erforscher der Libyschen Wüste:

Almásy László Ede
Graf László
H. Bermann

Gerhard Rohlfs, Kemal Ed Din herceg és szerző okmánya. Előbbi kettő a kairói múzeumban, utóbbi a regenfeldi kőpiramisban.

Karkur Talh Uveinatban. A völgy mélyén talh- és szajal-akácok.

Signor D., a kis Winchester, a Vaddan és a szerző.

Allah tudja egyedül, ki fogja majd egyszer kezében tartani ezt a kézírást, mint herceg Kemal Ed Din Husszein egykor Rohlfs kezeírását . . .

*

Regenfeld, 1933. március 28.

Tegnap este Abu Ballasz melletti táborunkban még jókedvvel fejeztem be naplójegyzeteimet. Mikor vacsora után társaimnak bejelentettem elhatározásomat, szinte jólesett megdöbbenésüket látni . . . Regenfeldbe egyetlen kocsival?

Eredetileg úgy volt, hogy bevárom a Khargába küldött másik három kocsimat és hogy majd az egész expedícióm teljes számmal fog oda elindulni, ahová megfogadtam, hogy követni fogom a Líbyai-sivatag két legnagyobb kutatóját. Aztán a tegnap délutáni homokvihar alatt hirtelen megváltoztattam tervemet. Minek is várjam meg az utánpótlást? Hiszen van elég benzinem és vízkészletünk is bőséges. A Korsók Dombját átkutattuk, eleget fényképeztünk és filmeztünk, minek üljek itt tétlenül három napig, amíg a kocsik visszatérnek?

Nem tanácsos és nem szokásos a sivatagban csak egyetlen automobillal nekivágni 200 km-es, nehéz útszakasznak és társaim hallgatásából kiéreztem, hogy önkéntelenül is mindnyájan erre gondolnak. Aztán az örökké szolgálatrakész dr. Kádár felugrott és már cipeltük is a teodolitot, hogy pontosan meghatározzuk kiindulásunk helyét.

A fél éjszaka lázas készülődéssel telt el. Készleteinket mind egy rakásra hordattam és lefedettem ponyvával. Annak tetejére kis kőgúlát raktam, ebbe feltűnően palackot helyeztem el, benne egy levéllel visszatérő társaimhoz, hogy 28-án reggel pontosan 340 fokos iránytűkurzuson nekivágok Regenfeldnek. Ha 30-ig este nem jöttem volna vissza, keressék meg a nyomomat és azon kövessenek másnap.

Üres papírlapot vontam fel a rajztáblára, rárajzoltam a hosszúsági és szélességi fokok hálózatát és aztán lelkiismeretes mérés után letettem a ceruzámat két pontra, arra, amelyet Kádár asztronómiai helymeghatározása ered-

ményezett és arra, amelynek számadatait a tudós herceg diktálta jegyzőkönyvembe valamikor ilyenkor, tavaly: 25° 10′ 49″ és 27° 24′ 22″!

A két pontot összekötő vonal a szögmérő celluloidlapján át határozottan és félreérthetetlenül 340 fokos irányt diktált.

Ez volt az a láthatatlan vonal, amelyet követve el kellett érkeznünk ide, a nagy homoktenger keleti lejtőjére . . .

Most azonban, hogy célomat elértem és a kis villanylámpa fénye mellett előveszem naplómat, hogy a mai eseménydús napnak élményeit leírjam, valahogyan elmúlt az a tettrekész jókedvem, amellyel ma reggel nekivágtam az útnak.

Különös gonddal kellett megraknom a kocsit, mert hiszen senkit sem hagyhattam hátra Abu Ballasz-i táborunknál és így öt ülőhelyről kellett gondoskodnom a kellő benzin-, víz- és élelmiszerrakományon kívül. Bizony elég mélyen leszálltak a szegény «Jemkin» (arabul: «talán», Fordautóm becéző neve) rúgói, amikor mindannyian elfoglaltuk helyünket s hűtőjét pontosan a meghatározott irányba fordítottam.

Eleinte vagy 20 km-nyire sík zerir feküdt előttünk, ezen nem is kellett másra ügyelnem, minthogy a beépített iránytű vonalát el ne mozdítsam a 340-es számtól. A sivatagban azonban mindig ugyanúgy jár az ember: már-már reménykedik, hogy no, ma nem lesz baj, végnélküli zerírsíkságon fogunk robogni a célig, aztán megszakad a láthatáron a délibáb víztükre, furcsa, fantasztikus alakulatok bontakoznak ki, eleinte csak kövek és szikladarabok, de végül is elmaradhatatlanul dombok, sziklahegyek és járhatatlan párkányok!

A fehér rajzlap egyenes vonala hamarosan megszakadt. Kádárral most már a gyakorlat precizitásával végezzük a szüntelenül megismétlődő munkát. Kellő távolságban az akadálytól, hagyom lassan kigurulni a kocsit, hogy fékezéssel át ne törjem a homok vékony fedőrétegét, majd körülnézek, hogy merre találok kibúvót és megegyezünk valamely távolabbi sziklacsúcsban, hogy most arra változtatjuk az irányt. Aztán ő kiszáll, elmegy előre a kocsitól,

hogy az automobil vastömege ne befolyásolja a prizmatikus iránytűt és gondosan megcélozza az új irányjelet. Most cipője sarkával hosszú egyenes vonalat húz a homokba, erre gondosan rávezetem a kocsit, átállítom a beépített iránytűt, leolvasom az új fokszámot, és mialatt megindulok, társam feljegyzi a kilométermérő számát. Öt-hat irányváltozás után lekuporodunk a kocsi mellé a homokba és felmérve pontosan a távolságokat, berajzoljuk a zeg-zugos vonalat, az iránytű-traverzát.

Déltájt néhány komor sziklacsúcs lábánál rövid pihenőt tartottunk s elfogyasztottuk ebédünket. Író barátom, dr. Bermann most már nem kérdezte, hogy vajjon elérjük-e még ma Regenfeld tájékát? Látta, hogy hogyan küzdök a terep nehézségeivel és nem akarta kedvemet szegni.

A kiválasztott iránypontok néha csalfa játékot űznek a sivatag-vezetővel. Az ember szép magas hegycsúcsot céloz meg az iránytűvel, abban a reményben, hogy odáig meg sem kell állani, azután alig 1—2 km mulva, a hegycsúcs csak elkezd lassan süllyedni, le, mindig mélyebbre és végül eltűnik a láthatárról. Amíg egy látható pont felé vezetem a kocsit, addig csak betartom valahogy az irányt, de amikor az hirtelen eltűnik és félóráig sem akar újra felbukkanni, kénytelen vagyok egyik szemmel állandóan a beépített iránytű párhuzamos fonalait figyelni, a másikkal pedig a homokban felbukkanó sziklákra vigyázni.

Amint így elmúlt egyik óra a másik után, mindjobban ráeszméltem arra, hogy tulajdonképpen milyen lehetetlen célt tűztem ki magam elé. Hiszen egy kőhalmot akarok megtalálni, egy fél embermagasságú rakást, valahol itt a homokban, ahol 1000 km-nyire körülöttem csak kőből és homokból áll a világ!

Megváltozott a tájék. A láthatáron bizonytalan sárgás rezgés, a csillogó délibáb-víztükrön úszó kúpok, szétfoszló, tükröződő, különös hullámzó vonal. Közeledünk a Nagy Homoktenger düneláncai felé.

Itt a világossárga homokon a gép is nehezebben húz, meg-megtorpan és mind sűrűbben kell átkapcsolnom, hogy el ne akadjak a szinte folyékony homokban. Nyugatra

a dünék mindjobban kibontakoznak, vajsárga kúpjaik szoros lánccá tömörülnek össze s már csak itt-ott feketéllik egy-egy szaggatott sziklatábla.

Nemsokára teljesen körülvesznek a dünék. Két hatalmas homokgerinc között hajtom a kocsit előre, szinte öntudatlanul reménykedve, hogy nem kell majd nekivezetnem a mind magasabbra tornyosuló haragossárga lejtőnek.

Különös, hogy az ég is beborult. Szürke, színtelen felhőtakarón át szűrődnek a lehulló napsugarak és ez a bizonytalan fény valahogyan még alaktalanabbá változtatja ezt a kérlelhetetlen sivárságot.

Az itánytű parancsszava északnyugatnak hajt, a balkézfelőli komor dünelánc felé. Már csak alig néhány szóval, szaggatottan érintkezünk társammal, aki be-bemondja nekem a még hátfalévő kilométerszámokat. Már egészen közel vagyunk, az itánytűtraverza szerint már csak néhány km a meghatározott pont. De hová is igyekszünk tulajdonképpen, hol van, micsoda az a cél, amelyet el akarunk érni, itt, ahol nincs más, mint végtelenség és határtalanság? . . .

A kocsi megtorpanik. A kormánykerék jobbra rándul kezeim között és alig tudom visszarántani. Mi ez? Most ereszt le a jobb első gumim, avagy tán rúgótörés? Néhány méterrel odébb ismét. Aztán egy kis megkönnyebbülés és most . . . mintha egy láthatatlan kéz nyúlna a kormánykerékhez, húz és taszít, — el a megválasztott irányomtól — jobbra, a dünevölgy másik oldala felé! Néhány méterrel odébb keményebb, kavicsos talajfolt, megállok és aggódva nézem az első tengelyt. Sehol semmi baj. Aztán visszanézek nyomunkra és mintha összeszorulna a torkom:

A puha, folyékony homokban — most innen jól látható — rég betemetett hármas automobilnyomot kereszteztünk. Kemal Ed Din . . . Mintha ennek a nagy embernek vaskeze nyúlt volna kormányomhoz, hogy ne oda, ne arra felé folytassam az utamat, hanem ahová az ő akarata diktálja, amerre az ő utolsó vágya szállt . . .

Aztán ott állunk a düne lábánál, a kiszámított kilométereket megtéve, a felhőtakaró alá süllyedő Nap utolsó vérvörös sugaraiban. Megmászom a düne tetejét és táv-

csövemmel végignézek az alattam elterülő zord végtelenségen. Itt valamikor emberek jártak! Gerhard Rohlfs, libasorban lépkedő tevekaravánjával, — valamikor motorbúgás hangzott — szürke, hernyósautomobilok búgása, ezek egyikét az vezette, aki útmutatóm és mesterem volt . . .

Magam elé bámulok, a homoklejtő tövébe és néhány pillanat múlva csöndesen szólok társamnak, aki közben feljött mellém:

— Nézze, ott lenn, közvetlen alattunk, az a kőrakás . . . Regenfeld . . .

Amikor a szétbontott kőpiramis belsejében Mahmud szolgám kezében megcsillanik a palack, egyikünk sem ujjong, egyikünk sem gondol büszkén arra, hogy navigációnk szinte csodálatos pontossággal elvezetett ehhez az igénytelen kőhalomhoz, a nagy semmiség szívébe. Mahmud átnyujtotta nekem a palackot, amelyet a sértetlen királyi pecsét zár el, aztán néhány lépéssel odébb homlokával a homokra borul és csöndesen az Izlám halotti imájába kezd. Még egy évvel ezelőtt herceg Kemal Ed Din szolgálatában állott és urát a rajongásig szerette . . .

Megírtam okmányomat és egy másik palackba helyezve, felépítettük fölötte Gerhard Rohlfs piramisát. Valamivel odébb, a homoktól eltemetve a német expedíció néhány datolyáskosarát és egyik vasból készült víztartályát találtam. Sátrainkat nem hozhattuk el, így csak a dünehomokban áshattunk magunknak nyugvóhelyet.

Dr. Kádár felállította teodolitját a kőpiramis mellett, de nem lesz szerencséje, mert komor felhők borítják az égboltot.

És most, mialatt ezeket a sorokat írom, *ritka, nehéz cseppekben ered meg az eső*, úgy, mint akkor, — ötvenkilenc esztendővel és ötvenkilenc nappal ezelőtt — amikor Rohlfs táborozott itt!

Mellettem a lepecsételt palack, amelyet felbontatlanul fogok átadni Egyiptom uralkodójának.

Mintha a dünehomokra pergő esőcseppek suttogásában egy hangot hallanék:

— Allah tudja, ki fogja egyszer kezében tartani az én iratomat, mint én annakidején a Rohlfs-okmányt . . .

Vaddan.

(1934.)

Sivatagexpedícióimról visszatérve gyakran kérdeznek ismerőseim és barátaim, hogy vadászati szempontból milyen eredménnyel járt az utazásom. Szinte rosszulesik már újra és újra megismételnem, hogy a Szaharának abban a részében, amelyben földrajzi mukásságot folytattam, szó sem lehet vadászatról. Hogyan is élhetne állat abban a mérhetetelen homok- és sziklatengerben, amelyben sokszáz kilométernyire fekszenek egymástól a parányi kis oázisok és ahol a vegetációnak még a legcsekélyebb nyoma sincsen. A sivatagi oroszlánnak meséje azonban szívósan tartja magát, és még tapasztalt vadászok részéről is minduntalan hallom a kérdést, hogy vajjon sikerült-e elejtenem ilyen képzeletbeli állatot?

A fentiek után önmagamat cáfolom meg, ha most arról kezdek mesélni, hogy azért mégis van a sivatagban vadászható nagyvad, de azért kezdettem ilyen pesszimisztikusan, mert az érdeklődő vadászok kérdéseire előbb hosszabb magyarázattal kell válaszolnom, csak azután beszélhetek vadászkalandjaimról.

Ez a magyarázat pedig földrajzi természetű, mert meg kell értetnem azt, hogy a Líbyai-sivatag belsejében csakugyan van egy-két olyan hely, amely ma még lehetővé teszi egy ritka vadnak a megélhetését. Teljesen elszigetelt, aránylag kicsiny területekről van szó, amelyeknek megközelítése ezer kilométeren jóval felüli autózást jelent. A Líbyai-sivatag kétmillió négyzetkilométernyi területe teljesen kihalt, semmiféle életfeltételt nem nyujtó, homok- és szikla-

pusztaság. A trópusi esők határvonala egyszersmind a sivatag déli határa. Ameddig elérnek a középafrikai esők, addig ér a szudáni steppe és bozótos területe, aztán százkétszázkilométeres sávon még itt-ott tengődik egy-egy Tundub-bozót vagy Talh-akác, de ez a növényzet már nem elegendő ahhoz, hogy táplálékot nyujtson bármilyen vadnak, s kezdődik az élettelen homoksivatag, és 1500 kilométeres hosszúságban egészen a Földközi-tenger partjáig terjed. És mégis ennek a területnek a belsejében vadásztam én is arra a vadra, amely maholnap már csak a beduinok legendáiban él: a líbyai vadjuhra (Ammotragus lervia blainei), vagy ahogy ők nevezik, a *Vaddan*-ra.

Két hatalmas hegycsoport fekszik a sivatag bensejében, az egyik az Uveinat-hegy, a 25. hosszúsági és 22. szélességi fok metszőpontján, a másik tőle 200 kilométerre északra, a hatalmas Gilf Kebír-plató, amelynek terjedelme akkora, mint Svájc. Az Uveinat legmagasabb csúcsa 1700 méterre emelkedik a sivatagi síkság fölé, vad, szaggatott, vulkánikus eredetű, teljesen egyedülálló hegy, körülautózása 160 kilométeres utat jelent. Meredek déli lejtőjét óriási gömbölyű gránittömbök borítják, észak felé mély völgyektől áthasogatott homokkősziklákból áll. Magasságának és izoláltságának köszöni azonban azt, hogy a trópikus esős évszaknak egyes észak felé eltévedt felhőit magához vonja és lecsapódásra kényszeríti. Még nem tudjuk biztonsággal megállapítani, hogy milyen időközökben részesül az Uveinat-hegy az ilyen esőkben. Sivatagjáró beduinok állítása szerint régebben minden ötödik esztendőben bekövetkezett az Uveinat völgyeinek életet adó Istenáldása, most azonban, amióta az eddig járhatatlan sivatagot kutató expedícióinkkal felderítjük, csak annyit tudunk, hogy az utolsó időszaki eső 1925-ben szakadt le a hegyre. Egészen bizonyos, hogy a Líbyai-sivatag állandó kiszáradásával, a ritka esőperiódusok mind hosszabb időközökben érnek el idáig, és így a valamikor még állandóan lakott Uveinat-hegy kevés forrása is teljes kiszáradásra van ítélve.

Ezért mondottam az előbb, hogy már csak néhány

esztendő kérdése lehet a líbyai vadjuh végleges kipusztulása.

A vaddan vagy szakállas juh,* Algírban, Tuniszban és a Nílus völgyétől keletre, az arábiai sivatag hegységeiben csekély számban bár, de aránylag nagy területeken fordul elő. Líbyában azonban, vagyis a Nílustól nyugatra, ahol évszázadokkal ezelőtt még nagyszámban élt, az állandóan folyamatban levő elsivatagosodás, kiszáradás következtében ma már úgyszólván ismeretlen. Csak ezen a két izolált helyen, az Uveinat-hegyen és a Gilf Kebír völgyeiben tengődik még néhány példánya ennek a gyönyörű szép, ritka vadnak. Ez az elszigeteltség és a kipusztulás elleni védekezés eredményezte, hogy a líbyai vadjuh utolsó példányai testre jóval erősebbek az algíri és arábiai szakállas juhoknál, szarvuk vastagabb és hosszabb és szakállas sörényük végignő alsó lábukon egészen éles patájukig. Életmódjukról vajmi keveset tudunk. Az Uveinat-hegynek utolsó lakói, a pásztorkodással tengődő tibu és guraan nomádok, valamikor még elég nagy számmal fogták csapdáikban és ejtették el lándzsáikkal ezt a nemesvadat. Mindenütt, ahol elhagyott táboraiknak nyomára bukkantam, ott találtam a vaddan-szarvakat, egy-egy ünnepi lakoma tanujelét. De szép számmal találtam elhullott vadjuhok csontvázát is olyan helyeken, ahol azelőtt a régi időkben még források és legelők voltak.

Az Uveinat-hegyet tudományos szempontból Hasszanein Bey, a híres egyiptomi sivatagkutató fedezte fel 1923-ban. Akkor még lakottak voltak Uveinat völgyei és a guraanok vadjuhpecsenyével fogadták a vakmerő utazót. A Líbyai-sivatagnak legnagyobb kutatója és legjobb ismerője Kemal Ed Din egyiptomi királyi herceg 1925-ben látogatta meg először hernyótalpas automobiljaival az Uveinat-hegyet. Abban az esztendőben esett ott utoljára az eső. A herceg, aki szenvedélyes vadász volt, mindent elkövetett, hogy az akkor már ritka vadjuhok közül egyet elejthessen. Bejárta azokat a völgyeket, amelyekben a szálas tevekóró,

* Természetrajzi könyveink «sörényes juh» néven ismerik.

a Tundub- és Szelimbokrok, a Talh- és Arkenufák voltak a nomádok kecskéinek és tevéinek legelői, követte a friss vadjuhnyomokat, ahol csak lehetett, míg a sziklás oldalakban el nem vesztette és éjszakákat töltött a források mellett, ahová a vaddan nagyritkán inni jár. Azonban minden igyekezete és fáradsága hiába volt, kéthetes tartózkodása alatt nem sikerült egyetlen példányt sem látnia. A guraanok elmondották a hercegnek, hogy ők az erősen megritkult vadjuhot úgy szokták vadászni, hogy kettesével-hármasával felmennek a hegyoldalakba, követve a sziklafalak alatt kitaposott vadváltókat és amíg egyikük-másikuk visszatér a völgyekbe vízért és élelemért, a vadász éjjel-nappal figyeli a hegyet, amíg végre meglátja a nappalozó-helyre bevonuló kost. Azt mondták, hogy a vaddan hosszú ideig betartja szokott váltóját és rendszeresen visszatér ugyanabba a barlangba vagy árnyékos sziklapárkány alá, ahol elfekszik napközben. Éjszaka jár legelni a völgyekbe, de már napkelte előtt megindul a hegyoldal felé többórányi távolságra fekvő rejtekhelyéhez. Azért kénytelen nap-nap után ilyen hosszú távot megtenni, mert az éles sziklák megmászásához idomult patája oly rohamosan nő, hogy kénytelen azt naponként lecsiszolni. A vadász elől nem menekül. Sokkal jobban bízik világossárga bundájában, amelynek színe teljesen megegyezik a homokkősziklával, és ha embert lát közeledni, lehúzódik mozdulatlanul fekvőhelyén és — «még a szemét is behúnyja, hogy annak rebbenése se legyen árulója». — Hogy mi igaz a nomádok állításából, nehéz volt megállapítani, mert hiszen a kezdetleges sivatagi élet magánya nemcsak éles megfigyelést, hanem csapongó fantáziát is szül. De váltig erősítették a titokzatos fekete nomádok, hogy már gyakran előfordult velük, hogy néhány lépésnyire mentek el a delelő vadjuh mellett annélkül, hogy azt észrevették volna.

A herceg más taktikához fordult. Meghagyta Herrinek, a guraanok sejkjének, hogy embereivel figyeltesse a vadjuhokat. Ha azután megállapították egy erős kosról, hogy hol szokott nappalozni, küldjenek tevés-embert a távoli Kufra-oáizsba üzenettel, ahonnan majd a szenussziak eljuttatják a hírt Kairóba.

Hónapokkal Kemal Ed Din visszatérte után levél érkezett a sivatag szívéből:

«Allah nevében, aki könyörületes és bőkezű, a szenusszik magas sejkje áldását küldi a királyi hercegnek és tudatja, hogy tevés guraan érkezett Sabban havának első napján a szent oázisba azzal az üzenettel, hogy Herri rabszolgája, Zukkar, az Uveinat orma alatt szemmeltartja a nagy vaddankost, amely minden hajnalban elfekszik barlangjában.»

Másnap levelet vitt a vasút Alexandriáig, majd a gőzhajó Szolumig és onnan elindult egy tevés beduin, éjjel-nappalt nem ismerve, amíg tíznapos lovaglás után megérkezett a szenussziak oázisába, Kufrába. Onnan már csak szóbeli üzenet ment tovább a hatnapi járásra fekvő Uveinat-hegy völgyébe Herrihez, a nomádok sejkjéhez, hogy a herceg három hét múlva sivatagjáró kocsijaival meg fog érkezni és húsz teve árával fogja jutalmazni a guraanokat, ha a nagy kos bőrét és szarvait hazaviheti.

Az idő leteltével csakugyan hangosak voltak a sziklavölgyek a szürke hernyótalpas szörnyek motorbúgásától és a herceg alig tudta betartani az előírt ünnepies üdvözlések ritusát, amíg végre megkérdezhette Herritől, hogy hát mikor indulhat a nagy vaddan vadászatára.

— Óhajodat teljesítettük, óh, nagyuram, az általad kívánt állat bőre és szarvai itt vannak szerény hajlékomban, mert parancsot adtam rabszolgámnak, Zukkarnak, hogy érkezésed napjára hozza le a hegyről a nagy vaddant!

Kemal Ed Din herceg maga mesélte el nekem ezt az esetet és hozzáfűzte, hogy sohasem értethette volna meg Herrivel az ígért jutalom elmaradását.

— Megadtam neki a húsz tevét, mert hiszen csak szolgálatkészségből és jóakaratból szerezte nekem ezt a családást. És ezzel a herceg elém tétette annak a vaddannak a hatalmas szarvát, amely mai napig is a líbyai vadjuhtrófeák világrekordja.

A királyi család egy másik szenvedélyes vadásztagja, Omar Tuszun herceg is megkísérelte a szakállas juh elejtését. Ő is, mint unokatestvére, Kemal Ed Din, többízben szervezett automobilos expedíciót az északi sivatag belse-

jébe, tőle tudtam, hogy ők ketten az évek folyamán többezer fontot költöttek el eredménytelen vadászexpedíciókra. Végül is elkedvetlenedve abbahagyták a hiábavaló kísérletezést és Egyiptomban kialakult a vélemény, hogy a vadjuh a Líbyai-sivatagban végképpen kihalt.

Amikor 1930-tól kezdve több tudományos expedíció kereste fel a titokzatos Uveinat-hegyet, ismét felmerült a kutatók vágya, hogy ezt a fehér ember által még soha el nem ejtett trófeát biztosítsák valamely múzeum számára.

Az angol Bagnold kétízben táborozott Uveinat völgyeiben. Ő volt az első, aki megmászta a hegység legmagasabb (1907 m abszolút magasság) ormát és még ott fent is vadjuhváltókat talált. De sem ő, sem társai még csak árnyékát sem látták egyetlen állatnak!

Én magam négyszer jártam arra, 1930-ban csak egy éjszakát töltöttem Uveinat lábánál, 1932-ben pedig egy napig táboroztam az egyik forrásnál és elrepültem a hatalmas hegység fölött.

Egy évvel később tavasszal egy hetet, majd ősszel 20 napot töltöttem ott és ezalatt átkutattam az egész hegységet.

Váltót, friss nyomot sok helyen találtam, de a leírhatatlanul fáradságos hegymászás, sok szakadt cipőtalp és dideregve eltöltött holdfényes éjszakák ellenére vaddant sohasem láttam. Elkeseredve állapítottam meg a nyomokból, hogy tán az egész hegységben legföljebb már csak öt vadjuh él, és végkép lemondtam arról, hogy ennek a «kihalt» állatfajnak egy példányát valamikor is sikerüljön még megszerezni a sivatagintézet múzeuma számára.

A *vaddan* számomra is legendává vált!

*

Ez év március havában indultam immár ötödször Uveinat felé. Expedícióm célja nem is az Uveinat-hegység volt, hanem az attól északra fekvő Gilf Kebír-fennsík, de érintenem kellett előbbit, hogy sziklaforrásainál kiegészíthessem vízkészletemet.

Csak egy-két napot szándékoztam Uveinatnál tölteni és ezért nem is gondolhattam arra, hogy ott mégegyszer megkíséreljem a szakállas juhok vadászatát.

Mielőtt Kairóból elindultam, egy pillanatig mégis haboztam, hogy ne vigyek-e puskát magammal, de hamarosan elvetettem a gondolatot. Eszembejutott az a sok keserves hegymászás, a szinte járhatatlan sziklás terepen való kínos botorkálás és azok a végnélküli reménytelen visszatérések a táborba, amelyek alatt számtalanszor megfogadtam magamban, hogy soha többé nem hagyom magam becsapni egy látszólagosan «friss» nyom által, amely, ki tudja, hány esztendős lehetett.

Nincs már vaddan Líbyában, évekkel ezelőtt véglegesen kipusztult és puska helyett jobb lesz még néhány műszert vinni, — ezzel vetettem el a vadászat gondolatát!

Az eddigieknél jóval nagyobb expedíciót vezettem ezalkalommal. Hat kocsival indultunk, összesen 11 résztvevővel. Nem szeretem az ilyen soktagú expedíciót, különösen az ilyen esetben, amikor a három kipróbált szudáni szolgámon kívül egyetlen expedíciós tag sem járt még a sivatagban.

A tapasztalatlanok természetesen ilyenkor minden aprósággal hozzám fordulnak és most is úgy éreztem magam, mint a kotlóstyúk a csibéivel.

Valahogyan azért megbirkóztunk azzal az 1200 kilométeres sivatagszakasszal, amely a Nílus völgye és Uveinat között fekszik, és minden fáradságomért kárpótolt társaimnak leplezetlen megilletődése, amellyel a láthatáron feltűnő fenséges hegy komor sziklaormait üdvözölték.

Kora délután érkeztünk szokott táborhelyemhez, Uveinat legnagyobb északi völgyében, *Karkur Talh*-ban.

A szudániak már tudták, hogy melyik szikla alá kerül a konyha, hogy hol szoktam felállítani a sátrakat, arra való tekintettel, hogy lehetőleg sokáig maradjanak árnyékban és Sabr soffőröm büszkén mutatta az uraknak azt a prehisztórikus sziklavésésekkel borított, síma homokkő-oldalt, amelynél ebédelni szoktam.

A lerakodás és táborkészítés alatt hívott félre D. bará-

tunk, aki egy nagy olasz gyarmati ujság megbízásából vett részt az expedícióban.

«*Senta mio amico*, én hoztam magammal vadászfegyvert, mert ön azt mondotta Kairóban, hogy itt Uveinatnál vannak gazellák!»

Első pillanatban csak arra gondoltam, hogy mennyire kértem az urakat, hogy ne hozzanak fölösleges poggyászt, aztán már épp szólni akartam, hogy azok a bizonyos gazellák a hegység túlsó oldalától még jó messzire, délre vannak a *Vadi Ghazal* (Gazellák völgye) nevű kis oázisban, innen mintegy 120 kilométernyire, de amikor láttam D. elszánt arcát és kezében a kis Winchester-flóbertet, beláttam, hogy olasz barátomat semmi sem fogja visszatartani attól, hogy ő most ne csapjon fel «*cacciatore*»-nak, valóságos afrikavadásznak.

Azt tanácsoltam tehát neki, hogy csak sétáljon szép lassan fölfelé a völgyben, — de csöndesen és óvatosan — hátha lát valahol egy gazellát, és ne felejtse el a kulacsát, valamint azt, hogy a Nap 7 órakor nyugszik, addigra ismét itt legyen ám a táborban!

Amint szemmel követtem a távozó nagy vadászt, megállapítottam, hogy cserkészmozdulatai minden indiánt megszégyenítenének.

Végre elkészült a tábor és a vacsora. A rövid alkonyat után kigyúltak prehisztórikus ebédlőnkben az automobilok akkumulátorjai által táplált villanylámpák és megállapítva, hogy társaim mind jelen vannak, szinte áhítattal kezdtem bele a sivatagexpedíciók legörvendetesebb napi eseményébe . . . a párolgó leves kanalazásába.

— *Senta mio amico*, ön azt mondotta, hogy itt vannak gazellák . . .

— Hát nem éppen itt *Karkur Talhban*, bár néha idáig is elkóborolnak a nyomok után ítélve.

— De csak olyankor, amikor nem tartózkodnak itt a beduinok a nyájaikkal!

D. barátunk rendkívül szakszerűen tette ezt a kijelentést. Kissé csodálkoztam.

— Hiszen 1931 óta nem is jártak erre a nomádok.

— Hát tudja meg, hogy igenis jártak! Sőt most is itt legeltetnek a völgyben, láttam a birkáikat.

Torkomon akadt a falat. Végre kiböktem:

— Milyen . . . birkákat?

Úgylátszik, ezt olyan vésztjósló hangon mondtam, hogy az asztal körül néma csend lett.

— Alig egy kilométernyire innen hármat-négyet is láttam, — válaszolta D. rendületlen nyugalommal — el is kergettem őket, hogy ne zavarják a gazellákat.

A fiatal egyiptomi herceg, aki velünk volt, később azt mesélte Kairóban, hogy sohasem érezte magát ily közel ahhoz, hogy gyilkosságnak lesz a tanuja. Mire magamhoz tértem, viszont D. nem tudta megérteni, hogy miért kellett abbahagynia a vacsorát, hogy az egyik autóra kapva, annak fényszórója mellett megmutassa azt a helyet, ahol a «birkákat» látta. Végül is ellentmondás nélkül adta át a nyomorult kis Winchestert kilenc töltényével együtt és társaim később megállapították, hogy aznap este nem beszéltem többé egy szót sem. Halkan suttogva megmagyarázták neki, hogy *vaddant* látott, líbyai szakállas juhot, amelyből egyetlen példány sincsen egyetlen múzeumban sem, és hogy én évek óta törtem magam ez után a «kihalt» vad után, amelyet ő . . . elkergetett!

Rögtön lefeküdtem, mert tudtam, hogy nagy szükségem lesz a pihenésre, és azt is, hogy hű kísérőm, Sabr, aki már annyi eredménytelen próbálgatást szenvedett végig velem, pontosan fel fog kelteni hajnali félnégykor.

Cudarul hideg van ilyenkor a csillagfényes sivatagi ég alatt, mégsem lehet kabátot, felöltőt vinni, mert aztán rövidesen napkelte után kibírhatatlan lenne és el kellene hagyni valahol a hegyoldalban. Ing, térdnélküli nadrág, vastag harisnya és hegymászó-cipő, — estére tán rongyokban lesz — aztán a puska, távcső és kulacs. Vigyek-e fényképezőgépet? Akkor biztosan nem lesz semmi! Inkább pár szardiniásdoboz és egy darab kenyér, hiszen minden egyes gramm számít! Aki nekivág Uveinat szikláinak, az — a vizeskulacsokon kívül — ne cipeljen fölösleges súlyt!

Tegnap este megjelöltük a völgyben azt a helyet, ahol

a friss nyomok a sziklafal felé vezetnek. Negyedóra múlva már fönt is vagyunk a párkányon és . . . már nem didergünk. Tipikus, évszázadok óta kitaposott vadjuhváltó. Amikor derengeni kezd, már jó magasan járunk a hegyoldalban.

Megvallom, mindig büszke voltam nyomkövető tehetségemre, de ilyen munkát még sohasem végeztem. Ötven-, százlépésnyire semmi, aztán egy helyéből kimozdított kavics, egy a törmelékbe mélyebben benyomott palatábla, és ismét semmi a vadváltó egyik szétágazásáig.

— Sabr, te mész jobbra, én balra . . .

Végre egy fütty, hol ő, hol én ismét ráakadtunk, aztán megint semmi más, mint egy kis sziklás vadi, csak ösztönszerűen követjük abban a reményben, hogy ugyan miért mászták volna meg az állatok épp itt a sziklaoldalt?

Már nagyon magasan áll a Nap és nagyon messze vagyunk. Utoljára egy homokos sávon oly frissen, oly biztosan ott volt a nyom: négy állat, az egyik nagyon kicsi, egy másik igen nagy, — de most már félórája semmi!

Őrültség, itt a sziklalapokon, ahol még az elefánt sem hagyhatna nyomot . . . és fogytán a vizünk, már egy órája, hogy kénytelenek vagyunk inni.

A hegy északi lejtőjéhez közeledünk. Ott másik rövid völgy vezet le a síkságba, *Karkur Ekui*, ha abba beváltottak, akkor vége mindennek.

Előttem amfiteátrumszerű szakadék, a *Karkur* «feje», még odáig elvonszolom magam, még oda lenézek . . . Valahol kő gurult, valami kopogás, dobogás . . . száguldok a merőleges párkány felé . . . ott a túlsó oldalon . . . van ez 200 méter is . . . a túlsó fal alatt: elől egy juh bárányával, mögötte egy másik és leghátul vágtat a nagy kos!

— *B'ism Illahi!* — Sabr hangja rekedten süvít, levágom magam a sziklára, vagy két métert eléjetartok . . . Csodák csodája, a kos felbukfencezik mint a nyúl! De máris talpon van, nem követi a többieket, hanem hatalmas szökkenéssel felugrik a párkányra . . .

A megvetett kis Winchester ismét teljesíti kötelességét . . . ezt a hátába kapta, megtántorodik és visszaesik. Nem, még nincs vége, hiszen megint felugrik, újból feldobja

magát a párkányra, érzem, mint vesz erőt rajtam a kétségbeesés, szemembe tolul a könny . . . elvesztem . . . elmegy sebesülve, sohasem kapom meg . . . összeszedem magam egyetlen nagy akarással és ismét csattan élesen a kis fegyver.

Harmadszor is visszazuhant, még kapálódzik, aztán gurul, hanyatt és bevágódik egy kiugró szikla alá.

Sabr szürke az izgalomtól, nem tud szólni, csak a nagy duzzadt ajkai mozognak:

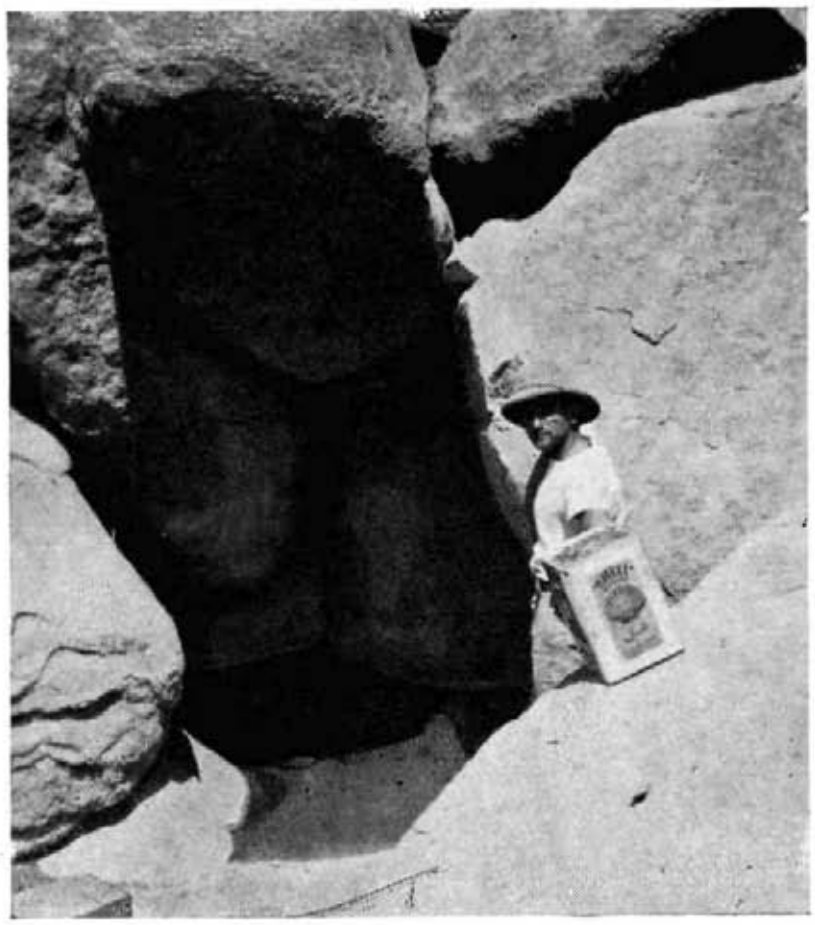
— *El vaddan, el vaddan . . .*

*

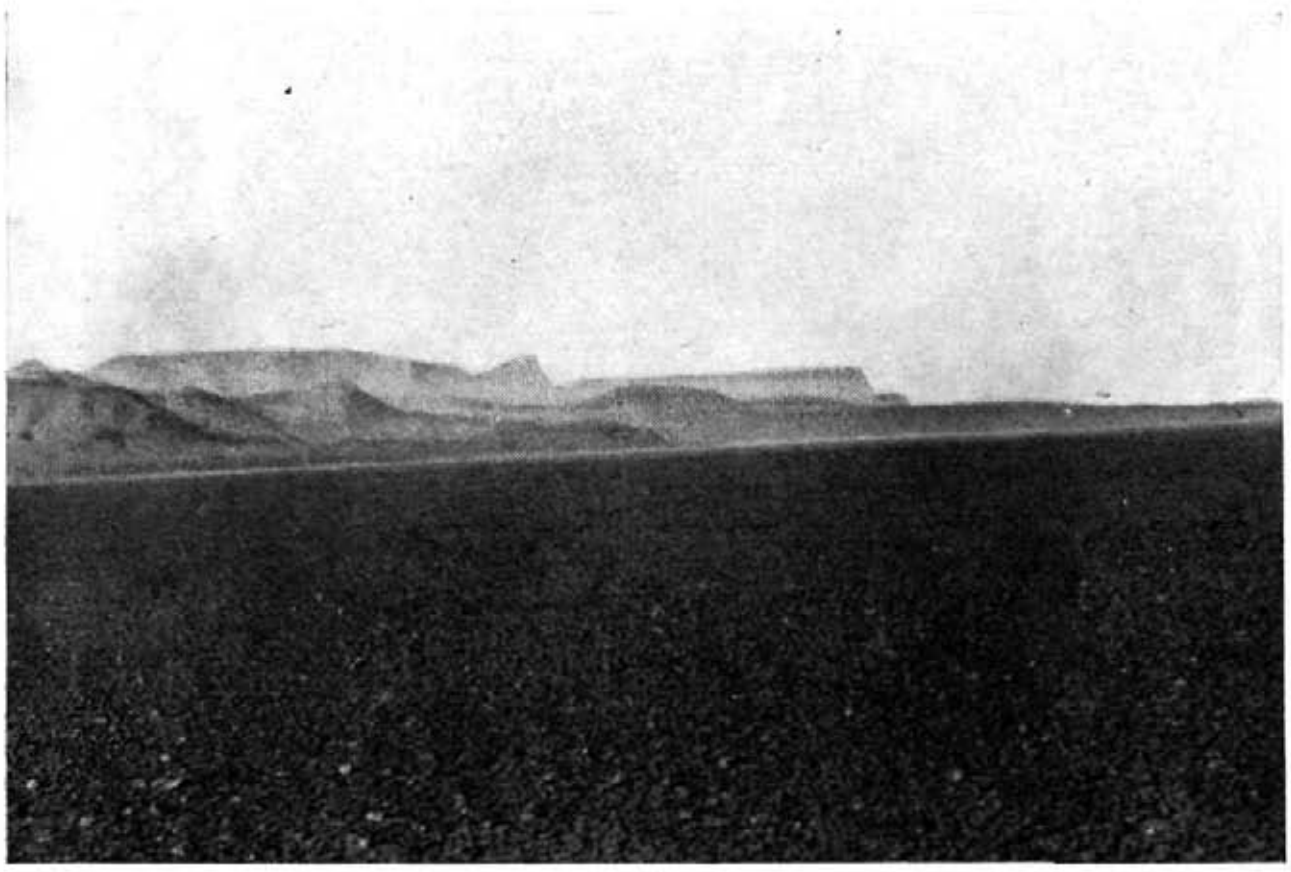
Messze odalent a táborban — légvonalban hét kilométernyire — az északi szél és a visszhang szárnyán érkező, alig hallható hangrezgésre figyeltek fel a szudániak. Társaim semmit sem hallottak, csak látták, hogy embereim hirtelen abbahagyják a munkát és kelet felé borulnak imába.

— *Abu Ramla* (a «homok atyja» = beduin nevem) most lőtte meg a nagy vaddant! — jelentette ki ünnepélyesen a szakács.

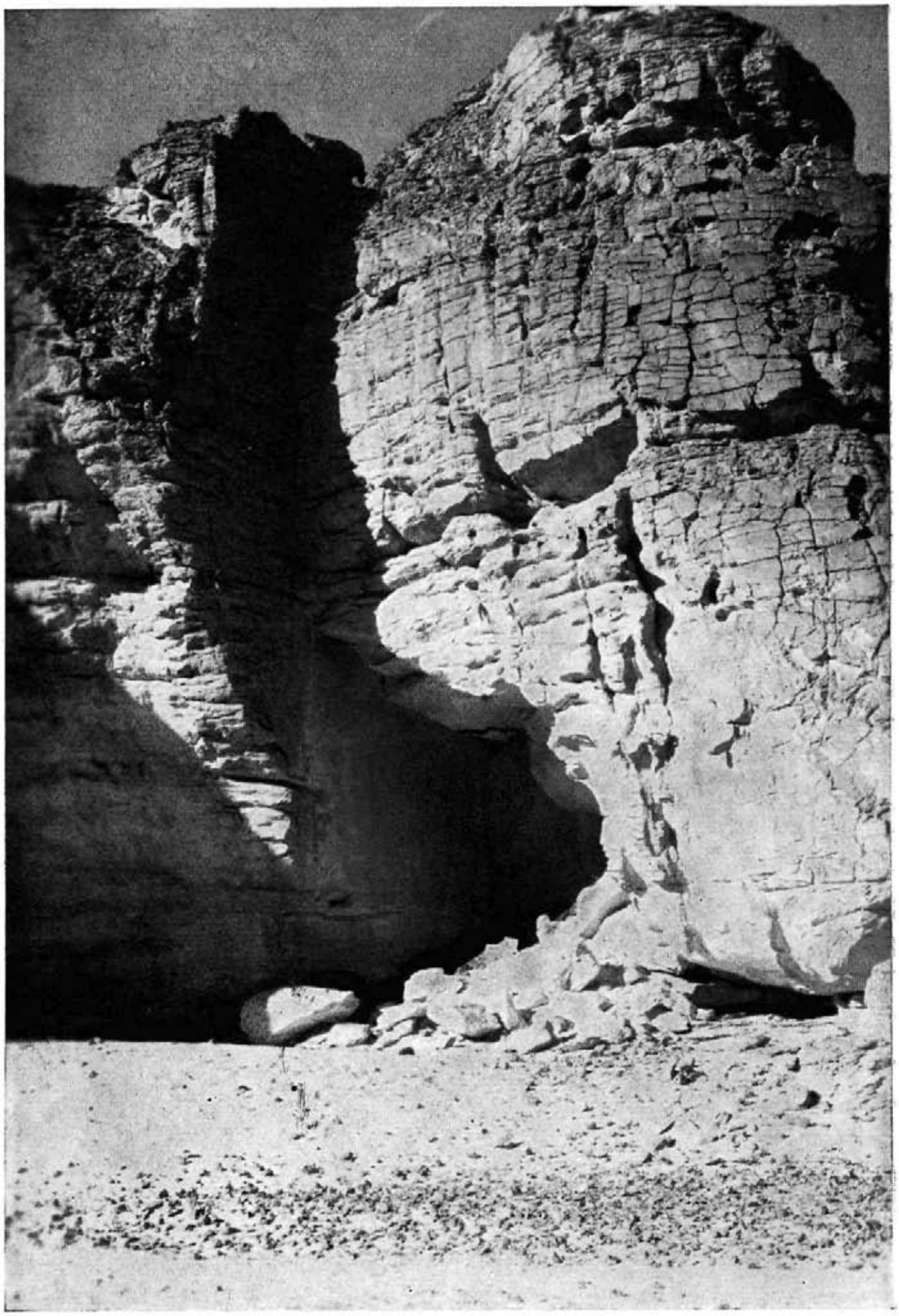
Estére — leírhatatlanul fáradságos szállítás után — a kos feltörve 65 kg-ot nyomott — zsákmányom lent volt a táborban. Éjfélre múzeumképesen megnyúztam és másnap reggel a herceg két kocsival nekivágott a közel 2000 km-es útnak vissza Kairóba, hogy már negyednap magyar preparátor kezébe adhassa az első — és félek, hogy utolsó — líbyai vaddant, amely ő felsége Fuad Király múzeumának büszkesége lesz.

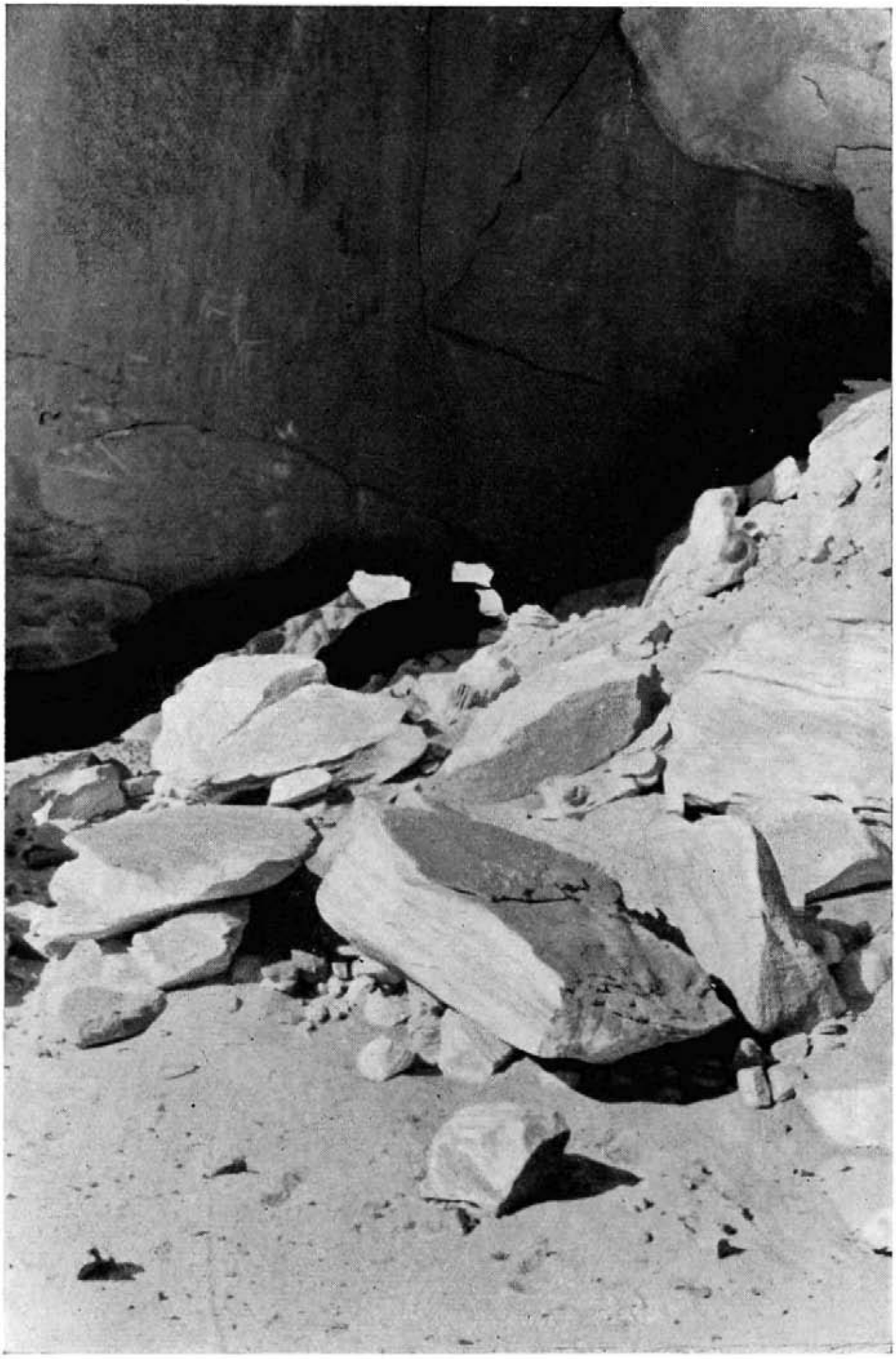
Sir Clayton-East az Ain Dua-forrásnál.

Az Uveinat-hegy.

A zsiráfbarlang Vadi Szorában.

Vésett sziklaképek a barlang falán.

Kő-kör a Gilfen.

Kézimalom dörzskövekkel.

Őskori sziklaképek.

Először Hasszanein Bey könyvében olvastam róluk, abban a könyvben, amely a Líbyai-sivatagról írt könyvek közül mindenkor a legklasszikusabb marad.

Achmed Mohammed Hasszanein Bey — ma ő felsége I. Fuad király udvarmestere — 1921-ben és 1923-ban járt a Líbyai-sivatagban.

Első expedíciójának célja az akkor még alig ismert titokzatos Kufra-oázis volt, abban az időben még fehér ember oda nem tehette lábát. A fiatal beduinszármazású tudós, a szenussziak fejének, Szayed Idrisznek engedelmével kereste fel a szent oázist. Vele volt — beduin nőnek fátyolozva — az angol írónő, Rosita Forbes.

Hasszanein Kufrában sokat hallott azokról az «elveszett oázisokról», amelyeknek nevét Egyiptomban is suttogták: Uveinat, Arkenu, Merga és Zarzura akkor még nem szerepelt Líbya térképén.

Újabb expedícíót tervezett ezeknek felkutatására. Ismét a szenussziak nagymestere támogatta. Tevés karavánnal, lóháton indult útnak Sziva-oázisból és másodszor is elérte a Szahara szívében fekvő Kufrát. Itt oly vezetőt sikerült találnia, aki ismerte a két titokzatos hegységet, Arkenut és Uveinatot.

A vakmerő kutató kufrai, barátainak minden ellenzése dacára, maroknyi karavánjával nekivágott az ismeretlen sivatagnak és mindkét hegység rejtett oázisát megtalálta. Uveinattól aztán egyenesen délnek tartott és minden nehézséget bámulatos kitartással legyőzve, elérte Szudán lakott területét. Ezzel az expedíciójával Hassza-

nein volt az első tudós, aki északról délnek áthatolt a Líbyai-sivatagon.

Uveinat egyik oázis völgyében az ott pásztorkodó guraanoktól megkérdezte, hogy mióta lakják ezt a misztikus helyet. Válaszul a nomádok arra hivatkoztak, hogy az ő elrejtett völgyeik «már kezdettől fogva lakva voltak, lám már a Dzsinek és Afritok (szellemek) is olyan képeket *írtak* a sziklára, amilyeneket ember nem is készíthetne».

Így találta Hasszanein Uveinat legnagyobb oázisvölgyében, Karkur Talhban az első történelemelőtti sziklaképeket.

Egy évvel később Kemal Ed Din herceg nagyszabású autós expedíciót vezetett Uveinatba, ennek folyamán felfedezte Merga-oázist is.

Ő is felkereste Karkur Talh völgyében azt a sziklát, amelyről Hasszanein lefényképezte az őskori vésett képeket. A guraanok még egy másik helyet is mutattak a hercegnek ugyanabban a völgyben. Ott is emberi alakok, zsiráfok, vad juhok és különböző szarvasmarhafajták primitív képe volt a homokkősziklára vésve.

A herceg másodízben, 1926-ban járt Uveinatban. Ez alkalommal még egy harmadik, képekkel borított sziklát talált és annak közelében, barlangszerű mélyedésben fél tucat *vörös színnel festett* képet.

A tudományos világ felfigyelt!

Milyen korszakból származtak ezek a képek és kik készítették azokat?

A primitív nomádok nem szolgálhattak felvilágosítással. Nem is igen mutogatták azokat a helyeket, ahol ilyen képeket ismertek. Kemal Ed Din herceg kérdéseire egyikük mégis azt válaszolta, hogy «az egész hegy *tele* van a szellemek írásával». Sajnos, a tudós herceg akkor már nem ért rá arra, hogy alaposan átkutassa Uveinat völgyeit.

Hasszanein és Kemal Ed Din fényképeiből és leírásából a szakemberek arra következtettek, hogy itt nem azokról az úgynevezett bushmanképekről van szó, amelyek Dél-Afrikában annyira el vannak terjedve. A bushmanok különös, alacsony testalkatú, teljesen vad őslakói Afrika déli

részeinek. Szerintük valamikor ők uralták ott a steppét és az őserdőket, míg nem a bevándorolt zuluk és hottentották elrabolták országukat. Ma az utóbbiak sokkal magasabb kulturális fokon állanak, mint ezek a vad, bujkáló kóborlók, csak egyben tartották meg a bushmanok ősi kultúrájának emlékét: festenek.

Képeket festenek okkeragyagból és gyantából kevert festékkel emberi és állati alakokat, tánc és háborús jeleneteket, közöttük gyakran megismétlődő jelenet a «feketék és vörösek» ijjas-nyilas harca.

Rendkívül nehéz megállapítani, hogy a Dél-Afrikában talált bushman-képek milyen korból származnak. Színre, technikára úgyszólván egyformák, s bár kétségtelen, hogy egyes barlangfestményeik rendkívül régiek, mégis előfordul, hogy ugyanaz a bushman vezető, aki megmutatta a mai kor kutatójának az ősi képekkel tarkított barlangot, este a táborban ugyanilyen képeket festett, urának «örömére.»

Az uveinati felfedezéssel kétféle sziklaképről volt szó: a vésett és ama néhány festett képről.

Előbbiek síma szikladarabokra vannak vésve, többnyire úgy, hogy a körvonalakat éles, kemény kővel kipontozták. Már első látásra ezek közt is kétféle stílust lehetett megkülönböztetni. Egészen primitív, rosszul rajzolt figurákat, amellyeknek csak a körvonalaik vannak kipontozva és egy sokkal fejlettebb, ügyesebb rajzoló mód, amely az ábrázolt emberi és állati alakokat mozgásában igyekszik visszaadni és a körvonalakon belül is feltüntet foltokat, mint például a zsiráfok bőrének mintázatát és a szarvasmarhák színfoltjait.

A hercegtől felfedezett festett képek vörös okkerszínnel készültek. Egyetlen emberi alakon kívül, különös, hosszúlábú, elnyúlt, vékonytestű állatokat ábrázolnak. A törzsek feltűnő vékonysága és a túl kicsi fejek valami antilop- vagy gazellafajtákra engedtek következtetni, de ellentmondott ezzel mind az öt állatképen a hosszú farok, amely tudvalévőleg ezeknek a vadfajtáknak inkább rövid.

A vésett képeken feltűnő volt, hogy olyan állatokat

ábrázoltak, amilyenek ma a Líbyai-sivatagban nincsenek és nem is élhetnének, zsiráfok, oroszlánok és struccok. Ebből arra lehetett következtetni, hogy vagy olyan vándornép készítette a képeket, amely délfelől, a Szudánból jövet, onnan ismerte ezeket az állatfajokat vagy pedig, hogy oly időben készültek a képek, amikor Líbya még nem volt ennyire elsivatagosodva, mint ma és amikor még éltek ilyen állatok Uveinat környékén. Utóbbi feltevés a képek eredetét máris sok ezer évvel határozta volna meg. Tudjuk, hogy a mai Szahara nem volt mindig ily élettelen homok- és sziklatenger, mint amilyen ma. Azok a klimatikus elváltozások azonban, amelyek a kiszáradás és elsivatagosodás folyamatát idézték elő, csakis sok ezer év lefolyása alatt érvényesülhettek.*

Milyen nép lehetett az, amely évezredekkel ezelőtt lakta a mai lakhatatlan Szaharát?

Nincsen korábbi történelmi feljegyzésünk Líbya népeiről, mint az, amelyet Herodotosz (500. Kr. e.) ír, negyedik könyvében :

«Augilatól 10 napi járásra van egy sóhegy forrásokkal és sok gyümölcstermelő pálmával.

Ezt a vidéket a *garamanták* népe lakja, nagyon erős nép. A garamanták országában van az a szarvasmarhafaj, amely legelés közben kénytelen *hátrafelé* menni. Ezt azért teszik, mert szarvuk fejüktől előre hajlik ki, úgyhogy nem mozoghatnak *előre* legelészés közben, mert szarvuk beleakadna a földbe.

A garamanták négylovas szekereken üldözik az *ethiopiai troglodytákat* (barlanglakókat), akik minden nemzet közül a leggyorsabbak futásban.

A barlanglakók kígyókkal és gyíkokkal táplálkoznak, a beszédjük elüt minden más nép nyelvétől és olyan, mint a denevérek rikácsolása . . .»

«Augila» a mai *Audsila*-oázis feleúton van Bengázi és a Kufra-oázisok között. A «gyümölcstermelő», vagyis

* Ismételten hangsúlyozom, hogy a Szahara már geológiai idők, tehát sok százezer év óta éppen olyan sivatag, mint ma. (Szerk.)

datolyapálmákkal dús «sóhegy» és forrásai nem lehettek más, mint a mai Kufra, mert ennek sóstavai a part mentén tiszta kristálysótömböket termelnek. A garamanták tehát Kufra őslakói lehettek, de kik voltak az «ethiopiai trogloditák»?

Tudjuk, hogy Herodotosz idejében az «ethiopiai» elnevezés minden feketebőrű, vagyis négerfajra vonatkozott, de ahhoz, hogy valahol «barlanglakók» legyenek, bizonyára barlangoknak is kell lenniök. Kufra környékén vagy legalábbis elérhető távolságra Kufrától, azonban senki sem tudott barlangokról.

A Földközi-tenger afrikai partját púnoktól leigázott berberek lakták, ezeknek ivadékai két évezreddel később a kelet felől bevándorló arab törzsekkel összevegyültek.

A Kirenaikai félszigeten, sőt még Sziva-oázisban is, máig is találhatók elszórtan pún-berbernyelvű törzsek, a tisztavérű araboktól csak az izlám vallását vették át, de egyébként megtartották ősi faji jellegüket.

Az elszigetelt Kufra-oázisok lakóiról csak azt tudjuk, hogy az arabok aránylag későn hódították meg a Szahara szívében fekvő, nehezen elérhető oáziscsoportot.

A mult század elején a kirenaikai Zueia és Mogharba arab törzsek, egymással szövetkezve, elindultak délfelé, Kufra meghódítására. A legenda szerint az egyik zueia sejk egy varjút figyelt meg éveken át, amely ősszel mindig ugyanabba az irányba repült az ismeretlen sivatag belseje felé.

Az arabok fekete «pogányokat», (*el kufara*, arabul a hitetlenek) találtak az oázisban, könnyűszerrel legyőzték őket. Ezek a negroid őslakók *Teddá*nak vagy *Tibu*nak mondották önmagukat, az oáziscsoport legészakibb szigetét Taiserbónak nevezték, a középső nagy oázist Kebabónak és a mai Ribiánát, Berdoa vagy Birgunak hívták. A Kufra vagy helyesebben Kufara elnevezést az arabok adták az oáziscsoportnak. Hogy a Teddák vagy Tibuk honnan származnak, még mai napig sincs megállapítva.

Érdekes, hogy a hódító zueiák is, ezeknek a megvetett feketéknek a nyelvét «a madarak sípolásához» hasonlították. Tény az, hogy az arab hódítás idején Kufra

tibu őslakói kultúra szempontjából erősen hanyatló állapotban voltak.

Az északi Taiserbó-oázisban még állott Dsrangyedi nevű várszerű fővárosuk és falvaik kőből épült, köralakú házakból állottak. Temetkező módjuk is régi kultúrára engedett következtetni, mert halottaikat fonott gyékényszőnyegre ültetve, boltíves, falazott kriptába temették. Tán ők a garamanták leszármazottai vagy azok az «ethiopiai troglodíták», akik előbbiekkel harcoltak?

A tibuk egy ideig ellentálltak az arab hódítóknak, de hamarosan feladták a lőfegyverek elleni egyenlőtlen harcot és elvonultak dél felé. Csak kevesen maradtak egykori hazájukban, Kebabóban, amely most a Kufra nevet viseli, és azóta nomád életet élnek a francia *Vadai* és *Tibeszti* hegységek völgyeiben. De mind a mai napig a déli és nyugati Líbyai-sivatag legjobb ismerői és legkitartóbb vándorai. Rokontörzsei a *guraa*nok a Szudán határán és — valószínűleg — a titokzatos *tuarég*ek a francia Szaharában.

A tibuk és guraanok tehát ugyanezt a szerepet töltik be ma a Szaharában, mint a bushmanok Dél-Afrikában, elzüllött, kiüldözött őslakók, akik azonban alig emlékeznek hajdani kultúrájukra.

Az uveinati első sziklaképek felfedezése után megindult a találgatás, hogy vajjon az ősi teddák készítették-e, úgy mint a délafrikai képeket a bushmanok vagy pedig sokkal régibb történelemelőtti kultúra maradványai?

Ennek megállapítása volt a Líbyai-Szahara kutatóinak egyik feladata, amikor megkezdtem felderítő munkámat az ismeretlen sivatagban.

*

Hasszanein Bey és Kemal Ed Din herceg expedíciói után eleinte csak nagyon lassan indult a nehezen elérhető Uveinat-hegy felderítése.

Lionell Beadnell a Messaha-kút ásása közben, 1928-ban régi Ford-autóival elportyázott egészen Uveinatig, de csak fél napig időzött a hegy lábánál.

Ralf Bagnold őrnagy 1930 őszén, északról, a nagy

homoktenger mentén jövet, felkereste Uveinat déli lejtőjén az akkor legjobban ismert *Ain Dua* («a csodaforrás») sziklaforrást.

Ott találkozott az Uveinat völgyeiben pásztorkodó tibuk és guraanok sejkjének, *Herri*nek egyik emberével, aki elmondta az őrnagynak, hogy már 1926 óta nem érték el a trópusi esők a hegységet és azért már csak az öreg Herri és két embere tartózkodik ott.

Uveinat völgyei ugyanis tipikus «eső-oázisok», forrásai a ritka időszaki esőktől nyerik vizüket.

Mikor Hasszanein Bey 1923-ban felfedezte Uveinatot, mintegy 150 tibu és guraan élt még a völgyekben, három évvel később Kemal Ed Din herceg második ottléte alkalmával már csak harmincan voltak, mert «az esők kimaradtak».

Bagnold őrnagy megkísérelte, hogy a hegy 1700 méter magas csúcsát (1907 m. abszolútmagasság) megmássza, de a rettenetes terep és vízhiány miatt kénytelen volt Ain Duai táborához visszatérni. Az őrnagy egyébként sem volt szerencsés Uveinatnál. Három autója közül az egyik oly tengelytörést szenvedett, amelyet helyben nem javíthatott meg. Kénytelen volt tehát a hegység átkutatásától eltekinteni és két kocsival Egyiptom felé visszatérni.

A tél folyamán, 1931. januáriusában, nagy események játszódtak le Uveinatnál. Akkor szállták meg az olaszok Kufrát és a menekülő felkelők egy csoportja hosszabb ideig tartózkodott a hegy forrásainál.

December elején P. A. Clayton, az egyiptomi sivatag térképező hivatal felügyelője, Uveinattól keletre dolgozott háromszögelésen és autós expediciójával felkereste a hegységet, hogy egyrészt megjavítsa és visszahozza Bagnold őrnagy hátrahagyott kocsiját, másrészt vízkészletét kiegészítse az Ain Dua-forrásnál.

Legnagyobb meglepetésére Ain Duánál 10 főnyi menekülő csoportot talált, akik már napok óta élelem nélkül tengődtek ott, mert tevék híján nem követhették társaikat Egyiptom felé. Clayton tehát kénytelen volt ezeknek a szerencsétleneknek megmentésével foglalkozni és így ismét

elmaradt a titokzatos hegy közelebbi felderítése. Clayton másik rövid kirándulása Karkur Talhba sem eredményezett régészeti felfedezést.

Clayton azonban hosszabb felderítő utat tett Uveinattól északra, az akkor még ismeretlen kiterjedésű Gilf Kebir hegység nyugati lejtőjének mentén és épp ott, ahol visszafordult, egy szakadékos vadiban feltűnő egyedülálló sziklát látott, amely alatt természetes barlang vonta magára figyelmét. A barlang bejáratánál néhány zsiráf sziklába vésett képét találta! A barlang melletti sziklafalba hágcsó módjára mély bevágások voltak vésve, amelyek annakidején a szikla megmászására szolgáltak. Az a hely a Gilf Kebir déli lejtőjén, az Uveinat hegytől mintegy 200 km-re északra fekszik.

A tavasz folyamán egy olasz tevés járőr érkezett Kufrából Ain Duahoz és néhány napig ott táborozott a forrásnál, de semmi különöset ott nem talált.

A következő esztendőben, 1932. márciusában repülőexpedícióm alkalmával jártam a Dua-forrásnál, annélkül, hogy ott kutatásokat végezhettem volna, mert csak víztartóinkat töltöttük meg és máris indultunk tovább.

A Gilf Kebir lábánál a Clayton által felfedezett vésések mellett azonban néhány kőszerszámot és kézimalmot találtunk. Ezek lapos kőtáblák, gabona- vagy *Colosin*-magok megőrlésére szolgálnak, egy kézbeillő, keményebb kő segítségével. Korukat azonban nagyon kétséges volt megállapítani, mert a Szudánban még ma is használják ezeket a dörzsköveket.

Egyik felderítőutam alkalmával, emberkéz rakta szabályos kő-köröket találtam a Gilf Kebir és Uveinat közötti, általunk felfedezett fennsíkon. Ősrégi sírok vagy a tibuk valamilyen jelzése? Sajnos, nem végezhettünk ásatásokat.

Bagnold őrnagy 1932 őszén ismét Uveinatnál járt. Ain Duánál egy állandósított olasz járőr táborát találta. Ez alkalommal sikeresen megmászta a hegy legmagasabb csúcsát és felkereste a Hasszanein és Kemal Ed Din hercegtől felfedezett sziklaképeket Karkur Talhban.

További útján felkutatta az Uveinattól délkeletre fekvő

1700 m magas Kiszu-hegyet annélkül, hogy ott valamit talált volna, de több eredménnyel járt az Ain Duatól mintegy 80 km-re egyenesen délnek fekvő, magányos Yerghueda-hegynél (1000 m), mert ennek északi lejtőjén vörös festett sziklaképeket talált.

Rákövetkező tavasszal (1933. március) a Gilf Kebir térképezésén dolgoztam és ismét felkerestem a Clayton által talált zsiráfos barlangot. Tán azért, mert ez alkalommal korán reggel jártam ott és más volt a megvilágítás, mint előző látogatásomkor, a szikla másik oldalán — amelyet pedig Clayton is, magam is, már alaposan átvizsgáltunk — újabb vésett képeket fedeztem fel. Két oroszlán és néhány zsiráf képét találtam. A környéken most is több kőszerszámot és egy szép kőpengét és néhány kézimalmot találtunk. Ezek a hajdani patakmeder szélén feküdtek, teljesen a felszínen. Véleményem szerint ott valamikor kunyhók állottak, avagy sírokat mosott ki a hegyipatak egykori áradása.

Ettől a ponttól a Gilf Kebir nyugati lejtőjét követtem egészen a fensík legdélibb csúcsáig — ahol vésett emléktáblát állítottam fel, néhai Kemal Ed Din herceg tiszteletére — de sehol semmiféle őskori telepet nem találtam. Utamat Uveinatig folytattam és az Ain Dua forrásnál ütöttem tábort, ahol akkor már hónapok óta egy olasz térképező expedíció táborozott. Ain Duatól dr. Kádár László barátommal kirándultunk az Uveinat-hegy nyugati völgyébe, Karkur Ibrahimba és a nagy északi völgybe, Karkur Talhba.

Visszatérve beszélgettünk Lodovico Caporiacco gróffal, az olasz expedíció egyik vezetőjével, azokról a sziklaképekről, amelyeket Hasszanein és Kemal Ed Din herceg, Karkur Talhban találtak. Caporiacco tanár biztosított, hogy az Uveinat-hegyen még sok mindenféle rejtély vár megoldásra. Elmondta nekem, hogy amikor a hegy ormát megmászták, katonái egy helyen barlangot találtak, amelyben nagy ür tátongott. Köveket dobáltak a hasadékba és tisztán hallották, amint azok nagy loccsanással mélyen lent a hegy belsejében *vízbe* estek.

A Dua-forrás is nagy gömbölyű gránitsziklák közül

szivárog elő és hatalmas sziklatömbök alkotta, természetes barlang védi meg vizét az elpárolgástól. Amikor 1932-ben Ain Duánál voltam, másfél óra alatt 400 liter vizet mertünk a forrásból víztartóinkba, most már csak napi 120 litert adott! Az olasz tanár elbeszélése azonban meggyőzött arról, hogy a hegy belsejében még vannak természetes ciszternák, amelyek az esővizet magukba gyüjtik és csak nagyon lassan adják le a nyilt forrásoknak. Valamikor régen még gyakoriak lehettek az esők Uveinatnál és Ain Dua melletti táborhelyünknél is tisztán ki lehetett venni, hogy azok a nagy sziklák, amelyeknek árnyékában táboroztunk, valamikor még egy nagy tó vize alatt voltak.

Kezdett érdekelni, hogy vajjon milyen a hegyoldal feljebb, ott, ahol a hajdani tó partja lehetett? Szóltam hű kísérőmnek és famulusomnak a szudáni Gyalin törzsből származó Sabr soffőrömnek, hogy kutasson egy kissé a hegyoldalon, hátha talál olyan barlangot, amely a Dua-forrás ciszternájába nyílik.

Május 12-e volt és kezdődtek a meleg napok. Ain Dua-szikla katlanában szinte kibírhatatlan rekkenő hőség volt. Társaim ebéd alatt szemrehányást tettek nekem, hogy miért nem indulunk már visszafelé Egyiptomba, amikor most már úgyis kilátástalan minden felderítő munka. Mialatt vitatkoztunk, beállított Sabr és jelentette, hogy a Dua-forrás felett több nagy barlangot talált, de egyikben sincsen kútnyílás.

Hogy jó példával járjak elől társaimnak, kijelentettem, hogy ebéd után fel fogok oda mászni. Csak úgy, úszónadrágban és gummitalpas cipővel, bajtársaim fejcsóválása közepett nekiindultam az izzó sziklafalnak. Sabr kitartóan mindenütt mellettem. Kis idő mulva azonban beláttam, hogy őrültség ez a hegymászás délután két órakor és szóltam Sabrnak, hogy egyelőre keressük fel valamelyik barlangot és majd csak később másszunk feljebb. Az Uveinat-hegy oldala itt óriási gömbölyű gránittömbökből áll, egymás hegyén-hátán valóságos barlanglabirintussá csoportosulnak. Sabr az egyik ilyen nyílásnál megállva, kijelentette, hogy ő a délelőtt folyamán ennél is látott olyan állatképet, mint

Karkur Talhban, bár lehet, hogy csak az esővíz csinálta a foltot és hogy nem is kép.

— Hol, melyik barlangban láttad?

— Amott Uram, valamivel lejebb.

Lesiklottam a sziklákon és a következő pillanatban nagy gránittömb alatt álltam, ennek alsó része *tele volt* vörös, barna és fehér emberi és állatképekkel.

— Menjünk innen, ó Uram — rimánkodott az elszürkült Sabr — ez rossz hely, itt gonosz szellemek vannak!

— Hogy mondhatsz ilyent mint igazhívő? Te szerencsétlen! Ez olyan felfedezés, amilyent még sohasem tettünk.

Lefeküdtem a barlangban, hogy jobban szemügyre vehessem a képeket. Ugyanolyanok voltak, mint a Kemal Ed Din hercegtől talált néhány festmény, csak sokkal több és teljesen épségben. Azonnal láttam, hogy a herceg festményein miért nem lehetett megállapítani, hogy milyen állatokat ábrázoltak. Az állatképek — csupa tehénkép — két színnel voltak festve, vörössel és fehérrel. Ha az ember eltörölné a fehér festéket a tarka tehenek képéből, csak vékony hosszú fél test maradna meg, egész kicsiny fej és túlvékony lábak. Azokon a képeken, amelyek Karkur-Talhban vannak, hiányzik a körvonalakat kiegészítő fehér festék és azok sem ábrázolnak mást mint szarvasmarhát.

Kis idő mulva átmentünk a szomszéd barlangba és abban is gyönyörű szép sziklafestményeket találtunk. Most már nem bírtam tovább. Szikláról-sziklára ugrálva megindultam visszafelé a táborba. Ép Caporiacco gróffal találkoztam.

— Mondja, tanár úr, alaposan megnézte a Karkur-Talhi sziklafestményeket?

— Igen, miért?

— Nem gondolja, hogy azok teheneket ábrázolnak?

— Lehet, bár nem hiszem. Inkább gazellák vagy antilopok.

— Nincsenek más ilyen sziklafestmények az Uveinat-hegyen?

— Nem tudok róluk.

— Hát bebizonyítom Önnek, hogy a Karkur-Talhi-képek tehenek képei és hogy igenis vannak festmények itt Ain Duánál!

Egy órával később Caporiacco tanár megparancsolta az olasz misszió katonáinak, hogy rajvonalba fejlődve mászszák meg a sziklaoldalt és nézzenek meg alaposan minden barlangot. Nemsokára innen is, onnan is örömteljes kiáltások hangzottak, mert a tanár minden festett barlangra tíz líra jutalmat tűzött ki. Vagy féltucat festményekkel borított barlangot találtunk Ain Dua felett, körülbelül abban a magasságban, ahol azelőtt a tó tükre lehetett.

A képek némelyikükben kitűnő állapotban voltak, mégis azonnal megállapíthattuk, hogy ezek a festmények ősrégiek.

Az emberi alakok sötétbarna színnel vannak festve, hajuk vörösessárga. Kezükben rövid íj, amelynek egyik vége kampós, vállukon fehér szíjon nyíltartó tegez. Fehér öv és ugyanolyan kar- és lábkötő díszíti őket, hajukban fehér toll.

Az állatok kizárólagosan tehenek, négy különböző szarvformával. Csak az egyik barlangban van egy zebra vagy vadszamár és két különös szarvasmarha képe, abból az ősi «bos africanus»-fajból, amely a fáraói Egyiptom idejében már kihaló félben volt.

Ez az Ain Duai felfedezés gazdagságában és épségében vetekedett a spanyolországi Altamira- és Minateda-barlangok festménveivel. Az Uveinat-hegy egy csapással híressé vált.

*

A tudományos világban hamarosan elterjedt az a hír, hogy a Líbyai-sivatag szívében őskori sziklafestményeket fedeztem fel. Már ugyanaz év őszén ismét útban voltam sivatagjáró kocsijaimmal az Uveinat-hegy felé. Egy német tanárt vittem oda asszisztensével és egy festőnővel együtt, hogy kérésére az Ain Dua feletti barlangok sziklaképeit tanulmányozhassa és másolhassa.

Mialatt kísérőim a Dua-forrásnál munkához láttak, elmaradhatatlan Sabr soffőrömmel végigportyáztam a kör-

nyéket és táborunktól nyugatra még további öt festett barlangot találtam. Az egyikben tűzkőből készült nyílhegyet és kőpengét ástam ki a homokból. Uveinat környékén sehol sincsen tűzkő, nyilvánvaló tehát, hogy ezeket a kőszerszámokat felső Egyiptomból hozta ide valamelyik történelemelőtti vadász, mert ott a *Fayum*ban ugyanilyen anyagból való és hasonló megmunkálású kőszerszámokat ismerünk.

Néhány nap mulva, csak egyik kocsival, megkerültem a hegyet és táborunktól 90 km-re fekvő Karkur Talh völgyében ütöttem tanyát. Sabrral itt ismét alapos kutatásba kezdtünk. Bevallom, hogy az a remény is kecsegtetett, hátha sikerül líbyai vadjuhot elejtenem, de eredmény nélkül követtük a vadváltókat. Annál több szerencsém volt az őskori leletekkel. Eddig Karkur Talhban csak Hasszanein és Kemal Ed Din herceg vésett és festett sziklái voltak ismeretesek, most három nap alatt további 37 vésett sziklát és 24 szebbnél-szebb képekkel kifestett barlangot fedeztem fel.

A sziklavésések között olyan ökrök ábráira bukkantam, amelyeknek szarva a homloktól előre és lefelé ívelve van ábrázolva. Eleinte azt hittem, hogy csak az őskori művész rajz-hibájáról van szó, de nemsokára meggyőződhettem arról, hogy ezek a lefelé hajló szarvak szándékosan lettek így feltüntetve. Ismét egy tanújele annak, hogy Herodotosz nem tévedett, amikor a Garamanták szarvasmarháiról írt, hogy szarvuk miatt kénytelenek hátrafelé legelészni. Érdekes, hogy később Egyiptomban a szakkarai piramisok melletti *Ti* sírban olyan domborműveket láttam, amelyek ökrök hosszú sorát ábrázolják legtöbbjén rendes líraalakú szarvval, de közöttük egy-kettő ilyen különös előre és lefelé hajló szarvval.

A festett barlangokban óriási képanyagra bukkantam. Azonnal megkülönböztethettem, hogy többféle stílusról van szó. Voltak olyanok, mint az Ain Dua melletti képek, de ezektől teljesen elütő más színekkel és más modorban festett ábrák is. Kezdtem a különböző barlangokat tektonikus és geológiai szempontból egymással összehasonlítani, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezek a festett barlangok sohasem voltak lakóhelyek, hanem . . . forrásbarlangok.

Valamennyi olyan helyen képződött, ahol a vízáteresztő nubiai homokkő, a szilárd igneus vagy vulkánikus kőzetrétegen nyugszik. A homokkövön átszivárgó esővíz a szilárd réteg felett utat vájt magának a völgyek felé, és ahol előtört a homokkőből, kisebb-nagyobb barlangot mosott ki. Önkénytelenül arra kellett következtetnem, hogy ezek a festmények olyan korszakban készültek, amikor ezek a forrásbarlangok nagy szerepet játszottak a környék lakóinak életében. Valószínű, hogy Líbya kiszáradásának és elsivatagosodásának kezdetén alakult ki az a kultusz, amely az akkori bennszülötteket arra indította, hogy mintegy a forrás szellemének áldozva, kegyeleti festményeket készítsenek a barlangokban.

Csakugyan a leghomályosabb, legkopottabb és a homokkőben tartalmazott mész által átütött képeket a legmélyebb fekvésű barlangokban találtam, tehát azokban, amelyek legkorábban apadtak el. Azok a barlangok, amelyek fönt a völgy kezdetén vannak, a leggazdagabbak és elképzelhető örömöm, amikor ezeknek egyikében négy különböző időszak festményét, egymás *fölé* festve, egymást borítva találtam. Meg volt a különböző stílusok kulcsa! Legalul, a legrégibb képek már alig láthatók, sötétbarna színűek. Felettük sötétvörös és sárgásfehér ábrák és azok felett majdnem futurisztikus, modern merész vonalakkal festett, rikító vörös és átlátszó fehér alakok vannak. Jellegzetes, hogy ez a «kulcsbarlang» Karkur Talh felső folyásában van, és hogy azon túl a vadiban felfelé már nem találtam több festett barlangot. Az eső-oázisok völgyeiben a források ma is csak a legfelső völgyszakaszokban vannak, mert a kevés víz már nem ér le a völgyek mélyebb pontjaihoz. Annakidején ebben a barlangban lehetett az utolsó forrás, amelynek elapadása kivándorlásra kényszerítette az őskori festőművészeket.

Visszatértem Ain Duához és miután rövid kirándulást tettünk az onnan 80 km-re délre fekvő Yerghueda-hegyhez, hogy ott a Bagnold őrnagytól felfedezett festményeket lemásoljuk, elvittem kísérőimet Karkur Talhba, ahol a kitűnő festőnő két hét alatt több mint 500 képet másolt le.

Innen az Arkenu-hegyhez hajtottam, Uveinattól 60 km-re északnyugatra. Arkenu jóval alacsonyabb (1400 m abszolút) és kisebb mint Uveinat, ugyancsak gránitból és komokkőből áll, majdnem köralakú kráterszerű hegy, belsejéből csak egyetlen Karkur (völgy) fut alá. Ennek a völgynek bejáratánál egyedül álló hatalmas fa áll, abból a ritka fajtából, amely csak a líbyai hegyek belsejében fordul elő, s amelyet a bennszülöttek Arkenunak neveznek.

Amikor Hasszanein Bey 1923-ban felfedezte Arkenut, a Karkur belsejében még lakott egy guraan-család. Ennek a völgynek egyébként oly szűk a bejárata, hogy a nomádok régebben bőséges esők után tevéiket behajtották a völgybe és azt sziklákkal és akácágakkal eltorlaszolva, az állatokat hónapokig is magukra hagyták. Amikor tibu barátommal, Nyiki Nyikivel beszélgettünk Karkur Arkenuról, két kezeujját szétterpesztve, egymás fölé rakta és így mutatta nekem, hogy mennyi zsír volt a tevék púpján, amikor kéthónap mulva ismét értük mentek az arkenui völgybe.

Az egyetlen forrás, amelynek vize azonban erősen keserűsótartalmú, messze fent fekszik a Karkur «fejében».

Amint Sabrral barlangok után kutatva a völgyben felfelé igyekeztünk, előbbi két vadjuhot látott, de sajnos, oly távol voltam tőle, hogy mire odahívott, már eltűntek a járhatatlan hegyoldalban.

Közvetlen a forrás mellett egy arab asszony holttestére bukkantunk. Később Kufrában megtudtam, hogy ez az asszony, egy másikkal együtt, Merga-oázisból jövet, Uveinaton és Arkenun át Kufra felé igyekezett, de Arkenunál a fáradalmas út áldozata lett. A másik beérkezett Kufrába. Mint már oly sokszor a Líbyai-sivatagban, nagy kőlapokból, kelet felé tekintő sírt építettünk.

Arkenuban csak egyetlen festett barlangot talált a tanár asszisztense.

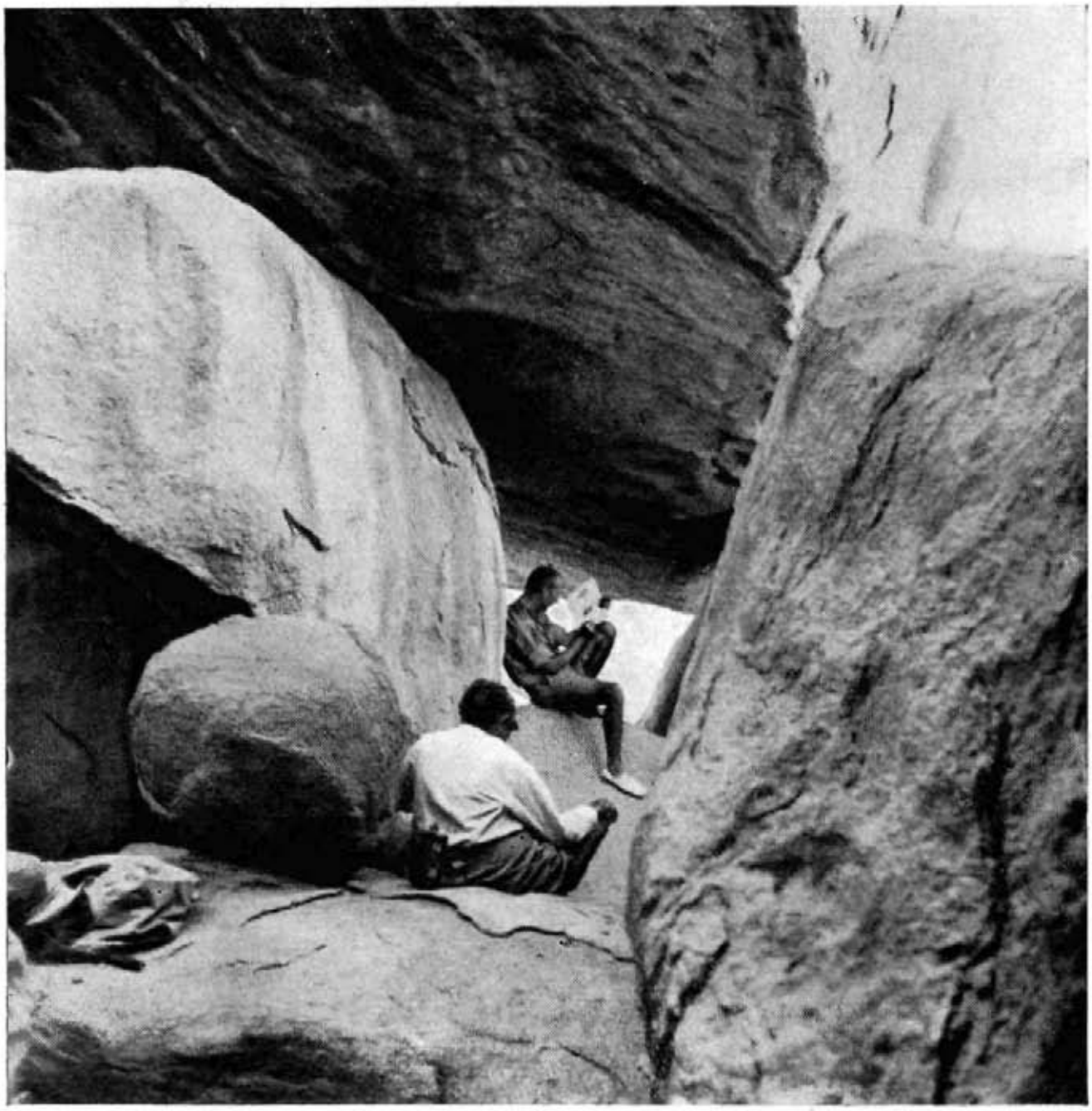
Innen Kufrán át a Gilf Kebir-hegység északnyugati sarkához vezettem az expedíciót, ahhoz a sziklavölgyhöz, amelyben 1931-ben P. A. Clayton, és 1932-ben és 1933-ban én magam találtam vésett képeket és kőszerszámokat. Itt is, mialatt kísérőim másoltak, Sabrral felderítőútra indul-

tam a Gilf fennsík sziklapárkányának mentén kelet felé. Most már messziről felismertem a sziklák olyan rétegezését, ahol a puha homokkő kemény kőzeten nyugszik. Táborunktól 4 km-re ilyen vadiba hajtottam és már előre bejelentettem Sabrnak, hogy ismét festett barlangokat fogunk találni. Újabb felfedezésünk minden várakozást felülmúlt.

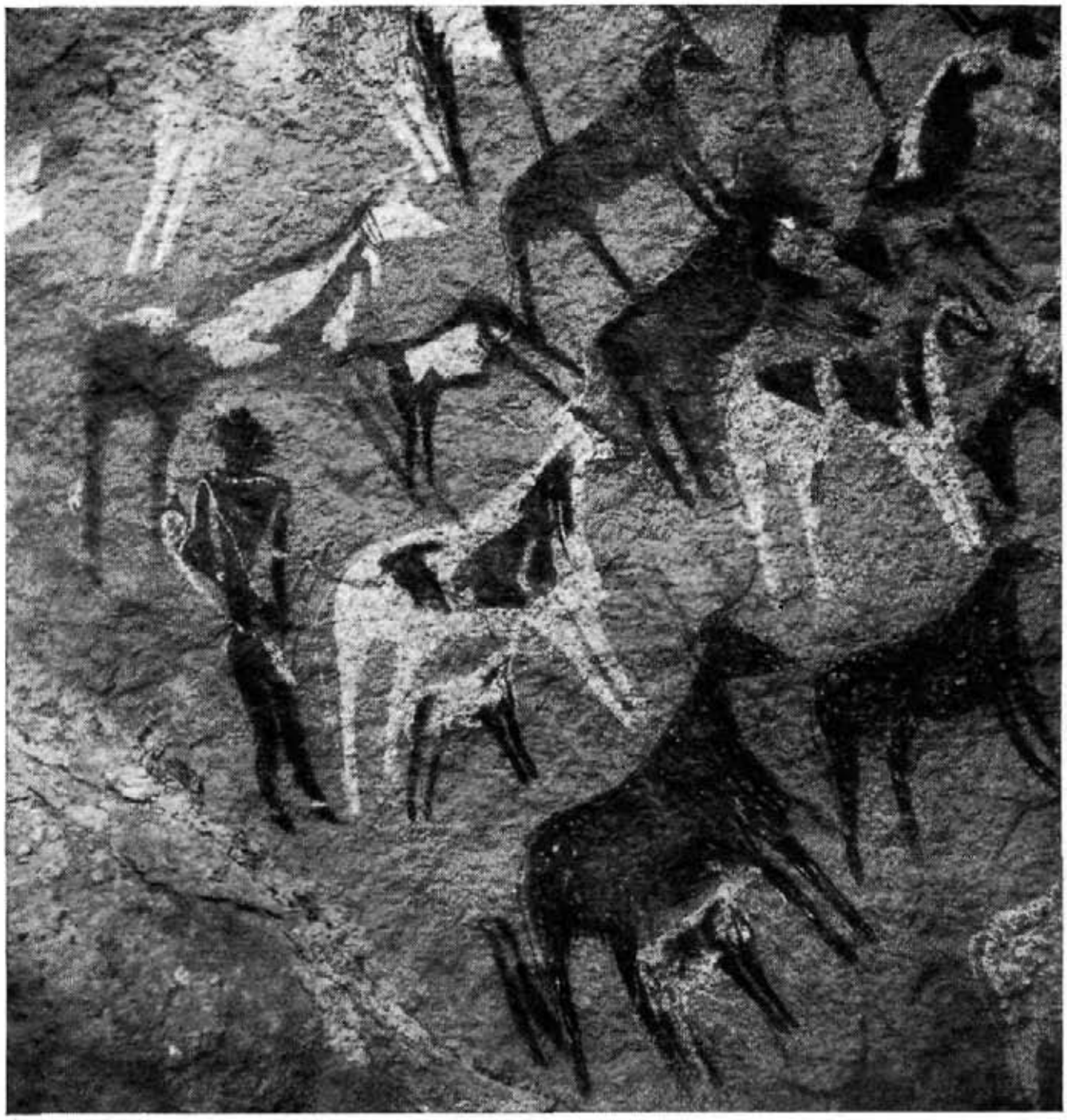
Négy, gyönyörű képekkel kifestett barlangra bukkantam. A legnagyobbikban tisztán lehetett látni, hogy a barlangok mennyezete valamikor teljesen ki volt festve. Az évezredek folyamán a legtöbb helyen lehullott az a kőréteg, amely annakidején a barlang mennyezete volt és csak egyes foltokban maradt meg a festményekkel borított hajdani alap. Ez a vadi, valamikor tó lehetett és az egyik barlangban csakugyan úszó emberek képcsoportját találtam. Ugyanitt egy eddig még nem szerepelt szín, a sárga okker tárult először elénk. A képek stílusa határozottan ó-egyiptomi, családi és táncjelenetek, íjjas férfiak harca és a viseletek valóságos divatlapja. A legnagyobbik barlangban nagy, oválisra csiszolt követ találtam, egyik felülete ugyancsak vörös festéssel volt borítva. Eleinte azt hittem, hogy annakidején ez a kő szolgált a festékpor őrlésére, de amint jobban szemügyre vettem, a kő mindkét lekerekített oldalán bevésett szemeket és szájat láttam. Később Kairóban az egiptológusok megállapították, hogy ez a kő legprimitívebb formája az ó-egyiptomi sírokban található úgynevezett *palettá*knak.

Ezt a völgyet elneveztem Vadi Szórának, «a képek völgyének» és társaim nem győztek álmélkodni, amikor másnap idevezettem őket.

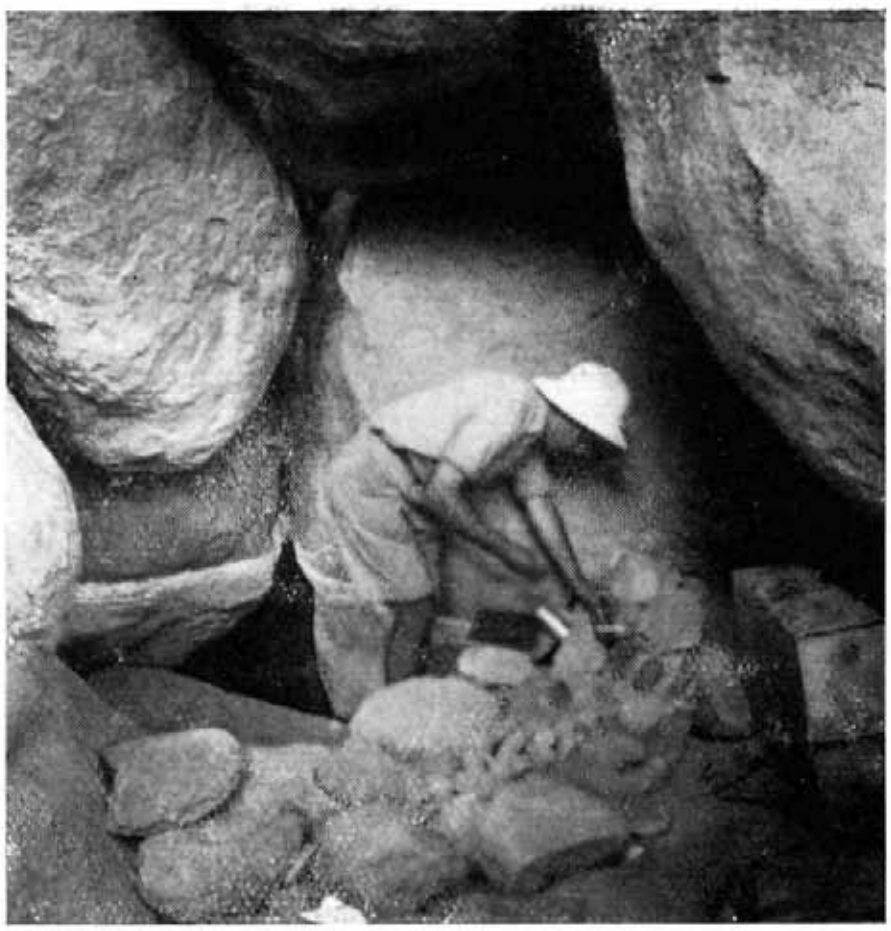
Elhatároztam, hogy gazdag gyüjteményünket kiegészítendő, felkeresem most már azokat a helyeket, amelyeken mások is találtak sziklavéséseket. Mindenekelőtt azok jöttek tekintetbe, ahol az angol Newbold és Shaw kutatók 1927-ben — eredménytelen Zarzura-keresőexpedíciójuk alatt — sziklaképekre bukkantak. A két tudós annakidején tevés karavánnal indult El Faserből, a Meidob- és Tageru-hegyeket érintve, a Nátron-oázis felé, majd onnan Mergába. Ettől az oázistól északra egy ideig keresték a Líbyai sivatag másik,

Sziklafestmények másolása közben Ain Dua-nál ; dr. Bermann és szerző.

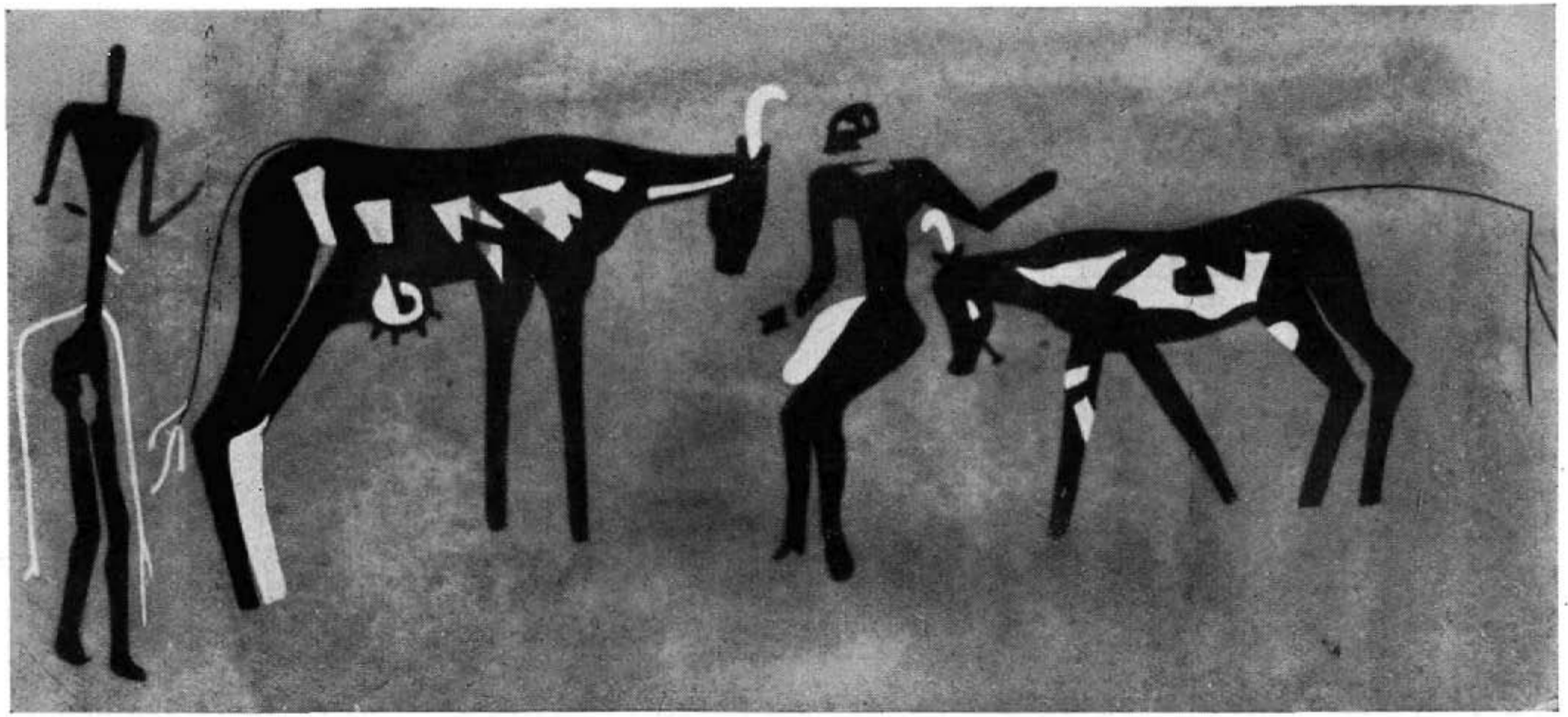
Sziklafestmények Ain Dua egyik barlangjában.

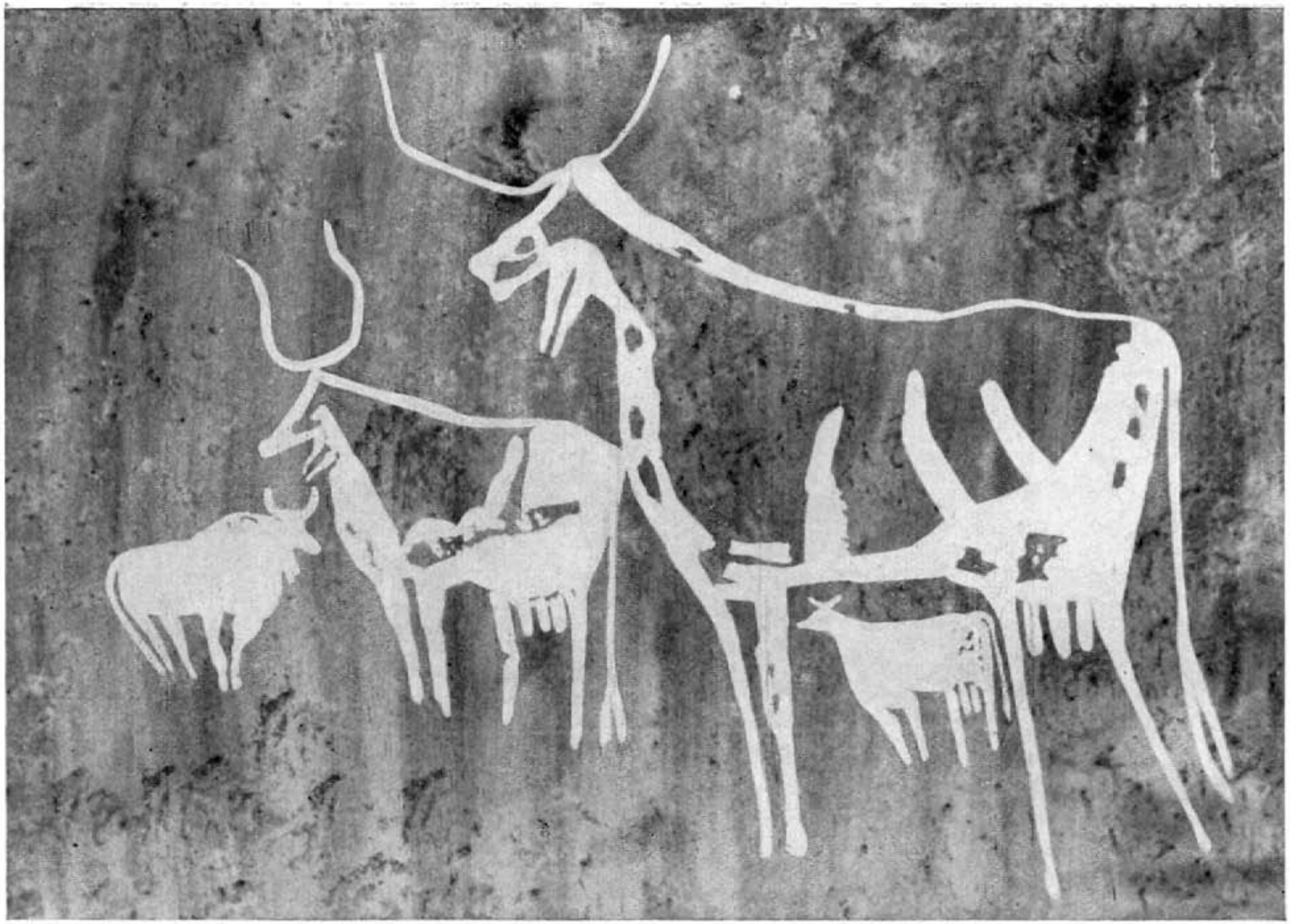
Dr. Kádár László kőszerszámokat gyüjt Ain Dua barlangjaiban.

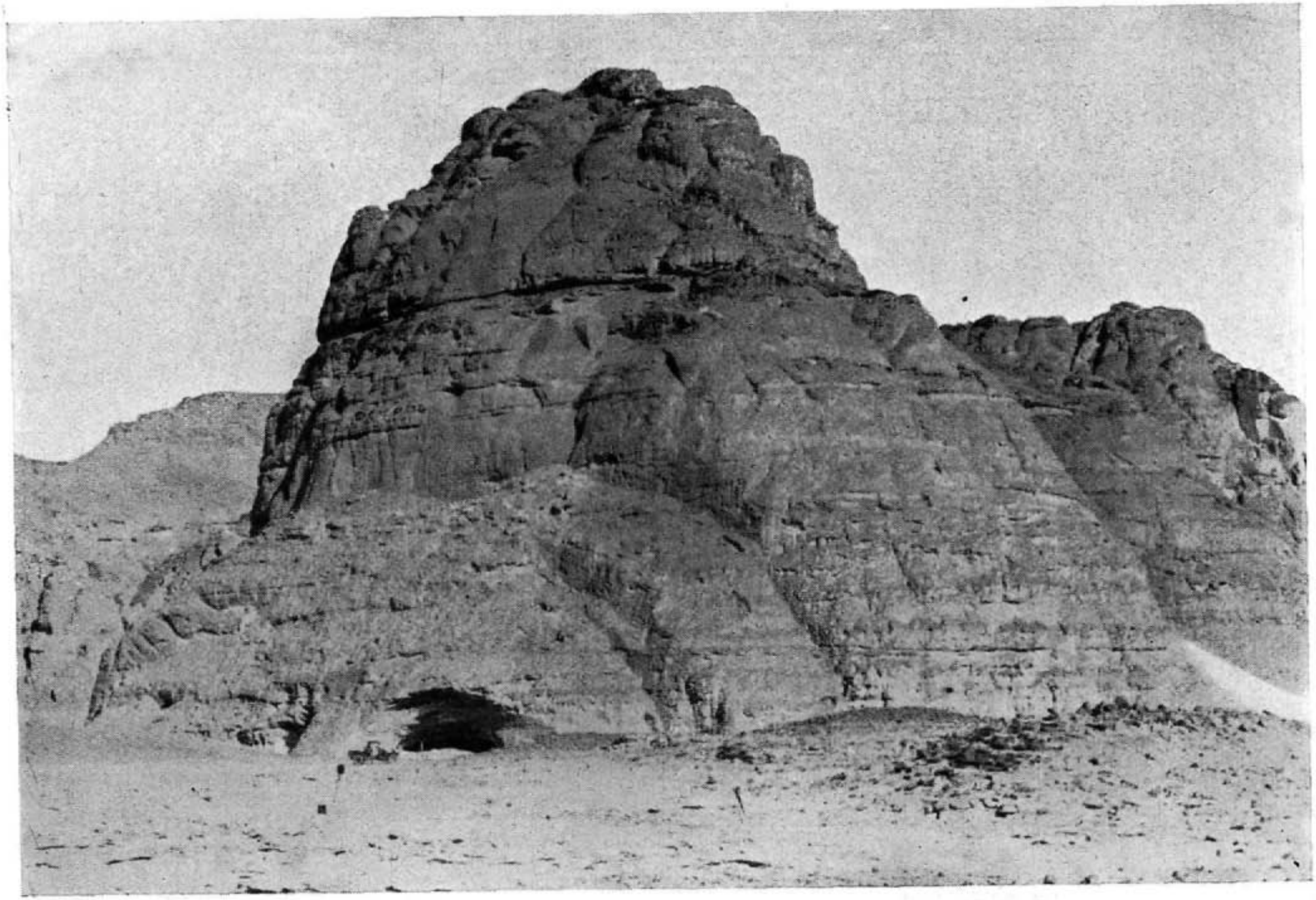
Kőépület romjai az Uveinat-hegyen.

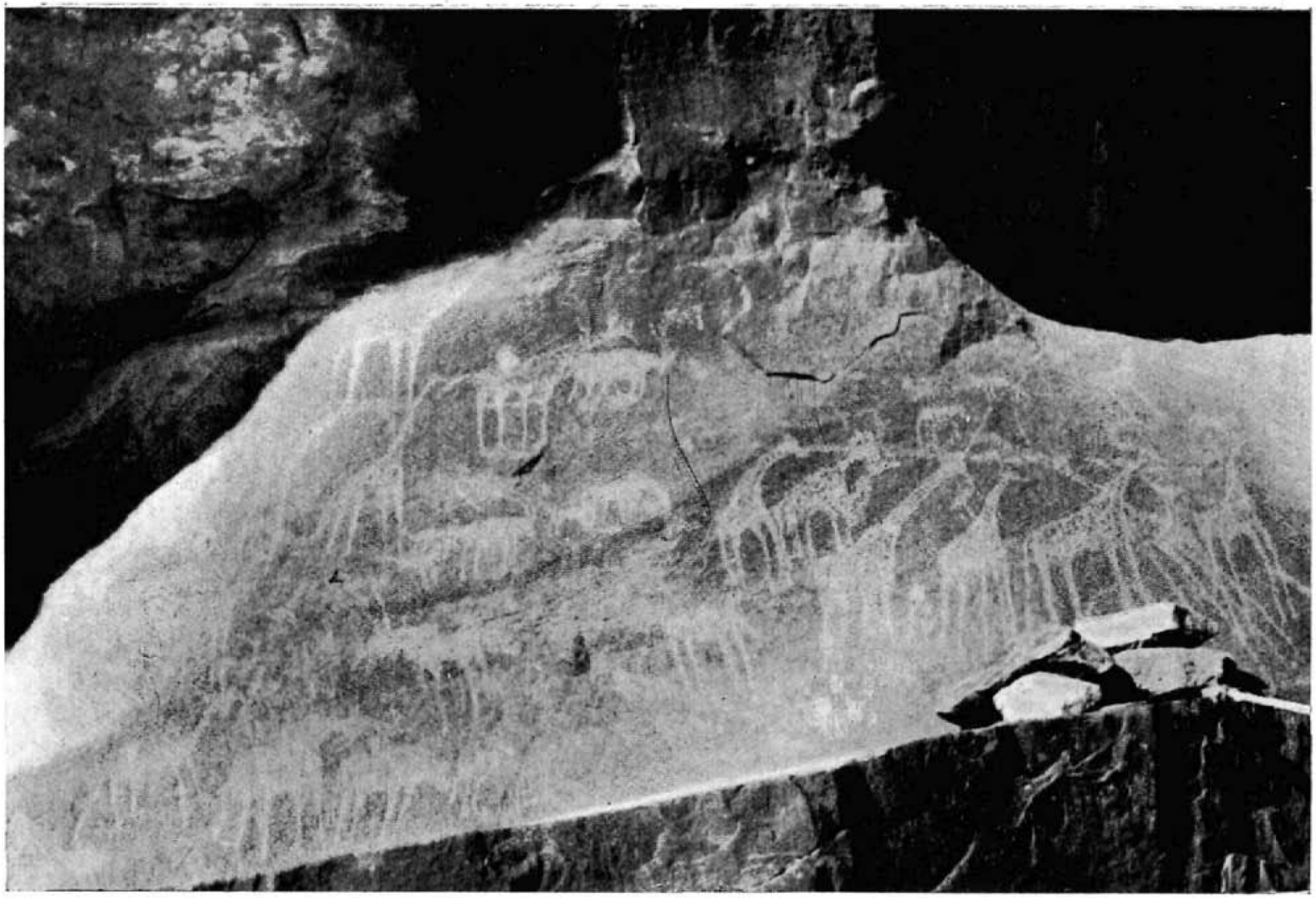
Művészi sziklafestmény Karkur Talh-ban.

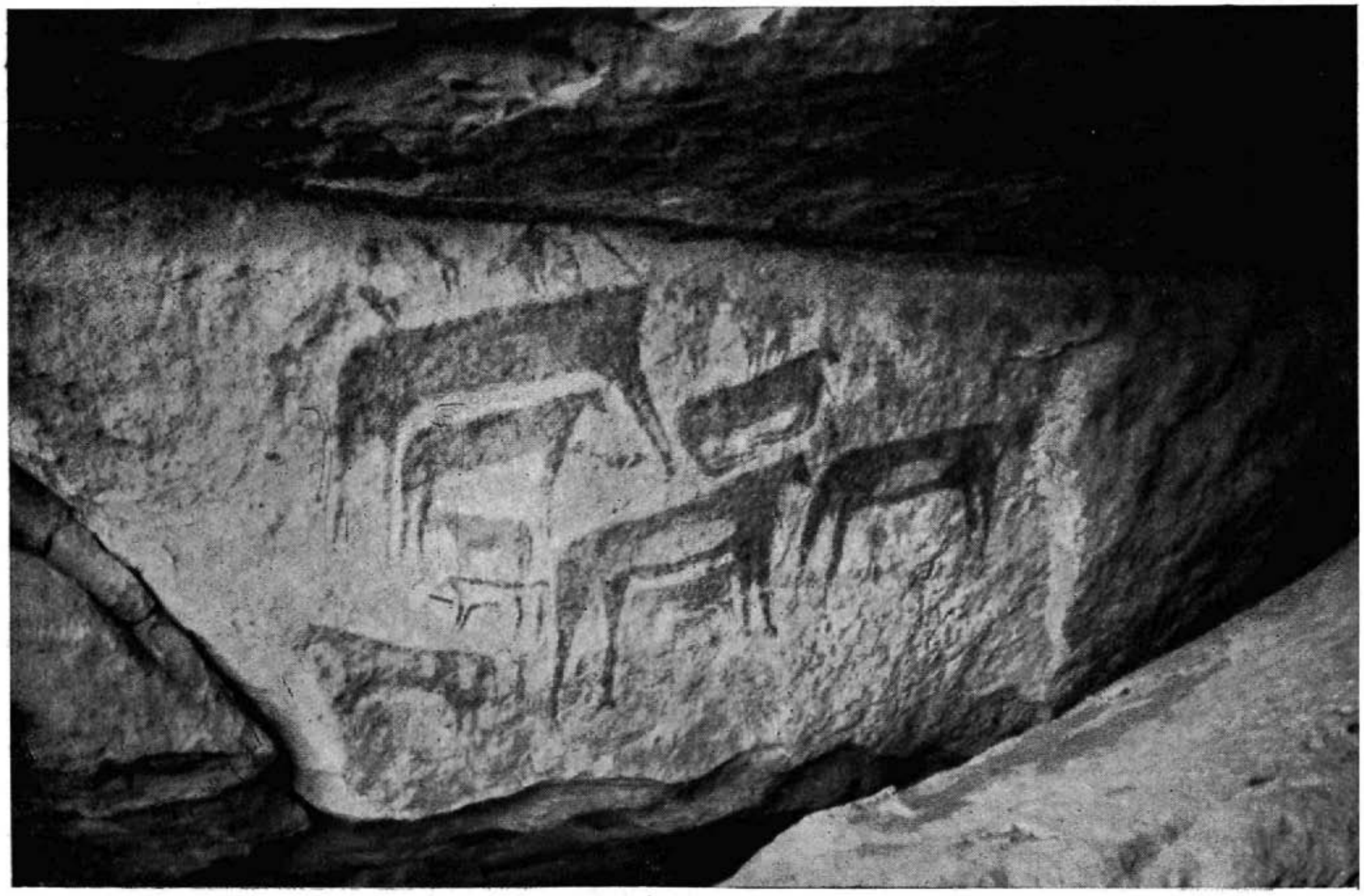
Művészi sziklafestmény Karkur Talh-ban.

Forrásbarlang Vadi Szorában.

Sziklavésések Karkur Talh-ban.

Vörös okkerfestmények Karkur Talh-ban.

még ismeretlen oázisát, amelyet a bennszülöttek Bir Bidi, Bir Ojo vagy Ain Kijeh név alatt emlegettek. Azután, eleinte észak felé folytatták útjukat, majd északkeleti irányba fordulva, a Szelima-oázishoz értek, onnan Vadi Halfába meneteltek.

Newbold és Shaw expedíciójuk folyamán több pontos helymeghatározást végeztek és négy helyen találtak vésett sziklaképeket. Az általuk készített térkép természetesen csak útjuknak iránytű-traverzáját tüntette fel, az asztronómiailag meghatározott pontok között. Nem állt más rendelkezésemre, mint az angolok adatai, kénytelen voltam tehát az általuk meghatározott pontokat az egyébként üres térképre feltenni és azokat egyenes vonallal összekötni. Ez volt 4000 km-es útvonalom, amelyet ismeretlen vidéken keresztül, csak az iránytűre utalva kellett követnem.

A Gilf Kebirtől két nap alatt visszahajtottam a Messahakúthoz, ugyanazon útvonalon, amelyet 1932-ben követtem és onnan iránytű után, még teljesen ismeretlen és térképezetlen sivatagszakaszon át, harmadnap a Szelima-oázishoz. Kísérőimet itt hátrahagytam és csak Sabrral két kocsival átrobogtunk Vadi Halfába újabb benzinrakományért. Mivel dél felé, vagyis szudáni területre igyekeztünk, erre külön engedélyt kellett kérnem a szudáni hatóságoktól, ezt azzal a feltétellel kaptam meg, hogy lehetőleg kerüljem a Merga- és Nátron-oázisokat, mert ott az utolsó két évben guraan és kababis rablókhoz csatlakozott, kufrai menekültek sok gondot okoztak a hatóságoknak.

Szelima-oázisnál benzindepot hagytam hátra, hogy annak segítségével a Darb el Arbain karaván útón visszatérhessek Egyiptomba és neki vágtam délnyugat felé, az ismeretlen sivatagnak. . . .

*

A déli Líbyai-sivatagban, szudáni területen, öt olyan helyről tudtam, ahol történelemelőtti telepeket fedeztek föl. A két angol tudós Newbold és Shaw, dél felől jövet, először is a Vadi Hauár partján találtak kőszerszámokat. Karaván juk vezetői, egy kababis arab és egy hauavir törzs-

beli szudáni, ettől a vegetációs vaditól északra, sziklavésésekkel borított hegyhez vezették őket. Ezt *Zolat el Hammadnak* nevezték. A Merga-oázistól mintegy 40 km-re északra ismét két helyen találtak sziklavéséseket, az egyiket *Tamr el Kuszeir*nak, a másikat *Vadi Anag*nak hívták a kabirok. Ettől a helytől kétszáz kilométerre, északkeletre, óriási síkság közepén, egyedül álló sziklára bukkantak az angolok, és *Burg et Tujurnak* nevezték el. A szikla lábán egyetlen vésett ökör-ábrát találtak.

Szelima-oázistól elindulva fordított sorrendben szándékoztam meglátogatni a két angol által 1927-ben felfedezett őskori telepeket. Először is tehát Burg et Tujur irányában indultam el, abban a tudatban, hogy ha Szelima forrásától pontosan betartom a 255 fokos iránytűkurzust, 75 km megtétele után, magányos sziklához, a Burg et Tujurhoz kellene érkeznem.

A csoda megtörtént, dacára a Szelima-oázis körül rendkívül szaggatott, hegyes-völgyes terepnek, amely 30 km után teljesen sík és minden tájékozópont nélküli zerirbe ment át, pontosan 70 km után felbukkant a távolban az a parányi fekete pont, amely az alig 10 méter magas és ugyanolyan átmérőjű, egyedül álló Burg et Tujur-szikla volt. Ezt a különös sziklát az angolok annakidején azért nevezték el a «madarak tornyának», mert lapos tetejét vastag rétegben borítja a guánó, körülötte pedig százával fekszenek a madárvonulás idején itt elhullott éneklők mumiái. Már sokszor tapasztaltam, hogy a vándormadarak, amikor a sivatag felett elvonulnak, ilyen biliárdasztal-síma homokfelületeken a legkisebb fix pontot — legyen az egy eldobott benzinkannánk vagy akár csak egy nagyobb kő — is felhasználják arra, hogy annál megpihenjenek. Burg et Tujur évezredek óta tájékozópontja a vonuló madárseregnek. De valamikor ősrégen, amikor ez a végtelen síkság még nem volt homokzerir, hanem steppe, ugyancsak tájékozópontja lehetett Libya őslakóinak, mert különben hogyan kerülhetett volna a szikla északi oldalára az a vésett ökörkép? Newbold és Shaw annakidején, közvetlen a homok felett, a szikla lábánál bukkantak erre a képre, most azonban vagy félméter-

nyire le kellett ásnom a homokba, amíg rá találtam. Lehet, hogy a madárszikla, mélyen a homok alatt, őskori vésésekkel van borítva? A szikla közelében néhány szép kőszerszámot találtunk.

Innen délnyugatnak fordultam, Vadi Anag felé. Az első 40 km versenypályának beillő zerir volt, aztán hamarosan rosszabbodott a talaj és Burg et Tujurtól mintegy 70 kilométerre oly «kőmezőre» kerültem, amilyennel eddig még sohasem találkoztam. A legnagyobb erőfeszítés mellett szegény, agyongyötört Ford-kocsijaimmal óránkint alig 15 km-t tudtam átlagozni. Az angolok karaván ja annakidején útvonalomtól mintegy 30 km-re keletre haladt, útleírásukban ugyancsak panaszkodtak a rettenetes rossz terepre. Én az iránytűkurzust igyekeztem betartani és ennek köszönhettem azt a szerencsét, hogy Burg et Tujurtól mintegy 130 kilométerre kis eső-oázisra bukkantam, tőle ősrégi útjelzések vezettek egyenesen Merga felé. A felfedezés örömét azonban alaposan megrontotta egy hátsó tengelytörés, amelyet süvítő szélben félnapos késéssel kellett kijavítani.

Mergától északra végre kivergődtünk a kőmezőből és dombos vidékre kerültünk. Állítólag ezen a tájon fekszik az az ismeretlen oázis vagy forrás, amelyről csak a tibuk és guraanok tudnak. Csakugyan három Addax antilop egészen friss nyomát kereszteztük, amelyek észak felé haladtak. Bármennyire szerettem volna, nem követhettem őket, mert benzin- és vízkészletünk nem engedélyezett semmilyen kitérőt vagy időveszteséget.

Most is szerencsésen navigáltam, mert pontosan befutottam abba a völgybe, amelyet Newbold és Shaw vezetői, Vadi Anagnak, «az ősemberek völgyének» neveztek. Majdnem köralakú, mintegy 2 km átmérőjű sziklás katlan, némi vegetáció áll benne, azonban nem az eső-oázisok tipikus Talh, Szajal és Tundub cserjéi, hanem a valódi talajvízoázisok, Terfái és Halfa-füve. A teknő legmélyebb pontján megtaláltuk azt a helyet, ahol az angolok annakidején kutat ástak, ez most azonban ismét be volt temetve homokkal. Nem messze innen egy sziklafalon rengeteg vésett em-

beri és állati ábra van. Stílusuk ugyanaz, mint az Uveinat-hegy sziklavésései, tán valamivel kezdetlegesebb.

Newbold és Shaw annakidején úgy vélték, hogy ez a depresszió a sokat emlegetett *Bir Bidi*, és miután bőséges vízre bukkantak, meg voltak győződve arról, hogy ráakadtak a guraanok hirhedt rejtekhelyére. Innen alig 20 km-re fekszik az a másik vésésekkel borított sziklapiramis, amelyet ők Tamr el Kuszeirnek hívtak. Mivel nem követhettem ugyanazt az utat, amelyen az angolok tevés karaván**j**a járt, kerülővel igyekeztem ehhez a sziklahegyhez és útközben . . . majdnem beleestem Bidi kútjába! Szabályos köralakú sziklába vésett, mintegy három méter mély kút, alacsony fallal van körülvéve, mellette egy lebokrosodott datolyapálma. Tehát véletlenül ismét fontos felfedezést tettem.

Míg társaim Tamr el Kuszeir sziklaképeinek másolásával foglalkoztak, egyébként ez az egyedüli hely, amelyen a vésett ökör- és tehénképek piros festékkel ki vannak szinezve, derék Sabr soffőrömmel elindultam dél felé, a Merga-oázis felderítésére. Itt ugyanis vigyáznom kellett arra, hogy össze ne találkozzak azzal a rablóbandával, amely részben guraanokból, részben kufrai zueia arabokból áll és amelynek vezére a Nílus völgyében retteget *Gongoj* volt. Egy évvel ezelőtt egy dongolai karaván**t**, amely a Nárton-oázis felé igyekezett, ezek az elszánt fickók megtámadtak, a karaván 12 kísérője közül nyolcat agyonlőttek és 120 tevéjüket elrabolták. Az angol kormány akkor repülőgépeket küldött a Merga-oázisba, de a rablóknak már csak hűlt helye volt. Indulásom előtt Kufrában megtudtam, hogy a repülőgépek közeledtére a Bidi-kúthoz vonultak és ott rejtőztek a sziklák között. Fontos volt tehát, hogy előbb terepszemlét tartsak a táborhelyünktől 40 km-re fekvő Merga-oázisban, mielőtt azt felkereshetnénk.

Amikor a felderítőútra készültem és kísérő után érdeklődtem, társaimnak feltűnően sok dolguk akadt. A tanár úr sürgősen kőszerszámokat keresett, asszisztense el volt foglalva a sziklaképek fényképezésével, a festőnő festett — bár ő szívesen vállalta volna, hogy velem jöjjön — és

Szelim szakácsom kijelentette, hogy friss kenyeret kell sütnie. Mint rendesen, most is szegény Sabr volt az áldozat.

Amikor a leírhatatlan rossz, hegyes terepen át végre Merga-oázis medencéjéhez közeledtünk, sok expedícióm hű kísérője Sabr — tán először, amióta ismerem — vonakodott, hogy tovább kísérjen. A felbukkanó pálmakoronákat bujkáló embereknek nézte, és amikor egy varjú repült el felettünk, kijelentette, hogy már csak azért marad velem, mert «most már meg van írva, hogy mindkettőnket meg fognak gyilkolni a vad guraanok». Hihetetlen, hogy a nílusmenti szudániak mennyire rettegnek a sivatag beduinjaitól. Természetesen az oázis el volt hagyatva és a nyomok után ítélve már hónapok óta nem járt erre senki. A kis Merga-oázis legfőbb ékessége az a gyönyörű szép sós-tó, amely a pálmaliget kellős közepén fekszik. Ha az ember alig néhány lépésnyire a tó partjától lyukat váj a homokba, kitűnő édes víz bugyog elő míg a tó vize az állandó elpárolgás következtében annyira telített sóval, mint akárcsak a Holt-tenger. Nagy élvezettel fürödtünk benne, de úszni nem lehetett, legfeljebb csak a víz színén . . . ülni.

Mergától a Nátron-oázis felé vezettem az expedíciót. Ez az oázis egy szakadék lábánál fekszik és hatalmas természetnátron medencéiről híres. Az arabok emberemlékezet óta, karavánszám szállítják innen a nátronsót a lakott területekre.

Mielőtt a fennsík széléhez értünk volna, a Darb el Arbain karavánút mesgyéit keresztesztük. Előttem ismeretlen, térképezetlen területen jártunk és a Szelima-oázis óta minden kitűzött célomat csak az iránytű segítségével kellett megtalálnom. Bár az Arbain-úton aránylag könnyűszerrel lehajthattunk volna az oázis medencéjébe, mégis fent a platón ütöttem tábort, mert már estefelé járt az idő. Társaim szemrehányást is tettek, hogy miért választottam ilyen széljárta magaslatot táborhelynek, és különösen a mergai felderítő út óta hősködő Sabr biztatott, hogy csak hajtsunk le az alattunk elterülő oázisba.

Amikor teljesen besötétedett, elmentem a szakadék pereméhez és a messzelátóval tekintettem a távoli oázis felé.

Néhány pillanat mulva már hívtam is a zsörtölődő Sabrt és kezébe nyomtam a távcsövet, hogy lássa ő is, miért maradtam a fennsík szélén : a Nátron-oázisban közel 100 tábortűz lobogott!

Másnap hajnalban nagy ívben megkerültem «Gongoj és társainak» táborát és még 100 km-t futottunk délnek, amíg elértük utunk végcélját, Vadi Hauar növénydús völgyét.

A Vadi Hauár a francia Vadaiból ered és valamikor hatalmas folyam lehetett, amely délnyugat felől, északkelet felé — valószínűleg a Nílusba — folyt. Teljes hosszában még ma is ismeretlen és előttünk csak Newbold és Shaw, valamint Bagnold őrnagy expedíciói keresztezték két különböző pontját. A Khartumból elindult és Mergába érkezett repülőgépkülönítmény ugyancsak elrepült a csodálatos vadi felett, és annakidején láttam érdekes fényképfelvételeiket. Ott, ahol a Nátron-oázistól délre a vadit elértem, enyhén hullámzó, egyébként sík homoksivatagon vonul keresztül. Kelet felől a Dzsebel Rahib 300 méter magas, töredezett sziklacsúcsai, nyugat felé alacsony dünevonulatok voltak láthatók. A vadi medre alig 30 méterrel fekszik a sivatag felszíne alatt és itt mintegy 8 km széles. Élénkzöld, sűrű vegetáció borítja, főleg a lombdús *Sau*-bokor vagy — ahogyan Egyiptomban nevezik — *Arak*-bokor. A tropikus esők némely esztendőben elérik a vadit, legalábbis annak felső folyását, mégis a vadi medrében sehol sem lehet kutat ásni. Még nincsen teljesen tisztázva, hogy a sűrű növényzet gyökerei, hogyan veszik fel a vadi medre alatt vonuló nedvességet. Azon a ponton, ahol elértük Vadi Hauárt, a völgy már erősen kiszélesedik és közeledik a Rahib-hegy déli lejtőjén fekvő deltájához, ahol hirtelen, minden átmenet nélkül megszűnik a vegetáció és a hajdnai folyómeder elvész a homoksíkságban.

Sajnos, csak három napig időzhettünk itt, de ezalatt is számos történelemelőtti telepet találtam. A vadi északi partja valamikor az őslakók temetkező helye lehetett. A szél azóta elhordta a termőföldet és most a hajdani sírok a homok felületén úgyszólván napvilágon feküsznek. Sabr kíséretében végzett felderítő és térképező utaim alatt nem-

sokára annyira begyakorlódott a szemünk, hogy már messziről megláttuk a homokban azokat a foltokat, ahol cserépedények, gyönyörűen csiszolt zöld, *diorit*-kőből készült balták, tűzkőpengék és nyílhegyek jelezték a hajdani sírok helyét. Ezek az eszközök nem lehettek használati tárgyak, hanem valószínűleg mint kegyeleti adományok lettek a halott mellé téve, mert némelyikük — alighanem a szegényebb osztály sírjaiban — teljesen használhatatlan, puha homokkőből vannak formálva.

Egy helyen beboltozott, épített sírokra bukkantam, de megfelelő szerszám híján nem is gondolhattam ásatásra.

A Vadi Hauár egyébként bővelkedik vadban. Számos Addax és Orixantilopot, struccokat és Adragazellát láttam.

Egyik portyázó utamon négy emberből álló karaván pillantottam meg, amint a Nátron-oázis felől jövet, közeledett Vadi Hauár felé. A beduinok rettenetesen megrémültek a soha nem látott magányos ördögszekér közeledtére és félelmüket talán csak Sabr ijedtsége múlta felül, amikor rozoga, hosszúcsövű puskáikat meglátta. Kababis arabok voltak, Nátron-sót szállítottak a Meidob hegyekben lévő falvaikba. Megtudtam tőlük, hogy a Nátron-oázist nem ok nélkül kerültem el, mert ott közel 200 guraan táborozik, de megtudtam azt is, hogy az oázis legdélibb kútja, *Bir Milani* mellett nincsen senki.

Másnap Newbold és Shaw útvonalát követve, felkerestem a Zolat el Hammad sziklahegyet, amely tulajdonképpen a Dzsebel Rahib egyik kifutója. Mialatt kísérőim itt másolták a nagyszámú sziklaképeket, egyedül felderítőútra indultam a Dzsebel Rahib felé, onnan azzal az elhatározással tértem vissza, hogy soha többé nem távolodom el teljesen magányosan 20 km-re a tábortól. Messziről ugyanis olyan sziklapiramist láttam, amelyről biztosra vettem, hogy őskori képek lesznek rajta. Amikor odaértem, reményem teljesült, sőt a hegy oldalában mély forrásbarlangot láttam, benne esetleg festmények is lehettek. Amint lehajolva a barlangba be akartam mászni, belülről éles hörgés hangzott és a következő pillanatban nagy, sárga, feketepettyes test süvített ki mellettem, úgyhogy majdnem fel-

döntött. Percekre elállt a szívverésem még akkor is, amikor a tovaságuldó állatban felismertem, hogy nem leopárd, hanem csak ártatlan gepárd.

Zolat el Hammad szikláin találtuk az első elefántképeket a szokásos zsiráf-, antilop- és szarvasmarhaábrákon kívül. Általában ezek a déllíbyai képek kevésbbé művésziek, mint az uveinatiak, viszont feltűnően sok kép van egy-egy sziklára vésve.

Meg vagyok győződve arról, hogy a Meidob-hegység belsejében még több őskori telepet találtam volna, ha nem ijeszt meg annyira az a gepárd.

Gyüjtőmunkánkat ezzel befejeztük, több mint 1200 másolatot és sokszáz fényképet készítettünk a Líbyai-sivatag őskori sziklaképeiről és több láda kőszerszámot és égetett cserepet gyüjtöttünk össze.

A Darb el Arbain ősi útvonalán, a «negyven nap karaván útján» hat nap alatt elértem Kharga-oázist és onnan további két nap alatt a Szent Folvó országának fővárosát, Kairót.

*

Végül néhány szót a líbyai őskori leletek jelentőségéről.

Egyiptomban, vagyis a Nílus völgyében 5000 éves kultúra emlékeit találjuk. Óriási kőpiramisokat, művészien díszített sírokat, festményeket és szobrokat, amelyek mind hatalmas, fejlett, ősi kultúráról tanúskodnak.

Az egiptológusok megállapították, hogy ezek közül a szakkarai lépcsőpiramis és a nagadai kifestett téglasírok a fáraói Egyiptom legrégibb műemlékei. De hogy ezek *előtt* milyen kultúralkotás, milyen civilizációs fok létezett Egyiptomban, arról nem tanúskodik semmi rom, semmi maradvány.

Lehetséges az, hogy egy nép máról holnapra oly műemlékekkel indítsa meg kultúrfejlődését, mint amilyen a hatalmas szakkarai Zigurat? Akik ilyen épületet emelnek, akik ilyen freskókat festenek, azok már építettek, festettek azelőtt is.

Nyilvánvaló, hogy az ősi nép máshonnan vándorolt be

a Nílus völgyébe, magával hozva kultúráját, de ezzel a megállapítással nem elégedhetik meg a tudomány.

A kutatók feladata, hogy megtalálják azt a területet, amelyen ennek az úgyszólván kész kultúrának a kezdetét, a kibontakozását lehessen feltárni.

A tudósok «az emberiség bölcsője», Mezopotámia felé tekintettek. Kétségtelen, hogy ott az egyiptominál még régibb, primitívebb kultúra maradványaiból arra lehetett következtetni, hogy onnan indulhatott el az a nép, amely a Nílus völgyébe már kész, kifejlett ízléssel és tudással érkezett. De közelebbi tanulmányozáskor ismét rejtély előtt állott a szaktudós. Az ősi Egyiptom épületromjai hasonló elgondolásból eredhettek ugyan, mint Ur, Tel Halaf és Babilon romjai, de a felhasznált anyag, a megmunkálásra fordított eszközök, a díszítések, festmények, állati és emberi ábrázolások számtalan részlet tekintetében azt bizonyították, hogy az egyiptomi őskultúra nem származhatott kizárólagosan a Tigris és Eufrates árterületéről.

Felmerült tehát az az elmélet, hogy hátha nyugat felől, Líbyából jött a Nílus völgyébe az a másik kultúrnép, amely a Szent Folyó válaszvonalán találkozva Mezopotámia kivándorlóival, azokkal egyesülve megvetette az ó-egyiptomi ízlés és művészet alapját!

Ennek a teoriának szószólói pedig kénytelenek voltak megvárni a modern kor mechanikai járműveinek tökéletesedését, amely az utóbbi esztendőkben megindította Líbya felkutatását.

Az egyiptomiak egészen a közelmultig oly országot neveztek a sajátjuknak, amelynek több mint kétharmad részét nem ismerték és nem is ismerhették.

A sivatag egyetlen közlekedő eszköze a teve volt. Tudjuk, hogy a tevét csak Krisztus előtt 500-ban kezdték meghonosítani Afrikában és a perzsák hozták Ázsiából. Az óegyiptomiak tehát csakis a sivatag szélét járhatták öszvér- és szamárkaravánjaikkal, tehát alig 4—5 napi járásra távolodhattak el ivóvízzel ellátott helyektől.

A tevés karaván akció-rádiusa már jóval nagyobb volt. Megfelelő fajú teve 15 napig is el lehet víz nélkül és emmellett

napi 40 km-t tehet meg könnyű teherrel. A teveháton járó utazó tehát 300 km-re merészkedhetik be az ismeretlen sivatagba, ha azonban akkor sem talál oázist, amelyben megitathatja állatját, kénytelen visszafordulni, mert különben életével játszik. A teve teljesítőképessége tehát lehetővé tette a sivatag szélén fekvő oázisok felkutatását és azok segítségével egyes sivatagszakaszoknak az átszelését. De még a legmerészebb beduin sem kísérelhette meg azt, hogy találomra nekivágjon az ismeretlen terület belsejének.

Így a modern kor mechanikai járműveire várt a Szahara felkutatása.

Eleinte csak arról volt szó, hogy behatoljunk a térkép «fehér foltjaiba», hogy megtudjuk, milyen a sivatag belseje, végtelen síkság-e vagy homokbuckatenger, sziklás, hegyes vidék-e, avagy tán rejt magában lakható vegetációs oázisokat?

De ezzel a földrajzi feltárással kapcsolatban egy másik fontos probléma is várt megoldásra : az óegyiptomi kultúra eredete. És ezek a kutatások teljes eredménnyel jártak.

A Líbyai-sivatag szívében, ott, ahol évezredek óta ember nem járhatott, fejlett ősi kultúrának a nyomaira bukkantam.

Az eddig felfedezett kőszerszámok, sziklavésések és barlangfestmények oly feltűnő hasonlatosságot mutatnak a prefaraonikus nílusvölgyi leletekkel, hogy immár kétségtelen, hogy az a történelemelőtti nép, amely ezeket készítette, később a Nílus mentén fejlesztette tovább megalapozott kultúráját.

Kétségtelen az is, hogy ez a Líbya felől bevándorló nép a Szent Folyó völgyében találkozott a kelet felől bevándorló babiloniakkal és kettejük egyesüléséből eredt az ős egyiptomi kultúra.

De mi volt azelőtt a Nílus völgyében? Nem lakott ott senki, a hatalmas folyó partjai tán nem nyujtottak kedvező életfeltételeket?

Erre a kérdésre csak egyéni nézetemmel tudok válaszolni :

Nyilvánvaló, hogy a mai Líbyai-sivatag azokban az

időkben — 8—10,000 évvel ezelőtt — még megfelelő életfeltételeket biztosított annak az állattenyésztő- és vadásznépnek, amely a Gilf Kebir lábán, Uveinatban és Dél-Líbyában, valamint Nubiában lakott. Az éghajlati viszonyok akkor még olyanok voltak, hogy a sivatagot helyenkint vegetáció borította. Kétségtelen, hogy ugyanolyan trópusi esőzések termékenyítették a Szaharát, — ha csak átmenetileg is — mint ma Közép-Afrika steppéit és őserdeit. Látjuk ezt a Gilf Kebir-hegység hajdani folyammedrein és a déli Líbyai-sivatag vízeroziós terepalakulatain.

Feltételezhető tehát, hogy ugyanakkor a Nílus völgye erősen csapadékos, elmocsarasodott, nedves, ködös lehetett, és csak holmi primitív halásztörzsek lakták.

Erről tanúskodik az az érdekes lelet, amelyet néhány éve dr. Ball tett Felső-Nubiában, Asszuán és Vadi Halfa között. A Nílus-völggyel összefüggően, de a mai legmagasabb vízállásnál 16 méterrel feljebb, széles depressziót talált, amely hajdanában összefügghetett a folyóvölggyel. A közel 2 km átmérőjű lapály alacsony sziklahegyekkel van körülvéve és valamikor tó lehetett, avagy a Nílus árterületéhez tartozott. Teljesen sík medencéjét vékony szélhordta homokréteg fedi, alatta alig 10 cm mélységben kemény márgatalaj van. Ebben a márgában *ezrével* találhatók a tűzkőből készült nyílhegyek. Kétségtelen, hogy abban az időben, amikor ez a tó még összefüggött a Nílussal, őskori halászok íjjal és nyíllal felfegyverkezve, csónakon jártak a tó tükrén és abból lövöldöztek az alacsony vízálláskor megszorult halakra. Az a sokezer, szépen faragott nyílhegy mindmegannyi lövés, amely eltévesztette célját. A nílusmenti sziklaperemek is arról tanúskodnak, hogy a folyó vize valamikor kitöltötte az egész széles medret; ott, ahol ma Egyiptom termőföldjei terülnek el.

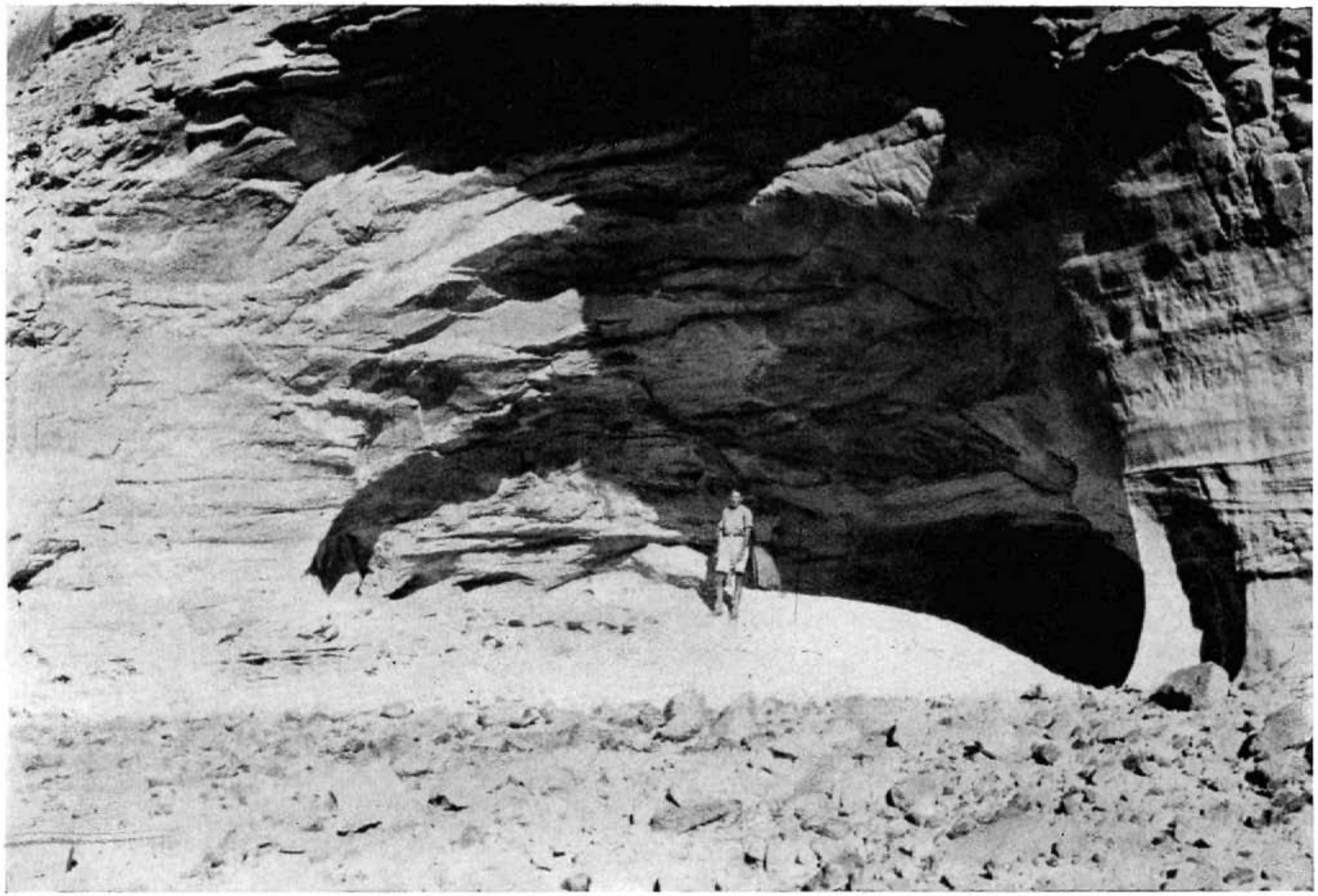
Feltételezhető tehát, hogy abban a csapadékdús korszakban a Nílus-völgy egészségtelen volt, ezzel szemben a mai sivatag nyujtotta azokat a kedvező életfeltételeket, amelyeket ma a Szudán steppéi nyujtanak. Az idők folyamán és éghajlati viszonyok változásával lassankint felcserélődtek az állapotok. Líbya őslakói a

hegyek közelébe kényszerültek, mert ezek hosszabb ideig vonták magukhoz a csapadékot mint a lassankint kiszáradó síkság. Később már csak a hegységek völgyeiben voltak források és az őslakók kénytelenek voltak öntözéssel és csatornázással termékenyíteni telepeik környékét. Az eddig ismeretes legősibb kultúrák pedig valamennyien öntözött és csatornázott területekről indultak ki. Mihelyt az embernek meg kellett dolgoznia termőföldjéért, ezzel egyidejűleg megindult kulturális fejlődése. Líbya őslakói a megmaradt források köré tömörültek és már csak azoknak környékét termékenyíthették meg. Kezdődő kultúrájuk egyik megnyilatkozása azok a sziklavésések és később festett képek, amelyekkel mindennapi életüket, kedvteléseiket és harcaikat ábrázolták. Úgy látszik azonban, hogy nem tartott sokáig ez a település-rendszer, és hogy Líbya elsivatagosodása bizonyos időszakban fokozott mértékben és aránylag rövid idő alatt állott be. Az őslakók először nomádokká váltak, azután kénytelenek voltak elvándorolni, míg végre biztos megélhetést találtak a lassankint kiapadt mocsarak területén, a Nílus visszavonult partjai mentén.

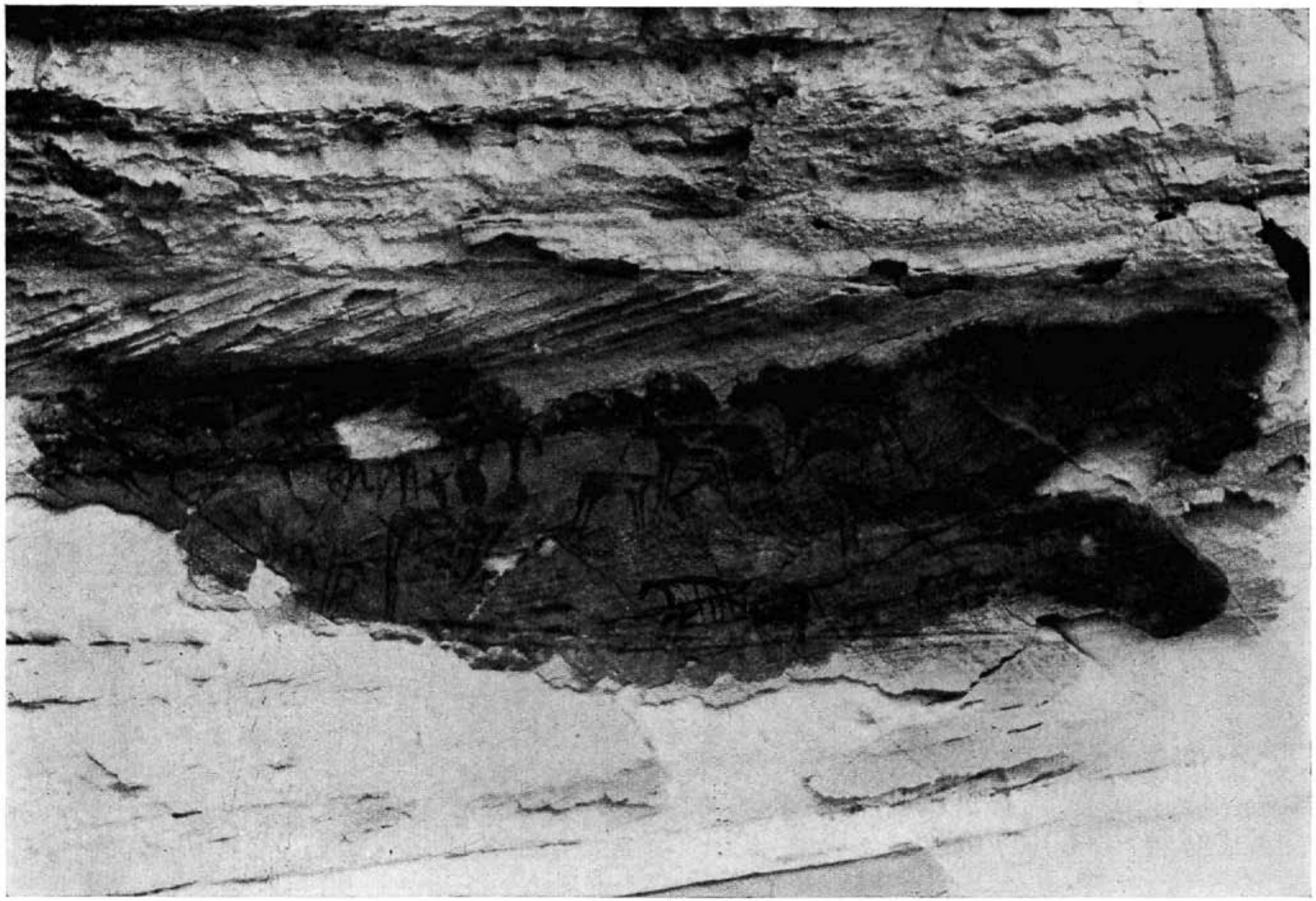
Ezek szerint Líbya lehetett az ős egyiptomi kultúra hajdani bölcsője. Az eddigi felfedezések és leletek legalább is erre engednek következtetni, de még távol vagyunk attól, hogy határozott véleményt alkothassunk azokról az összefüggésekről, amelyek a fáraók piramisai és a sivataghegyek sziklaképei között fennállnak. Szerény munkám azonban mégis hiányzó láncszemet jelentett az ősi Egyiptom fejlődéstörténetében és már eddig is szép gyüjteményt bocsáthattam a híres egyiptomi múzeum szaktudósainak rendelkezésére.*

De még csak most látom magam előtt annak a részletes kutatómunkának a szükségességét, amely minden felfedezéssel együtt jár. Bízom benne, hogy munkámat folytathatom, nemcsak a vendégszerető Egyiptom és a tudomány hasznára, hanem hogy ezzel is szolgálhassam becsülettel a magyar nevet.

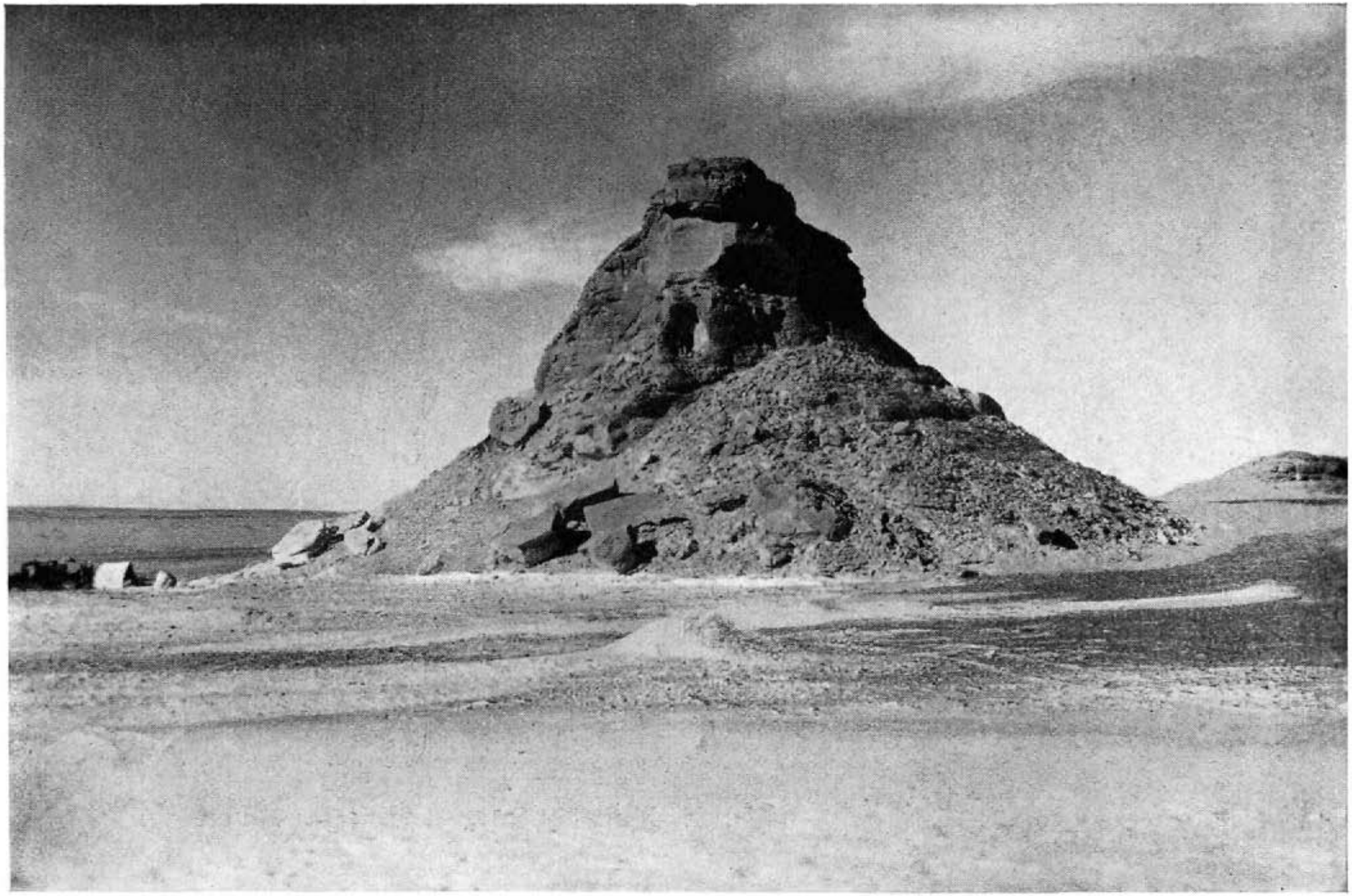
* Szerzőnek ezekkel a kultúra-történeti fejtegetéseivel semmiképpen sem érthet egyet a Szerk.

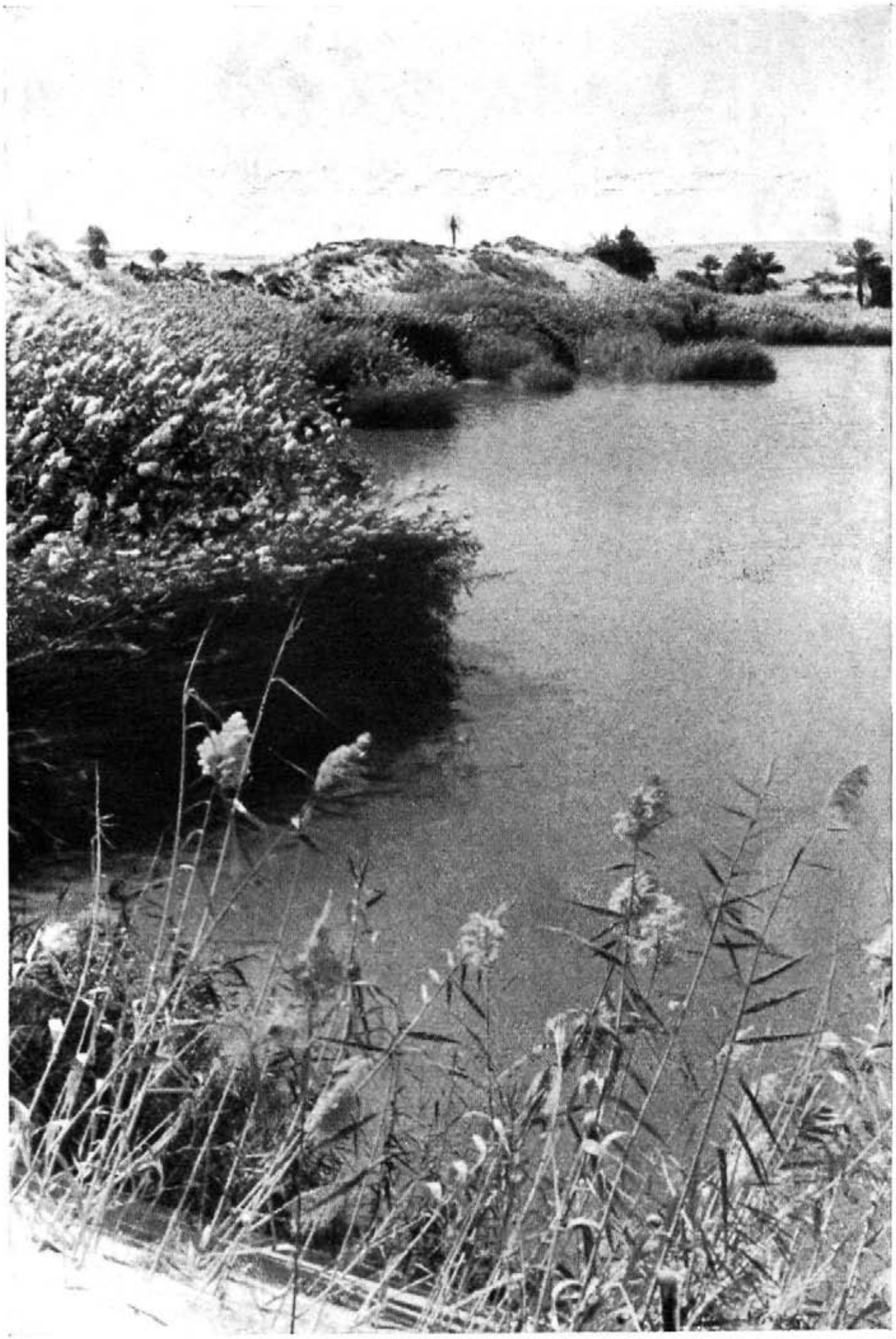
A Vadi Szorában levő homokkőbarlang; mennyezete lehullott, csak a képen látható sötét felületen vannak festmények.

Vörös, sárga és fehér festmények a barlang mennyezetén.

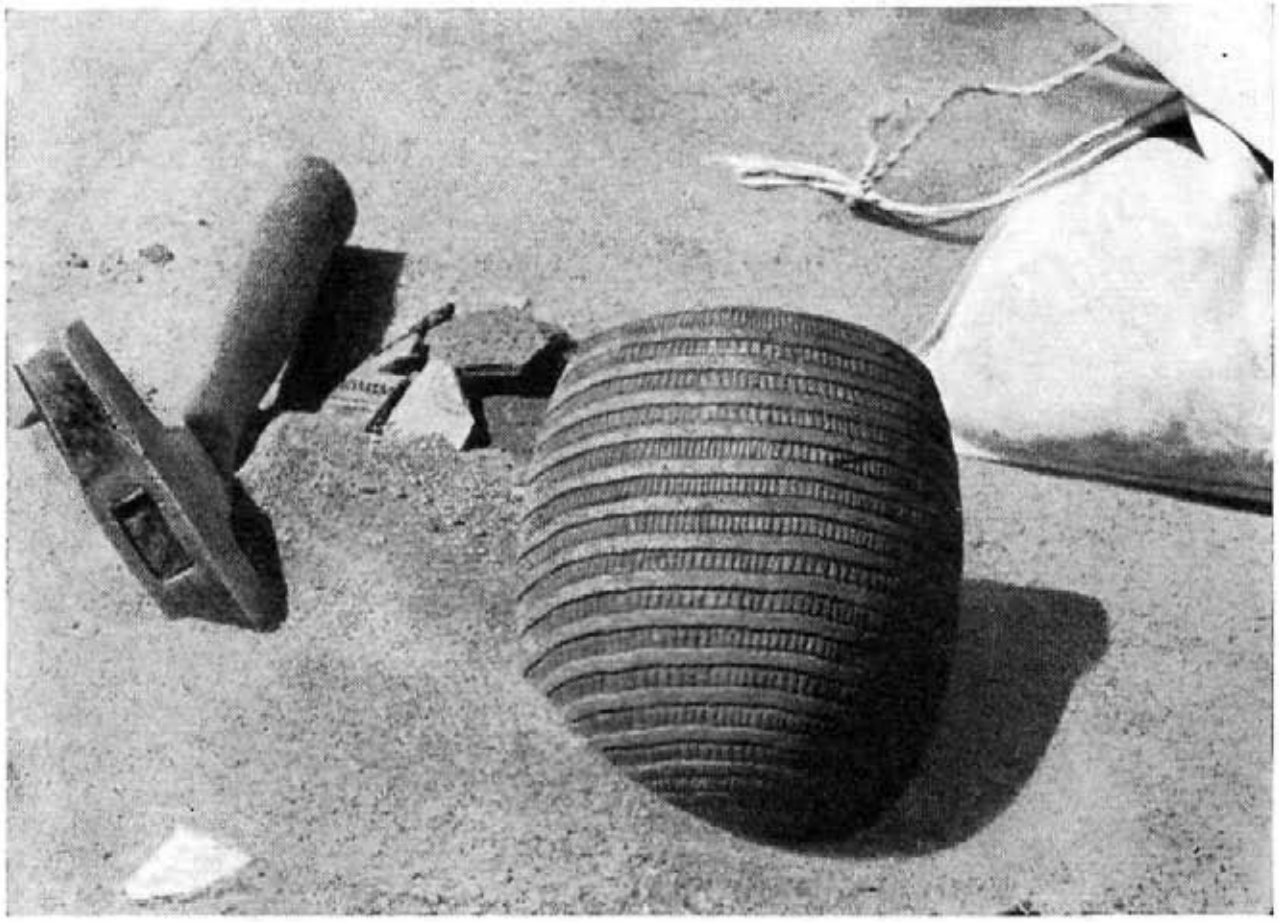
Tanir el Kusszeir vésett sziklája.

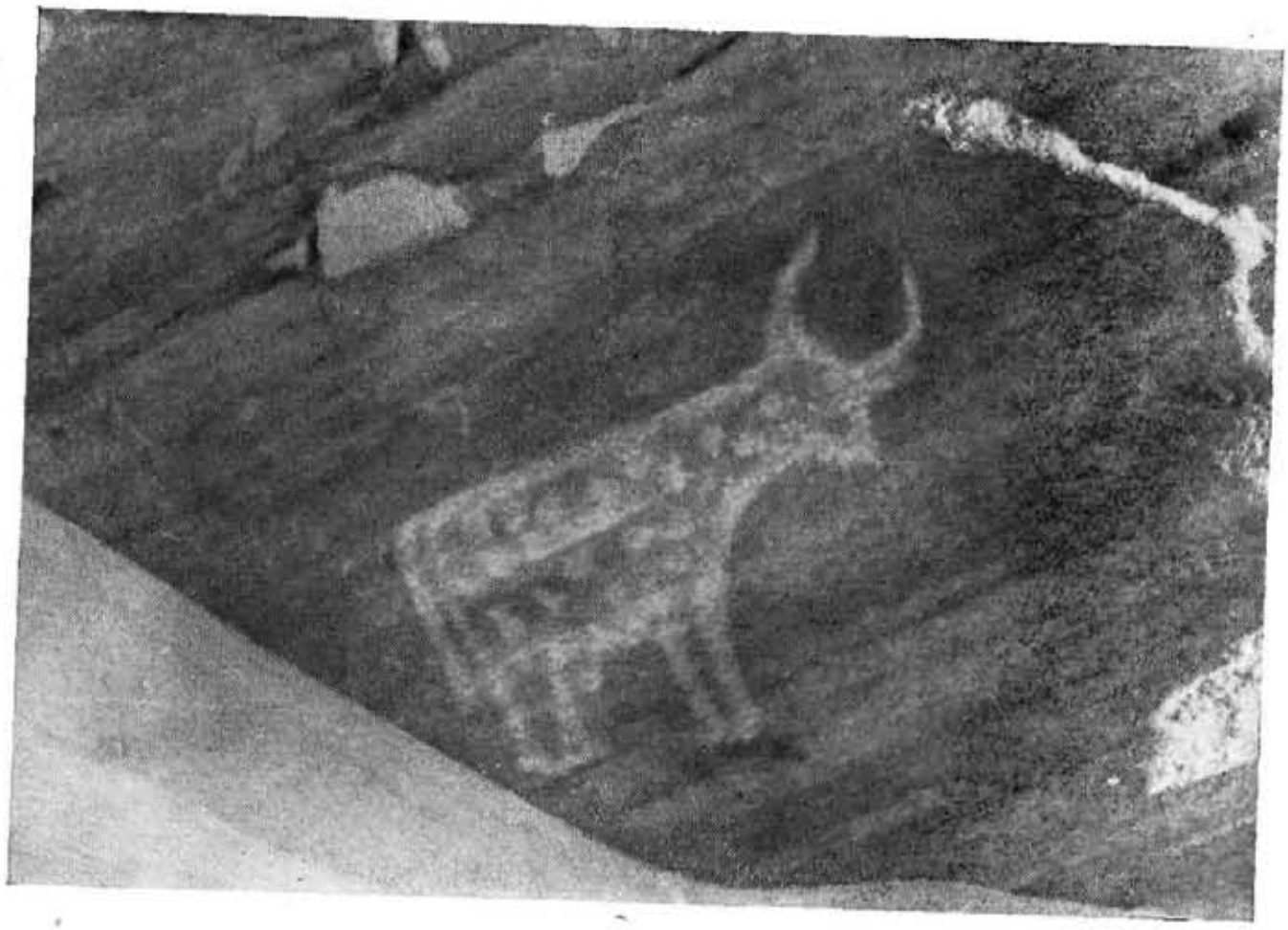
A Merga-oázis sóstava.

Történelemelőtti sír kiásása Vadi Hauárban.

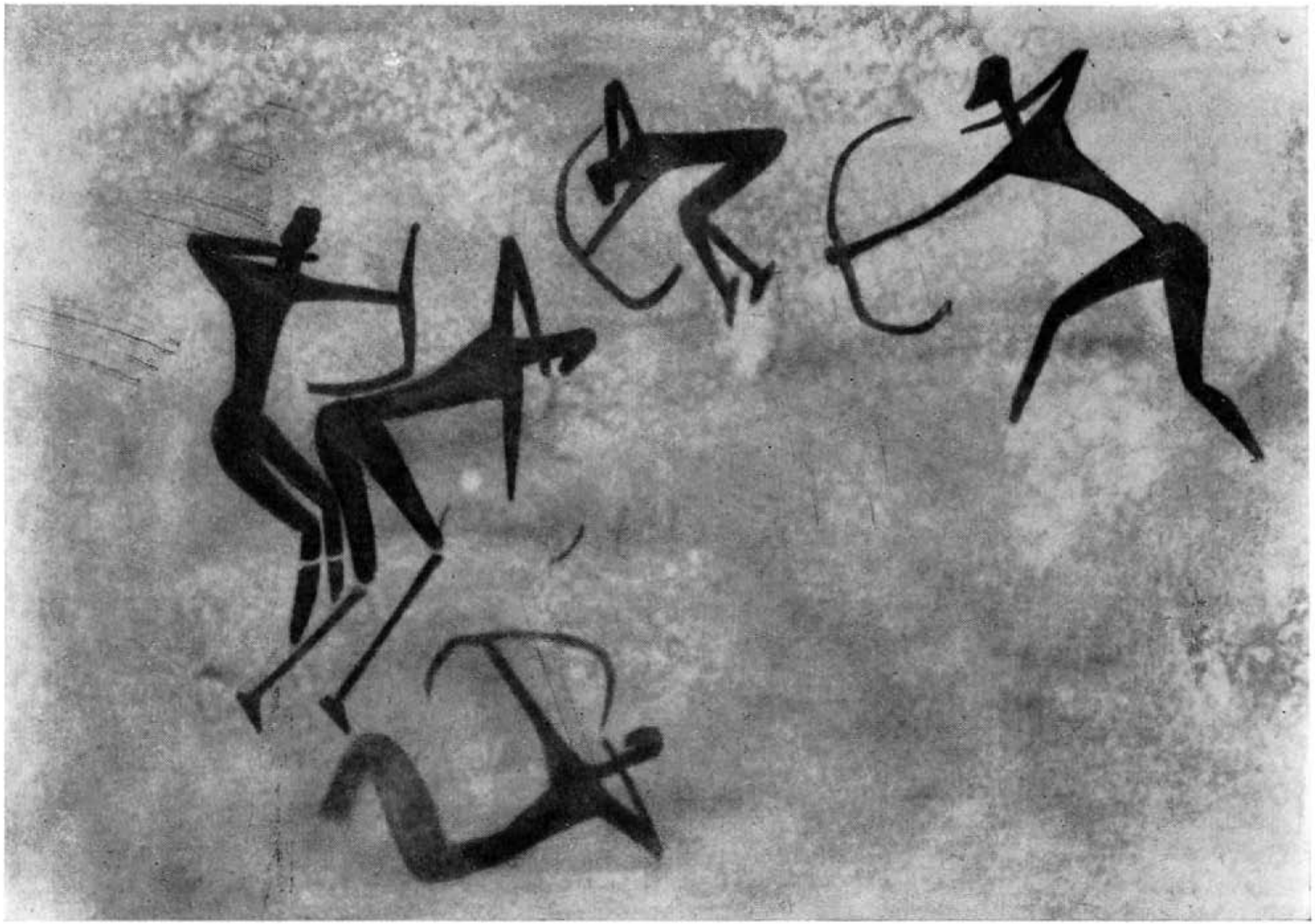
Égetett cserépkorsók Vadi-Hauar egyik sírjában.

Az egyetlen sziklavésés Burg et Tujur szikláján.

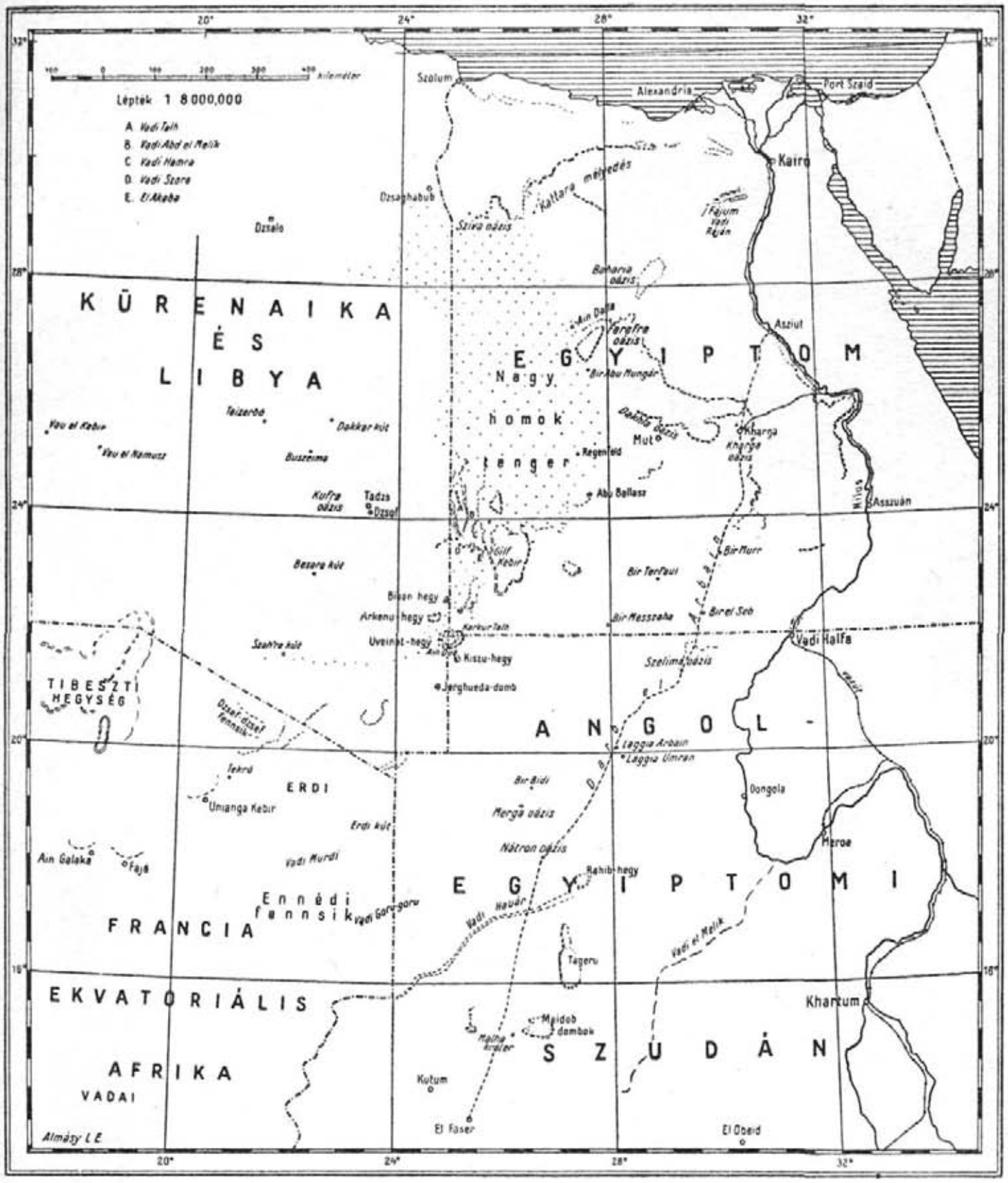
Sziklavésések Zolat el Hammadnál.

Festmény Vadi Szorában.

A barlangfestő kézjegye.

Almásy László sivatagi útjának térképe.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	5
A negyven nap útján	16
Egyedül a sivatagban	71
Kufra	83
Zarzura (1932—1933.)	117
Menekülők	146
Regenfeld	161
Vaddan (1934)	174
Őskori sziklaképek	185

KÉPEK JEGYZÉKE.

Lap

Útban Szelima-oázis felé. Az előtérben balra az egyik expedíciós autó. — Dzsebel el Magdud, a «lyukas hegy». — Géphiba a sivatagban. A kocsik oldalán vasrácsok, amelyeket elakadáskor használunk. — Szelima-oázis látképe. — Kababis sejk a fiával. — Tevés karaván Szelimában 8

Szelima. Az előtérben balra a koptus-kolostor romjai, középütt a határőrség kunyhói. — Vésett szikla Szelimában. — A Darb el Arbain mesgyéi. — Keselyűk által rakásra hordott tevecsontok. — Arab sír az Arbain-úton. — El Seb-oázis. — Bir el Murr. — Éjjeli szállás a sziklák tövében 24

Az Abu Moharig dünében. — Megérkezés Kharga-oázisba. — A perzsa Hibisz-templom Khargában. — A keskenyvágányú vonalon. — Bir Messaha. A kúttól jobbra sátortáborunk, az előtérben a szenusszi leány sírja. — Magányos sátram a Messaha-kútnál. — Az expedíció élelmiszerkészlete. — A «moly» megérkezése a Messaha-kúthoz .. 40

A lehorgonyzott «moly». — Útban Kufra felé. — Az ördög kertjében. — Kufra-oázis 56

Az olasz tisztekkel Kufrában. — A szent Szidi Máhdi el Szenusszi sírja Tads-ban. — Tibu nő ünnepi díszben. — Tibu férfi. — A kufrai sóstó. — A Kufra-depresszió szélén. Balról: Abu Fudeil, Hasszaneid, Manuffli és a szerző 72

Repülőfelvétel a Gilf Kebír előhegységeiről. — A vízdepó korsói. — Abu Ballasz, a «korsók dombja». — A Gilf Kebír sziklafala. — P. A. Clayton mérnök és szerző a teodolitnál. — Magányos fa a Gilf lábánál 88

Az «elveszett oázis» felfedezése repülőgéppel. — Vadjuhcsontvázak egy vadiban. — A Gilf Kebír kifutói. — Pihenő a sivatagban 104

Nyiki-Nyiki. — «Zarzur». — Ősvény a Gilf fensíkján. Középütt egy útjelző. — A «tehén». — Vadi Abd el Melik völgyében. — A Ford-kocsik leírhatatlan szenvedése a Gilf lábánál 120

A Gilf Kebír párkánya. — «Vadi Talh». — Vegetáció a vadiban. — Kemal Ed Din Herceg emléktáblája. — Futóhomokban elakadt autó kiszabadítása kötéllétrákkal. — Olasz gyarmati katonaság Kufrában. — Meharisták (tevés ezred) a szenussziak várában... 136

Menekült zueia sejk. — Menekült asszonyok és orrkarikás lányok. — Elhullott teve a menekülők útján. — Az egyik életmentő Ford. — A sivatag tragédiája. — Ő fensége Kemal Ed Din Husszein herceg 152

Lap

A nagy líbiai homoktenger. (A szerző repülőgépfelvétele.) — Düne a homoktengerben. — A palack elhelyezése Regenfeld kőpiramisában. — Rohlfs egyik víztartálya. — Gerhard Rohlfs, Kemal Ed Din herceg és szerző okmánya. Előbbi kettő a kairói múzeumban, utóbbi a regenfeldi kőpiramisban. — Karkur Talh Uveinatban. A völgy mélyén talh- és szajal-akácok. — Signor D., a kis Winchester, a Vaddan és a szerző 168

Sir Clayton-East az Ain Dua-forrásnál. — Az Uveinat-hegy. — A zsiráfbarlang Vadi Szorában. — Vésett sziklaképek a barlang falán. — Kő-kör a Gilfen. — Kézimalom dörzskövekkel 184

Sziklafestmények másolása közben Ain Dua-nál, dr. Bermann és szerző. — Sziklafestmények Ain Dua egyik barlangjában. — Dr. Kádár László kőszerszámokat gyüjt Ain Dua barlangjaiban. — Kőépület romjai az Uveinat-hegyen. — Művészi sziklafestmény Karkur Talh-ban. — Művészi sziklafestmény Karkur Talh-ban — Forrásbarlang Vadi Szorában. — Sziklavésések Karkur Talh-ban. — Vörös okkerfestmények Karkur Talh-ban 200

A Vadi Szorában levő homokkőbarlang; mennyezete lehullott, csak a képen látható sötét felületen vannak festmények. — Vörös, sárga és fehér festmények a barlang mennyezetén. — Tanir el Kusszeir vésett sziklája. — A Merga-oázis sóstava. — Történelemelőtti sír kiásása Vadi Hauárban. — Égetett cserépkorsók egyik Vadi Hauár sírjában. — Az egyetlen sziklavésés Burg et Tujur sziklaján. — Sziklavésések Zolat el Hammadnál — Festmény Vadi Szorában. — A barlangfestő kézjegye 212